

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 6 $\frac{1967}{XV}$

Z OBSAHU

Šikula Milan, O predmete a metóde politickej ekonómie socializmu — Jirges Miloslav, Korbačka Teodor, Monopol a konkurencia v modeloch socialistického hospodárstva — Tíkal Svatopluk, K potenciálnim následkum západoevropských integračných seskupení — Sobek Oto, Teritoriálne úhrnné finančné bilancie — Adamec Štefan, Teória ekonomického rastu G. A. Fe'dmana a technický pokrok — Pokorný Dušan, K poznávací povaze makroekonomického modelu — Zprávy

---

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

State	
Š i k u l a Milan, O predmete a metóde politickej ekonómie socializmu	489
J i r g e s Miloslav, K o r b a č k a Teodor, Monopol a konkurencia v modeloch socialistického hospodárstva	508
T í k a l Svatopluk, K potenciálnim dôsledkúm západoevrópskych integračných skupení	525
S o b e k Oto, Teritoriálne úhrnné finančné bilancie	547
A d a m e c Štefan, Teória ekonomického rastu G. A. Fel'dmana a technický pokrok	556
Konzultácie	
P o k o r n ý Dušan, K poznávací povaze makroekonomického modelu	569
Zprávy	
Niektoré poznatky z cesty do NSR (-ik-)	585

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská
zastupuje Andrea Takáčsová

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferianc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jaroslav Němec, Ivan Okáli, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tomčáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 357-61-5
Toto číslo bolo redakčne spracované v marci 1967

MILAN ŠIKULA

O predmete a metóde politickej ekonómie socializmu

Fundamentálne otázky politickej ekonómie socializmu, predovšetkým otázky predmetu a metód sa nevymykajú zo sféry záujmu ekonomického myslenia pri riešení aktuálnych, resp. až akútnych ekonomických problémov. Naopak, nevyhnutnosť riešenia týchto problémov aj samo riešenie stavia otázky predmetu a metód politickej ekonómie socializmu do nového svetla a je cenným zdrojom „inšpirácie“ na prehodnotenie mnohých vžitých predstáv.

V politickej ekonómii ako v každej vede je vymedzenie predmetu skúmania základnou a najvšeobecnejšou abstrakciou. Tento fakt podmieňuje veľký význam, ktorý má adekvátne vymedzenie predmetu skúmania. Vo vývoji economickej vedy (ale aj vo vývoji iných vied) je zaujímavé a v istom zmysle zákonité,¹ že predmet politickej ekonómie sa prakticky od jej vzniku vždy určitým spôsobom formuluje, no zákonitosti, ktorými sa určuje vývoj samého predmetu, ostali dodnes takmer nepreskúmané. Ide napríklad o otázku, do akej miery si bádatelia v oblasti ekonómie slobodne určujú predmet skúmania, do akej miery je ich voľba determinovaná a čím sa determinuje.

Zrejme sa vývoj vedy vôbec aj proces vedeckej analýzy² economickej reality správa určitými zákonitosťami. Tieto zákonitosti ovplyvňujú prístup k ekonomickým javom, aspekty skúmania, ciele, ktorým sa skúmanie podriaďuje, aj voľbu prostriedkov vedúcich k vytýčeným cieľom.

Aby sme mohli preskúmať zákonitosti, ktorým je podriadený vývojový proces vedeckej economickej analýzy, najprv musíme „vypreparovať“ základné elementy tejto analýzy, určiť ich vlastnosti a charakter ich vývoja. Keď porovnáme všetky významnejšie práce, ktoré sprevádzali vývoj

¹ Analogický jav možno pozorovať napr. aj v kybernetike. Hoci vývoj vedy a vedeckého myslenia je v podstate informačným procesom, sama informácia sa stala predmetom skúmania až so vznikom kybernetiky.

² Pojem „analýza“ (príp. „analytický“) chápeme v širokom zmysle, teda ako vedecké skúmanie vôbec, a nie ako špecifickú metódu.

ekonomického myslenia, môžeme odhaliť určité základné elementy procesu vedeckej ekonomickej analýzy, hoci nie sú vždy explicitne vyjadrené.

Ekonomická realita má objektívny charakter a predstavuje celý komplex zložite štrukturovaných ekonomických procesov a javov. Jednotlivé aspekty a vrstvy ekonomickej reality predstavujú objekt, na ktorý je zameraná ekonomická analýza.

Analytický cieľ je druhým základným elementom vedeckej ekonomickej analýzy. Vyjadruje celkový strategický zámer určitej ekonomickej analýzy, ktorej v istom zmysle vymedzuje hranice.

Predmet ekonomickej analýzy predstavuje vrstvy a aspekty ekonomickej reality, determinované analytickým cieľom. Teda analytický cieľ podmieňuje vrstvy a aspekty ekonomických procesov a javov, ktoré sa stanú predmetom skúmania v procese vedeckej analýzy.

Metódy skúmania tvoria súhrn spôsobov skúmania, ktorými sa dosahuje vedecké systematické poznanie. Metódy skúmania predstavujú komplex analytických nástrojov, ktoré sa z hľadiska analytického cieľa a predmetu ekonomickej analýzy javia ako prostriedky.

Produkt (výsledok) procesu vedeckej analýzy ekonomickej reality nadobúda formu *teórie*. Teória je zosystemtizované zovšeobecnené poznanie, logická konštrukcia, ktorá umožňuje vyvodzovať zo základných princípov princípy nižšieho rádu, prípadne iné závery, ktoré podmieňujú vysvetlenie určitých stránok ekonomickej reality. Teória ako deduktívny systém je len jednou podobou produktu ekonomickej analýzy. Druhou, rozšírenejšou podobou je teória ako induktívny systém alebo ako prevažne induktívny systém, t. j. systém, ktorý sa skladá z induktívne „uchopeňých“, no ešte *dôsledne nesystematizovaných prvkov*. Vcelku je každá teória systémom, ktorý sa skladá z určitého množstva vzájomne spätých kategórií a zákonov. Celkový charakter vedeckých kategórií a zákonov závisí od vlastností predchádzajúcich elementov procesu ekonomickej analýzy.

Aj na základe tohto veľmi stručného opisu piatich základných elementov ekonomickej analýzy môžeme konštatovať, že každý element má zložitý vnútorný vývoj, na ktorý majú veľký vplyv ostatné elementy, pochopiteľne s rôznou intenzitou. Hoci jestvuje takéto bohatstvo väzieb, môžeme identifikovať primárny smer pôsobenia od objektívnej ekonomickej reality cez analytický cieľ a predmet skúmania k metódam a ku konečnému elementu — k teórii. Tento primárny smer pôsobenia nemožno v nijakom prípade stotožňovať s jednoznačne jednosmernou monokauzálnou reťazou.

Vývoj predmetu ekonomickej analýzy je veľmi úzko spätý s ostatnými elementmi procesu vedeckého poznávania ekonomickej reality. Aj zákonitosti vývoja samého predmetu skúmania budú túto spätosť a závislosť

odrážať. Aby sa meritórne preskúmali otázky predmetu politickej ekonómie, je nevyhnutné podrobiť rozboru každý element procesu vedeckého poznávania ekonomickej reality a vyčleniť tie ich vlastnosti, ktoré jednotlivé elementy spájajú s *predmetom vedeckej ekonomickej analýzy*. V ďalšej časti článku sa práve z tohto hľadiska pokúsime preskúmať najdôležitejšie tendencie vývoja každého elementu.

Objektívna ekonomická realita má vždy podobu konkrétneho historického typu ekonomickeho systému. Ekonomický systém predstavuje spoločnosť z hľadiska jej ekonomických funkcií, pričom štruktúra spoločnosti je ekonomická už vôbec svojou povahou. Ekonomické funkcie spoločnosti sa dajú v podstate zhrnúť do dvoch základných okruhov problémov. Sú to funkcie zabezpečujúce dosahovanie určitých hospodárskych výsledkov a funkcie, ktoré zabezpečujú fungovanie systému.³

Vývoj ekonomických systémov, najmä vývoj v 20. storočí sa vyznačuje postupujúcou gradáciou procesu zospoločensťovania výroby. Zospoločensťovanie výrobného procesu prebieha po horizontálnej aj vertikálnej línii. Dosahuje také rozmery, že spoločnosť musí podstatne rozširovať škálu svojich ekonomických funkcií. Ekonomický systém prechádza mnohými, viac-menej intenzívne prebiehajúcimi zmenami.

Ekonomické procesy (podobne všetky spoločenské procesy) sú typické tým, že predstavujú dialektickú jednotu objektu a subjektu, čo je všeobecne známe. No jednota objektu a subjektu vôbec a v ekonomických procesoch zvlášť nie je nemenná. V rámci tejto jednoty nastávajú zmeny, ktoré sú v našom storočí zvlášť závažné. Subjekt a objekt vzájomne podmieňujú svoju jednotu. Subjekt svojou činnosťou produkuje vzťahy, inštitúcie a veci, z ktorých sa rozvíja do usporiadaného a uceleného systému — do objektu. Objekt spätne pôsobí na subjekt ako „klíma“, v ktorej subjekt pôsobí. Teda produkt činnosti subjektu vplýva na svojho tvorca. Teraz treba v tejto nekonečnej reťazi vzájomných interakcií identifikovať najdôležitejšie zmeny, ktoré podmieňujú kvalitatívne nové črty ekonomickeho a vôbec spoločenského pohybu. V živej forme historického procesu je človek skrytý, pohltený a ovládaný vzťahmi, inštitúciami a vecami, ktoré vytvára, a neuvedomuje si, že je ich autorom. Na určitom stupni vývoja subjekt dospieva sebapoznávaním a sebautváraním k poznatkom, že je zároveň objektom. Začína si uvedomovať autorstvo voči svojmu produktu. Ide ešte ďalej, poznanie, že je autorom, stále viac a cieľavedomejšie využíva. Teda zmeny v rámci jednoty objektu a subjektu

³ Takéto chápanie ekonomických funkcií spoločnosti je účelové. Prihliada sa na prístup ku skúmaným otázkam. Existujú aj iné možnosti. Napríklad ak spoločnosť chápeme ako systém s cieľovým správaním (ako ju aj chápeme), sledovanie určitých cieľov musí byť nejakým spôsobom aj zabudované do štruktúry systému. Ale tým oba druhy funkcií splývajú.

sa vyznačujú predovšetkým prechodom od pasívnej produkcie objektu subjektom k jeho aktívnej cieľavedomej produkcii.⁴

Z hľadiska vývoja ekonomického systému a spoločenského systému vôbec predstavujú spomenuté zmeny kľúčový problém. Preto ďalej preskúmame niektoré tendencie vzťahu objekt — subjekt v ekonomických procesoch, najmä z hľadiska stupňa uvedomelosti a cieľavedomosti v činnosti ekonomického subjektu, ktorý nechápeme ako monolitný, ale ako štrukturovaný. To nám umožní získať určité poznatky o tom, ako objektívna ekonomická realita pôsobí na svoj myšlienkový ekonomický odraz.

Vysoký stupeň koncentrácie a centralizácie výroby si stále viac objektívne vynucuje, aby sa prirodzené, živelné regulátory v ekonomickom systéme doplňovali umelými, vedome konštruovanými regulátormi.

Spoločnosť tým, že plní svoje ekonomické funkcie, vlastne reaguje na rušivé vplyvy okolia a spätne na ne pôsobí. Teda ekonomický systém je systémom s cieľovým správaním,⁵ ktorý je schopný pri sledovaní cieľa eliminovať v podstate všetky rušivé vplyvy. Eliminácia rušivých vplyvov je však relatívna, lebo ide len o elimináciu tých vplyvov, ktoré ohrozujú to, čo sa v kybernetike nazýva prežitím systému, a aj to len v určitom časovom období. Pokračujúci proces zospoločenšťovania výroby spôsobuje, že v cieľovom správaní ekonomického systému majú stále významnejšiu úlohu prvky cieľavedomosti.⁶ To znamená, že dynamická rovnováha systému sa stáva v stále väčšom rozsahu nielen výslednicou živelných samoregulujúcich sa procesov, ale aj centrálnie regulovaných a riadených procesov.

Tieto objektívne tendencie vyvolávajú naliehavú potrebu: rozpracovať na vedeckých základoch všeobecnú stratégiu cieľového a cieľavedomého správania pri presadzovaní účelov.⁷

Tendencia k centrálnej celospoločenskej regulácii a riadeniu ekonomického pohybu začína s veľkou intenzitou pôsobiť na štruktúru, obsah

⁴ Táto skutočnosť sa dá interpretovať aj ináč. Každý konkrétny stupeň vývoja spoločnosti obsahuje v sebe informácie na vytváranie nasledujúceho stupňa (genetický kód). Subjekt nielenže sa učí dekodovať tieto informácie, ale začína meniť štruktúru týchto informácií a vytvárať nové informácie.

⁵ „Systémom s cieľovým správaním budeme nazývať taký systém, ktorý svojím pôsobením na okolie reaguje na jeho vplyvy tak, aby dosiahol určitý cieľ. Cieľ znamená určitý stav alebo určité usporiadanie okolia systému, ktoré sa náhodilými vplyvmi okolia narušujú.“ Pozri O. K ý n, P. P e l i k á n, *Kybernetika v ekonómii*, Praha 1965, 99.

⁶ Niekedy sa nesprávne stotožňuje cieľové správanie s cieľavedomým. Cieľavedomé správanie je špecifický druh cieľového správania. Cieľavedomým správaním môže byť (ale nemusí) správanie človeka aj ekonomických subjektov na rôznych úrovniach (firma, štát ap.). Kým cieľové správanie môžu vykazovať veľmi rozdielne druhy systémov za predpokladu, že obsahujú spätnú väzbu medzi vlastnými vstupmi a výstupmi ako aj s okolím systému.

⁷ Pozri G. K l a u s, *Kybernetika z filozofického hľadiska*, Bratislava 1963, 269.

a celkovú kvalitu rozhodovacích procesov a riadiaceho aparátu. Ale túto tendenciu nemôžeme zjednodušené chápať ako vylúčenie všetkých samovoľných samoregulačných procesov a ich nahradenie vedomým riadením (práve naopak, moderné riadenie predpokladá ich plnšie využitie). Skutočnosť, že riadenie a s ním späté rozhodovacie procesy sa stávajú z hľadiska ekonomického systému životne dôležitými prvkami, funkciami, vytvára veľmi intenzívny tlak na adekvátne vedecké riešenie dvoch základných problémov rozhodovacieho procesu. Sú to otázky obmedzujúcich podmienok a otázky cieľovej funkcie.⁸

Prudké tempo zospoločenšťovania výrobného procesu má za následok, že faktor času nadobúda neobyčajný význam pri rozhodovaní ekonomických subjektov, napr. v súvislosti s optimalizačnými procesmi. Takzvané časové oneskorenie môžeme pozorovať takmer vo všetkých základných ekonomických procesoch; napríklad v investičných procesoch. Oneskorenie je jednou z podstatných príčin, ktoré pôsobia na celospoločenské regulovanie a riadenie ekonomického pohybu, pretože oscilačné a cyklické pohyby, ktoré časové oneskorenie vyvoláva, začali vážne ohrozovať stabilitu ekonomického systému.⁹

Ekonomický systém čelí časovému oneskoreniu, „ktoré v ňom vzniká tak, že túto dobu predpovie budúci vývoj okolia a reaguje vlastne na budúci stav. Ak sú jeho predpovede dobré, môže sa stať opäť stabilným“.¹⁰

Pôsobenie faktora času môže systém teda za určitých okolností eliminovať, a to v tom prípade, ak je ekonomický subjekt v celej svojej štruktúre schopný predikcie budúceho vývoja v zodpovedajúcom časovom úseku. Na to je nevyhnutné vytvoriť celý rad významných predpokladov. Veľmi dôležitý predpoklad je, aby subjekt mohol v zodpovedajúcom rozsahu a s príslušnou pružnosťou a rýchlosťou sledovať vývoj ekonomického systému ako vnútri neho samého, tak aj v súvislosti s jeho okolím, a to rovnako po stránke hmotno-energetickej a látkovej výmeny, ako aj po stránke informačnej výmeny.

Tieto tendencie majú všeobecný charakter. Presadzujú sa nezávisle od konkrétneho historického typu ekonomického systému. Univerzálny charakter týchto tendencií neznamenaá ich rovnomerné presadzovanie, bez

⁸ Cieľová alebo aj účelová hodnotiacia a kriteriálna funkcia je formou, ktorá určuje kritérium výberu optimálneho variantu z možných variantov. Pozri O. K ýn, P. Pelikán, *Kybernetika v ekonomii*, Praha 1965, 86.

⁹ Jedna z najdôležitejších charakteristík, ktorú moderná ekonómia používa na hodnotenie a komparáciu jednotlivých ekonomických systémov, je to, či v danom systéme existujú alebo neexistujú sily schopné korigovať následky časového oneskorenia. Pozri napr. J. Janiš, *Niekoľko poznámok k teórii ekonomických cyklov a výkyvov*, referát na medzinárodnej konferencii o štrukturálnych zmenách a nových smeroch vo vývoji politickej ekonómie v kapitalizme, Smolenice 1966.

¹⁰ O. K ýn, P. Pelikán, c. d., 109.

ohľadu na konkrétny typ ekonomického systému. Každý konkrétny typ ekonomického systému predstavuje odlišnú „klímu“ na pôsobenie týchto tendencií, ich intenzitu; kladie im odpor, alebo ich podporuje. No nemusia to byť len kvalitatívne odlišné typy ekonomických systémov, kapitalistický a socialistický, môžu to byť aj konkrétne historické typy ekonomických systémov v rámci určitej kvality, napr. rozličné konkrétne historické typy socialistického ekonomického systému.

Rozhodujúce historické medzníky vo vývoji kapitalistického ekonomického systému z hľadiska spomínaných tendencií nájdeme na prelome 19. a 20. storočia. Je ním najmä veľká kríza v rokoch 1929—1933. Pre socialistický ekonomický systém je z týchto aspektov azda najdôležitejší priamo jeho vznik, pretože uvádzané tendencie nadobudli mimoriadnu intenzitu hneď so zrodom socializmu.

Pokúsme sa teraz identifikovať spoločné signum temporis týchto tendencií. Aj keď ich charakteristika bola veľmi tézovitá, nazdávame sa, že pri každej z uvedených tendencií veľmi jasne vystupuje do popredia podstatné zväčšenie rozsahu uvedomelej a cielavedomej činnosti subjektu pri vytváraní objektívnej economickej reality. Veľmi zreteľne sa to prejavuje v tom, že uvedomelé pôsobenie ekonomických subjektov na všetkých úrovniach (firma, štát, nadštátne inštitúcie) sa stalo nerozlučným komponentom ekonomických procesov.¹¹ Táto skutočnosť je imperatívom veľmi závažných zmien v spoločenských vedách všeobecne a v politickej ekonómii zvlášť. Predstavuje substanciu všetkých základných zmien v procese vedeckej economickej analýzy. Preto je evidentné, že meritórny rozbor zmien, ktoré prebiehajú v každom elemente procesu vedeckého poznania economickej reality, musí nevyhnutne vychádzať z „novej“ jednoty objekt — subjekt a zo všetkých z toho vyplývajúcich dôsledkov.

Analytický cieľ je veľmi významný element procesu vedeckej economickej analýzy. Žiaľ, musíme konštatovať, že objasneniu otázok, ktoré sú s ním spojené, sa ešte stále nevenuje taká pozornosť, aká mu prislúcha vzhľadom na jeho význam a úlohu, ktorú má v procese vedecko-ekonomického poznávania ako celku a vo vzťahu k jeho jednotlivým elementom osobitne. Nejasnosti, ale aj ignorovanie tohto elementu bolo a stále je zdrojom mnohých nedorozumení a sporov¹² okolo predmetu a metódy politickej ekonómie.

¹¹ „Dialektika nevyhnutného a náhodného, objektívneho a subjektívneho má však inú formu jednoty, ako mala v ekonomických procesoch za Marxových čias. Problém ekonomického determinizmu vystupuje v novom svetle a mení charakter predmetu politickej ekonómie socializmu.“ O. Tenzer, *Abstrakcia o modeloch abstrahovania*, Bratislava, 1966.

¹² Celý problém sa často komplikoval ešte tým, že v mnohých prípadoch, keď bol analytický cieľ implicitne, príp. explicitne vyjadrený, zásadná orientácia ekonomického výskumu mu nezodpovedala.

V súvislosti s analytickým cieľom sa vynára otázka, ktoré najdôležitejšie tendencie formujú analytický cieľ, akými väzbami je analytický cieľ pripojený na ostatné elementy poznávania ekonomickej reality. Ďalej tieto otázky aspoň stručne preskúmame.

Vývoj ekonomických systémov sa okrem iného odzrkadľuje v tom, že ekonomické javy a procesy sa stávajú zložitejšími, s bohatšou štruktúrou. A tak postihnúť a odraziť ekonomickú realitu v celej jej komplexnosti nie je možné z jedného prístupu. Musíme dať za pravdu J. A. Schumpeterovi, ktorý v súvislosti so známym sporom o metódu (Methodenstreit) napísal: „Kedy konečne príde deň, keď všetci pochopia, že oceán faktov má rozličné aspekty, ktoré volajú po nespočetne rozmanitých spôsoboch prístupu?“¹³

Bádateľ stojí pred „oceánom faktov“ a skôr, ako si zvolí určitý aspekt (aspekty), aby k týmto faktom pristúpil, skôr, ako si vymedzí predmet skúmania, musí urobiť zásadné strategické rozhodnutie. Musí si vytýčiť cieľ, ktorému budú slúžiť výsledky jeho výskumov. Na veci sa meritórne nič nemení, či si bádateľ tento cieľ jasne uvedomuje a definuje, alebo ho len intuitívne pociťuje. To platí aj v prípade, že sa analytický cieľ formuje, až keď ekonomickej analýza už prebieha a bádateľ dodatočne koriguje nezhody medzi zvolenými aspektmi skúmania a analytickým cieľom.¹⁴

Poukážeme na najvýznamnejšie faktory, ktoré ovplyvňujú bádateľa pri voľbe analytického cieľa. Rozhodujúcim faktorom bude stupeň rozvoja, na ktorom je konkrétny spoločensko-ekonomický systém a z toho vyplývajúci typ „objednávky“,¹⁵ ktorú spoločnosť dáva ekonomickej vede. Okrem toho aj sám bádateľ, jeho miesto v spoločensko-ekonomickej štruktúre, jeho vzťah k nej a jeho kvality ako vedca, o ktorých predpokladáme, že sú na úrovni svojej doby.

V rozbere ekonomickej reality ako elementu procesu vedeckého poznávania sme dospeli k záveru, že sa podstatne zvyšuje úloha subjektu v ekonomických procesoch a javoch. Tento fakt má ďalekosiahly význam. Nové úlohy ekonomických subjektov nesú so sebou zároveň väčšiu možnosť nesprávnych rozhodnutí, ktoré môžu mať katastrofálne následky. Teda ide aj o podstatné zvýšenie zodpovednosti ekonomických subjektov.

¹³ J. A. Schumpeter, *Die positive Methode in der Nationalökonomie*, 1914, 5. Sborník katedier politickej ekonómie Vysokej školy ekonomickej v Bratislave; L. Korček, *Niektoré aspekty metodológie Schumpetera*, Bratislava 1966.

¹⁴ Je problematické, či sú analytickým cieľom rozličné apriórne predstavy, v mene ktorých sa znásilňujú fakty, len aby sme skutočnosť vtlesnili do pripravenej „Pokrus-tovej postele“. Nazdávame sa, že podobné postupy sa priečia základným princípom vedeckej práce.

¹⁵ Pod „spoločenskou objednávkou“ nechápeme len objednávku typu apológia versus kritika daného ekonomického systému, ale aj „objednávku“ typu všeobecnoteoretického návodu na intervencie do ekonomického systému a jeho regulovanie a riadenie.

Objektívny vývoj ekonomického systému prirodzene nachádza svoj odraz v charaktere „objednávky“, ktorú spoločnosť predkladá ekonomickej vede. Genéza analytických cieľov ekonomickej vedy je preto vždy aspoň v hrubých črtách adekvátne stupňu rozvoja, na ktorom je spoločensko-ekonomický systém. Analytický cieľ a ekonomická realita sú vo vzájomnej interakcii, pretože nielen ekonomická realita podmieňuje analytické ciele, ale aj včasne a správne pochopený a vytýčený analytický cieľ môže podstatne prispieť k vedomému pretváraniu ekonomickej reality.

V tom väzí problém slobody vzhľadom na ekonomické procesy, ako ho chápal Marx. „Človek robí samu svoju životnú činnosť predmetom svojho chcenia a vedomia... Len preto je jeho činnosť činnosťou slobodnou.“¹⁶

Analytický cieľ v procese poznania ekonomickej reality má historicko-relatívny charakter. Pozrime sa na niektoré výraznejšie medzníky v jeho genéze. Politická ekonómia zhruba do vzniku marxizmu považovala existujúci kapitalistický ekonomický systém za prirodzený a večný. Zapríčinila to hlavne skutočnosť, že kapitalistický ekonomický systém, napriek svojim nedostatkom (najmä sociálnym), predsa pomerne dobre a spoločlivo fungoval. Politická ekonómia si objektívne nemohla vytýčiť iný analytický cieľ, ako opísať, utriediť a vysvetliť ekonomickú realitu.¹⁷ Pre vtedajšiu ekonomickú analýzu je príznačná pasivita, ak to tak môžeme nazvať. Najvyššou metou ekonomickej vedy bolo vysvetliť existujúci ekonomický systém (odhliadneme zatiaľ od adekvátnosti vysvetlenia), prípadne dokázať, že tento systém je adekvátny už svojou prirodzenosťou, no nestavala si otázku cieľavedomej intervencie do ekonomického systému.

Vznik marxizmu znamenal revolučný prevrat aj v ekonomickom myslení. Marxova filozofia činu, ktorú vari najsyntetickejšie vyjadruje pre-slávená téza: „Filozofi rôznym spôsobom svet vysvetlovali, ide o to, zmeniť ho,“ sa zrodila, keď bol kapitalizmus v štádiu veľmi drastických sociálnych kontrastov a zreteľne sa zosilňovali cyklické, oscilačné tendencie v dynamike kapitalistického ekonomického systému so všetkými následkami.

Okolnosti, ktoré sme uviedli, rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili cieľ Marxovej ekonomickej analýzy. Filozofia činu vniesla do Marxovho analytického cieľa prvok aktivity. Symbióza filozofie činu s humanizmom vtlačili Marxovmu analytickému cieľu dve základné črty: aktivitu a sociálny kriticizmus. Marx si teda ako analytický cieľ svojej ekonomickej analýzy vytýčil úlohu zdôvodniť nevyhnutnosť negácie kapitalistického

¹⁶ K. Marx, *Filozoficko-ekonomické rukopisy*, Praha 1961, 68.

¹⁷ Ekonomickú realitu chápeme tak, že ekonomická realita vcelku aj jednotlivé ekonomické procesy a javy sú mnohovrstevné, že medzi podstatou a jej konkrétnymi prejavmi je množstvo medzistupňov, vrstiev.

spoločensko-ekonomického systému, ukázať spôsob tejto negácie,¹⁸ a tým urýchlil samu negáciu. Tieto strategické zámery ovplyvnili aj názov samej ekonomickej vedy ako *politickej* ekonómie.

Pre tretí významný medzník v genéze analytického cieľa vedeckej analýzy ekonomickej reality je predovšetkým charakteristické, že už existujú dva protikladné spoločensko-ekonomické systémy. V dôsledku skôr uvedených tendencií vo vývoji ekonomickej reality v našom storočí sa radikálne začínajú meniť požiadavky na ekonomickú vedu, ktorá je prinútená ich akceptovať vo svojich analytických cieľoch.

Kapitalistický ekonomický systém dospel do štádia, v ktorom mu už jeho samovoľné živelné regulátory nestačili korigovať pôsobenie odstredivých síl. Preto si zachovanie systému ako takého vyžiadalo intervencie do ekonomických procesov z celospoločenského hľadiska. Vývoj v posledných desaťročiach ukazuje, že silnie tendencia k prechodu od jednotlivých a čiastkových zásahov k viac-menej permanentnému pôsobeniu, k regulovaniu a riadeniu ekonomických procesov. Tomuto vývoju zodpovedá zhruba aj vývoj analytického cieľa. Najprv sa vytýčila úloha objaviť možnosti záchrany kapitalistického ekonomického systému ako takého a postupne sa dospelo až k strategickému zámeru cieľavedome ovládnuť tento systém bez toho, aby sa zmenila jeho podstata.

Vznik socialistického ekonomického systému zastihol ekonomickú teóriu nepripravenú z aspektu vlastných potrieb. Bez akýchkoľvek kontinuitných zmien nastal tlak na vytýčenie úplne nového analytického cieľa marxistickej ekonomickej vedy.

*Analytickým cieľom vedeckej ekonomickej analýzy sa objektívne stala permanentná tvorba návodu, ako budovať socialistický ekonomický systém, návodu na jeho globálne projektovanie a ovládanie.*¹⁹ Zdôrazňujeme, že tento objektívny analytický cieľ ešte neznamenal skutočný analytický cieľ. Na to, aby sa uvedený objektívny analytický cieľ zmenil na skutočný, musela ho ekonomická teória najprv pochopiť, prípadne aspoň intuitívne vycítiť. No skôr ako sa ekonomické myslenie mohlo skonsoli-

¹⁸ V súvislosti s Marxovým analytickým cieľom treba ešte uviesť, že temer všetky jeho úvahy o socializme a komunizme sú späť a jeho celkovým zámerom. Veľmi ťažko by sme v jeho myšlienkach našli zmienku o fungovaní socialistického ekonomického systému, o jeho mechanizmoch atď. Táto okolnosť spôsobila mnoho tragických omylov v politickej ekonómii a bola predmetom kritiky. Kautský, Gossen, Schäffle, Pierson, Pareto, Barone a iní vyčítali Marxovi, že si nestaval otázku fungovania ekonomického systému novej spoločnosti.

¹⁹ Permanentnosť znamená schopnosť ekonomického myslenia nepretržite reagovať na zmeny vo vyvíjajúcej sa ekonomickej realite. V súvislosti s termínom „návod“ zdôrazňujeme, že ho nemožno spájať s praktikizmom, teda nie je podrobným receptom, alebo so špiritistickými a apriórnymi predstavami. „Návod“ chápeme ako adekvátny vedecký základ. Uvedené chápanie analytického cieľa vynikne jasnejšie pri porovnaní s rozborom predmetu, metód a výsledkov ekonomickej analýzy.

dovať v nových pomeroch, začal sa v histórii socializmu „stredovek“.²⁰

Najdôležitejšou črtou analytického cieľa socialistickej ekonomickej vedy je tiež aktivita, no aktivita vyššieho rádu. Nejde o aktivitu v smere negácie (viac-menej jednorazovú), ale o permanentnú aktivitu, ustavične tvoriacu a zdokonaľujúcu. Filozofia činu nachádza svoju pozitívnu formu, namiesto „zmeniť svet“ vystupuje do popredia „meniť svet“. Podstatná premena analytického cieľa formuje celkový charakter ekonomickej teórie. Popri politických aspektoch vystupujú viac do popredia širšie — spoločenské aspekty. Politická ekonómia sa transformuje na spoločenskú ekonómiu.²¹

Predmet ekonomickej analýzy. Prevrätané zmeny v ekonomickej realite a v analytických cieľoch vedeckej ekonomickej analýzy, ako aj ich vzájomná spätosť podstatným spôsobom ovplyvnili proces „kryštalizácie“ predmetu vedeckej ekonomickej analýzy. Z bohatstva aspektov ekonomickej reality musela veda voliť tie aspekty, ktoré boli v intenciách vývoja ekonomickej reality a analytického cieľa.

Genéza predmetu ekonomickej analýzy je spojená teda akýmsi dynamickým kontaktom s genézou ekonomickej reality a analytického cieľa.²²

Zväčšujúci sa rozsah funkcií, ktoré plní subjekt v ekonomických procesoch, vytvára možnosť a zároveň aj nevyhnutnosť anticipácie budúcich ekonomických pomerov. Rastúca zaangažovanosť subjektu vedie postupne k presadzovaniu „spoločenského rozumu“ ex ante. Tieto tendencie sú rozhodujúce pre voľbu najdôležitejších aspektov ekonomickej reality, ktoré sa stanú predmetom vedeckej ekonomickej analýzy. Nový obsah „spoločenskej objednávky“ pochopiteľne tiež v spojitosti s vnútornou logikou vývoja samej ekonomickej vedy bude ekonomickú vedu nútiť, aby sa zamerala na tie aspekty a vrstvy ekonomickej reality, ktorých analýza bude produkovať žiaduce výsledky. Teda bude vytvárať adekvátnu vedeckú základňu pre úspešné zvládnutie nových funkcií subjektu v ekonomických procesoch.

V týchto súvislostiach treba uviesť niekoľko poznámok o štruktúre ekonomickej reality. V každom ekonomickom procese a jave, ako aj v celej ekonomickej realite je nevyhnutné rozlišovať ich horizontálnu členitosť, ktorou je daná možnosť viacerých aspektov prístupu v procese vedeckej

²⁰ „(Vy marxisti ste takí mladí. A už ste mali svoj stredovek.) Lepšie ho mať za sebou ako pred sebou.“ V. Mináč, *Paradoxy*, Bratislava 1966, 14.

²¹ O. Lange považuje názvy „politická“ a „spoločenská“ ekonómia za rovnocenné. Názov „spoločenská“ pokladá za adekvátnejší. Pozri O. Lange, *Politická ekonómia*, Praha 1966, 22. Oveľa dôležitejšia ako formálna zmena názvu je zásadná reorientácia smeru a spôsobu ekonomického myslenia.

²² Bolo by neprístupným zjednodušením, keby sme uvedené procesy chápali bezprostredne, rýchlo a bez konfliktov. Okrem iného by to odporovalo prirodzenej povahe ekonomických procesov.

analýzy, a ich vertikálnu členitosť čiže vrstevnatosť, ktorá zasa poskytuje možnosť analýzy na rôznych úrovniach medzi podstatou a javovým.²⁵ *Vymedziť predmet ekonomickej analýzy teda znamená (vzhľadom na analytický cieľ) určiť vrstvy ekonomickej reality aj aspekty prístupu, z hľadiska ktorých budeme skúmať.*

Vysoký stupeň cielavedomej zaangažovanosti subjektu v ekonomickom pohybe výrazne ovplyvňuje prostredníctvom analytického cieľa výber príslušných vrstiev a aspektov ekonomickej reality. Pozrime sa teraz, ako niektoré dôležité medzníky vo vývoji ekonomickej reality a analytického cieľa ovplyvnili voľbu predmetu ekonomickej analýzy. Do vzniku marxizmu bolo pre politickú ekonómiu príznačné, že stupeň rozvoja objektívnej ekonomickej reality podmieňoval určitú pasivitu analytických cieľov. Táto okolnosť spolu s nedostatočnou metodologickou výzbrojou podmienila výber vrstiev a aspektov ekonomickej reality, na ktoré sa zamerala ekonomická analýza. Ekonomická analýza nezostáva síce len pri povrchových vrstvách, ale v mnohých prípadoch preniká k podstate, teda do najhlbších vrstiev. No toto „penikanie“ sa znehodnocuje vo veľkej miere neadekvátnymi metódami.

Pokiaľ ide o aspekty skúmania, tak ťažisko bolo v prístupoch, ktoré umožňovali objavovať súvislosti a závislosti mechanizmu fungovania kapitalistického ekonomického systému, prirodzene s určitou dávkou skreslenia, zjednodušenia a priamočiarosti.

Ďalší vývoj nemarxistickej ekonómie nepriniesol z hľadiska genézy predmetu ekonomickej analýzy nijaké podstatnejšie korekcie. Predmet sa čiastočne rozšíril na nižšie vrstvy ekonomickej reality, ale hlavne voľba aspektov fungovania kapitalistického ekonomického systému sa stala precíznejšou. Z hľadiska buržoázie to je dvojnásobne výhodné. Analýza z aspektov fungovania vytvára predpoklady na intervencie do ekonomického systému a analýza povrchovejších vrstiev ekonomickej reality nie je pre buržoáziu taká nebezpečná ako analýza najnižších vrstiev čiže podstaty.

Marxov analytický cieľ spolu s novou účinnou metódou poznania — materialistickou dialektikou orientovali jeho ekonomickú analýzu na tie najhlbinnejšie procesy v kapitalistickom ekonomickom systéme. Predmetom jeho skúmania sú preto objektívne najnižšie vrstvy ekonomickej reality, a to z aspektov samodeštrukčných síl a tendencií, ktoré vyhrucujú protirečenia kapitalistického ekonomického systému, a tým pripravujú predpoklady na jeho negáciu. Len analýzou najnižších vrstiev ekonomickej reality, teda podstaty, mohol Marx odhaliť dlhodobé tendencie, v ktorých sa prejavovala historická prechodnosť kapitalistického ekono-

²⁵ „Jav je výrazom pre určitý objekt, v ktorom javové [t. j. vonkajšie stránky javov a procesov, poznámka M. Š.] od podstaty nemusí byť ešte rozlíšené.“ Pozri O. Tenzer, *Abstrakcia o modeloch abstrahovania*, Bratislava 1966, 118.

mického systému, a vedecky zdôvodniť strategický cieľ robotníckej triedy a spôsob jeho realizácie. V tom spočíva veľký význam jeho diela, ale aj jeho historická relatívnosť.

Analýza vyšších vrstiev ekonomickej reality, oblasti javového, je u Marxa obmedzená na nevyhnutné minimum tak, aby cez množstvo prechodov a medzistupňov dotiahol podstatné vzťahy a závislosti až k ich evidentným prejavom. Celá táto „reťaz“ je prísne podriadená základným aspektom skúmania.

Množstvo ekonomických procesov a javov, z ktorých Marx vychádzal, ktoré viac-menej okrajovo kvôli komplexnosti skúmal alebo len načrtol,²⁴ prípadne do ktorých vyústila jeho analýza, dostalo sa dnes do centra záujmu ekonomickej vedy. Je to tak preto, že z hľadiska kvalitatívne nových funkcií subjektu v ekonomickom pohybe životnou nevyhnutnosťou sa stáva adekvátna vedecká analýza takých javov a procesov, ako je napr. úžitková hodnota, spoločenská úžitková hodnota, dopyt a ponuka, vedeckotechnický pokrok, plánovanie, riadenie atď.

Tieto fakty objektívne podmieňujú vrstvy a aspekty ekonomickej reality, na ktoré sa musí zamerať vedecká analýza, objektívne dávajú predmetu politickej ekonómie socializmu nové dimenzie.

Vznik socialistického ekonomického systému sa vyznačoval podstatnou zmenou v obsahu a rozsahu úlohy subjektu v ekonomickom pohybe. Prítom tejto zmene nepredchádzali temer nijaké prípravné medzistupne. Ekonomické funkcie spoločnosti nadobúdajú kvalitatívne nové formy ako by „zrazu“, kým v kapitalizme sa objavujú len postupne.

Prvá najvšeobecnejšia oblasť ekonomických funkcií spoločnosti, t. j. dosahovanie určitých hospodárskych výsledkov, už nie je výslednicou partiálnych živelných činonstí ekonomických subjektov, ktoré spoločenský rozum „koordinuje až ex post“. V socialistickej spoločnosti sa spoločenské hospodárske výsledky určujú ex ante a sú výslednicou celospoločensky koordinovanej činnosti ekonomických subjektov. Vývoj spoločenského bohatstva nadobúda plánovitý charakter. Zákonitosti vývoja materiálnej stránky spoločenskej výroby sú podstatne významnejšie, pretože vedecká projekcia spoločenských hospodárskych výsledkov nie je možná bez ich poznania.

Už nepostačuje skúmať výrobné sily, presnejšie významnejšie medzníky v ich vývoji len ako determinanty zmien ekonomických vzťahov. Je nevyhnutné identifikovať aj technicko-ekonomické zákonitosti rozvoja výrobných síl. Tieto zákonitosti ukazujú spoločnosti rámec možností, ktoré spoločnosť vôbec má s existujúcimi výrobnými faktormi, ako aj mož-

²⁴ Pozri napr. zmienku o spoločenskej úžitkovej hodnote, K. Marx, *Kapitál III* — 2, Bratislava 1958, 182, alebo dopis Marxa Engelsovi z 31. mája 1873, v ktorom Marx vyslovuje presvedčenie o možnosti kvantitatívnej analýzy cyklov. Marx — Engels, *Listy o „Kapitáli“*, Bratislava 1957, 182.

nosť ich optimálnej kombinácie z hľadiska prijatej cieľovej funkcie. Výskumom týchto otázok sa zaoberajú teórie ekonomického rastu. Uvedené skutočnosti sa prirodzene premietajú do predmetu politickej ekonómie socializmu.

Podobná situácia je aj v druhej základnej oblasti ekonomických funkcií spoločnosti, ktoré zabezpečujú fungovanie ekonomického systému. Fungovanie ekonomického systému vôbec a socialistického ekonomického systému zvlášť nie je už možné len ako „voľná hra ekonomických síl“, ale sa v ňom podstatnou mierou presadzujú prvky cieľavedomosti a plánovitosti. Je to najmä v súvislosti s novými ekonomickými subjektmi — štátom, prípadne nadštátnymi inštitúciami, ale aj v súvislosti s tradičnými ekonomickými subjektmi — s firmou, podnikom, ba aj s jednotlivcom.

Z hľadiska fungovania ekonomického systému je mimoriadne dôležité skúmať ekonomické správanie a kritériá, na základe ktorých rozhodujú ekonomické subjekty, ale aj zmeny v ekonomickom správaní a v ekonomických kritériách.

Kľúčové problémy fungovania ekonomického systému — plán, ekonomické nástroje a trh ako aj ich adekvátne riešenie sú podstatné faktory dynamickej rovnováhy ekonomického systému. Spôsob fungovania ekonomického systému odráža existujúce ekonomické vzťahy, pravda, nie celkom bezprostredne a jednoznačne. Veď v rámci daného typu ekonomických vzťahov môže existovať viacej konkrétnych typov fungovania ekonomického systému. Vysoký stupeň cieľavedomej zaangažovanosti subjektu v ekonomických procesoch vytvára možnosť a zároveň nevyhnutnosť vedomého prechodu od jedného konkrétneho typu fungovania ekonomického systému k druhému, v súlade snovými konkrétnymi historickými podmienkami.

Včasný prechod k novému adekvátnemu typu fungovania ekonomického systému má rozhodujúci význam najmä z hľadiska sociálno-ekonomickej rovnováhy spoločnosti a z hľadiska spoločenských hospodárskych výsledkov. Ak sa neadekvátny typ udržuje dlhší čas, vedie to k podstatnému obmedzovaniu možností, ktoré má spoločnosť na svoj rozvoj.

Vedecká analýza ekonomických vzťahov, sociálno-ekonomickej štruktúry či tzv. inštitucionálnych podmienok sa musí orientovať na také smery skúmania, ktoré umožnia odhaliť všeobecné zákonitosti fungovania ekonomického systému príslušného typu (napr. socialistického), ktoré budú ďalej schopné odhaliť možné konkrétne spôsoby fungovania ako aj ich podmienky atď.

Nestačí skúmať len najhlbšie ekonomické vzťahy.²⁵ V súvislosti s novou

²⁵ Keďže relatívne krátko jestvuje socialistický ekonomický systém, je vôbec možné odhaliť jeho podstatu na základe analýzy faktov? Nemáme na mysli logické vývody, ako ich napr. urobil Marx, ktoré sa neopierali o reálnu existenciu socializmu. Identifikácia podstaty predpokladá, že ekonomická realita prešla pomerne dlhým procesom

úlohou subjektu, s permanentnou pozitívnou aktivitou v ekonomickom pohybe je nevyhnutné zodpovedajúcim spôsobom analyzovať aj povrchovejšie a povrchové vrstvy ekonomickej reality, a to predovšetkým z aspektov fungovania. Práve tak, ako sa podstata prejavuje, pôsobí na podstatu, sekulárne ju mení, je možné len cez javové, t. j. konkrétne prejavy podstaty. Na to treba poznať aj zákonitosti v povrchovejších a povrchových vrstvách ekonomických procesov a javov, vedieť ich kvantifikovať a merať práve tak, ako musíme vedieť kvantifikovať a merať jednotlivé zložky vedomého pôsobenia na tieto procesy.

Vzhľadom na podstatné zmeny, ktoré do oboch najvšeobecnejších oblastí ekonomických funkcií priniesol vznik socializmu, museli sa podstatne zmeniť aj analytické ciele vedeckej ekonomickej analýzy. Taktiež sa musel podstatne zmeniť predmet čiže vrstvy a aspekty skúmania ekonomickej reality.

Predmetom skúmania politickej ekonómie socializmu sa objektívne stávajú všetky vrstvy ekonomickej reality, pričom sa postupne prechádza od povrchovejších k nižším, podstatným vrstvám. Pritom sa uplatňujú aspekty spoločensky regulovaného ekonomického rastu a cielavedome spoločensky utváraných konkrétnych typov fungovania socialistického ekonomického systému.

História socializmu a jeho ekonomického myslenia už dvakrát potvrdila takéto chápanie predmetu politickej ekonómie socializmu.

V bohatých a veľmi poučných diskusiách sovietskych ekonómov v dvadsiatych rokoch, niekedy aj zdanlivo okrajových, môžeme pozorovať koncentráciu na dva zásadné problémy: na otázky ekonomického rastu a na otázky modelu fungovania.²⁶ Týmto diskusiám môžeme vyčítať určitú jednostrannosť, zjednodušenia, dokonca aj chyby. No nemôžeme poprieť, že orientovali prúd ekonomického myslenia na životne najdôležitejšie problémy socialistického ekonomického systému, i keď prevažne len intuitívne.

V súvislosti s ekonomickými problémami a ťažkosťami sa v jednotlivých socialistických krajinách ekonomické myslenie po druhý krát koncentruje na problémy ekonomického rastu a modely fungovania socialis-

---

„vyzrievania“. Z hľadiska odhalenia ekonomickej podstaty socializmu je veľmi významná aj vysoká zaangažovanosť subjektu v ekonomickom pohybe. Táto zaangažovanosť nemusí byť jednoznačne pozitívna a história ukazuje, že ani nie je. Aj to sťažuje odhaľovať podstaty socialistického ekonomického systému. Ukazuje sa, že východiskom je postupné pozitívne ovládanie ekonomickej reality od povrchových vrstiev k stále nižším vrstvám, teda proces, v ktorom adekvátne zmocnenie sa povrchovejších vrstiev vytvára predpoklady na zmocňovanie sa stále nižších vrstiev, a tak na postupné prenikanie k podstate. Táto cesta permanentného činu nijako nevylučuje, ale vyžaduje konfrontáciu s hypotetickými predstavami o podstate socialistického ekonomického systému.

²⁶ Najvýznamnejšie práce o ekonomickom raste sú späté s menami Feldmana, Kovalského a Bazarova. O modeli fungovania písal Preobraženský, Bucharin a Kricman.

tického ekonomického systému. Nadväzuje sa pritom na tradície dvadsiatych rokov. No zároveň sa intenzívne rozpracúvajú čiastkové otázky uvedených základných problémov.

Vymedzenie predmetu politickej ekonómie socializmu si vôbec nenárokujú úplnú presnosť, ale pripúšťa určité korekcie. Významnejšie je, že sa predmet politickej ekonómie socializmu chápe ako určitá etapa v genéze predmetu politickej ekonómie vôbec a ako element procesu vedeckej ekonomickej analýzy, v ktorej ekonomická realita a analytický cieľ predstavujú prius predmetu politickej ekonómie. Dôležitý je dynamický a adaptívny charakter predmetu ekonomickej analýzy.

Takéto chápanie nielenže nevyklučuje, ale naopak, aj vyžaduje korekcie v predmete politickej ekonómie vzhľadom na vývoj ostatných elementov ekonomickej analýzy. Rozsah článku neumožňuje polemiku a hodnotenie existujúcich názorov na predmet politickej ekonómie, preto sa autor zameriava len na pozitívny výklad vlastného názoru.²⁷ Aj to je napokon určitá forma vedeckej diskusie.

Metódy predstavujú významný element vedeckej ekonomickej analýzy, ktorý má z hľadiska analytického cieľa a predmetu skúmania charakter prostriedku. Voľba metód je determinovaná analytickým cieľom, predmetom skúmania a úrovňou rozvoja samých metód. Metódy v mnohých smeroch veľmi výrazne ovplyvňujú charakter ostatných elementov.

Pre modernú vedu je príznačná na jednej strane postupná špecializácia z hľadiska predmetu skúmania a na druhej strane integrácia vied z hľadiska metód. Zdrojom integračných tendencií sú predovšetkým filozofia, kybernetika, matematika a moderná logika, ktoré okrem toho majú ešte jednu mimoriadne dôležitú vlastnosť; majú potenciú aktivity.

Veľké zvýšenie cieľavedomej a uvedomelej zaangažovanosti subjektu v ekonomickom pohybe vnieslo do analytického cieľa i predmetu prvok permanentnej aktivity, čo pochopiteľne vyvolalo potrebu adekvátnych metód. A tak jasne vyniká význam integrujúcich vied, ktoré obsahujú potenciú aktivity.

Nechceme analyzovať úlohu jednotlivých špecifických metód v genéze vedeckej ekonomickej analýzy. Uvedieme aspoň niekoľko reflexií v súvislosti s modernou metódou modelu, ktorá vznikla na pôde uvedených integračných vied a v ktorej azda najzreteľnejšie a najsyntetickejšie vystupuje prvok aktivity. ,

Metóda modelu predstavuje určitý univerzálny analytický nástroj, kto-

²⁷ Solídny a ucelený obraz o histórii predmetu politickej ekonómie až dodnes poskytujú napr. tieto práce: Š. Heretik, *O vzťahu medzi predmetom a metódou v nemarxistickej ekonomickej analýze* (referát na medzinárodnej konferencii v Smoleniciach roku 1966); I. Maximovič, *Jeden pohľad na koncepčné základy predmetu politickej ekonómie v súčasnej nemarxistickej ekonómii* (referát na tej istej konferencii); Sweeney, *Teória kapitalistického rozvoja* (preklad ČVUT Praha 1965); T. Kovalík, *Z predhistórie politickej ekonómie socializmu*. Ekonomista [1963], č. 4.

rého gnozeologická funkcia má pre modernú teóriu a prax nesmierny význam. Meritórne je modelovanie metódou, pri ktorej skúmame jeden systém — originál pomocou iného systému — modelu, za predpokladu, že medzi originálom a modelom je vzťah izomorfie, alebo aspoň homomorfie.

Možnosť modelovania je daná tým, že existujú všeobecné dialektické zákony prírody, spoločnosti a myslenia, určité všeobecné kvantitatívne vlastnosti a štatistické zákonitosti, spoločné všetkým formám pohybu hmoty. Model skúma zložitejší systém pomocou menej zložitého, teda umožňuje riešiť príslušný problém v jednoduchšej a prístupnejšej forme.

Metóda modelu je významným faktorom ekonómie času v procese vedeckého poznania. V mnohých prípadoch poskytuje jedinú možnosť poznávať veľmi zložitý systém — originál. Ekonómia času v súvislosti s metódou modelu sa opiera nielen o skutočnosť, že smerom k nižším formám pohybu sa znižuje stupeň zložitosti, ale aj o to, že smerom k nižším formám pohybu sa zvyšuje rýchlosť procesov.

Metóda modelu odkrýva všetkým spoločenským vedám, ale najmä ekonómii nebyvalú možnosť, možnosť experimentu, ktorú mali doteraz len prírodné vedy. Nejde o experimenty so skutočnými procesmi, ale s ich modelmi. Táto okolnosť je práve v spojitosti s novou úlohou subjektu v ekonomických procesoch obzvlášť cenná, lebo experiment umožňuje nepretržitý proces verifikácie, aj keď značne podmienené, lebo model sám musí byť v pravom zmysle slova tiež nejako verifikovaný. No umožňuje hodnotiť účinky budúcich rozhodnutí a intervencií do ekonomického systému, dáva možnosť voľby takých rozhodnutí a zásahov, ktoré sú optimálne z hľadiska prijatej cieľovej funkcie.

V modeli sa určitým spôsobom spája teória a prax, pretože na jednej strane je výsledkom vedeckého poznania a na druhej strane musí nejakým spôsobom aj prakticky fungovať. Model je jednou z foriem, ktoré napomáhajú riešiť dialektické protirečenie medzi teóriou a praxou.

Vznik reálnej možnosti modelovania sociálno-ekonomických procesov sa spája predovšetkým s praktickými úspechmi kybernetiky.²⁸

V problematike metód má osobitné miesto vedecká otázka. Racionálne formulovaná vedecká otázka obsahuje symbiotické spojenie doterajších poznatkov a účelný smer ďalšieho skúmania. Pri ďalšom skúmaní sú dôležité tri momenty: účelnosť, reálna možnosť poznania a spôsob prístupu. Účelnosť znamená bližšiu alebo vzdialenejšiu spoločenskú potrebu²⁹

²⁸ Pozoruhodný úspech v modelovaní sociálno-ekonomických procesov dosiahol napr. prof. Otto J. M. Smith na kalifornskej univerzite, keď v rokoch 1951—1953 pomocou elektrónkových analógov modeloval kapitalistický ekonomický systém. Pozri *Kybernetika v spoločenských vedách* (medzinárodný zborník statí) Praha 1965, 105.

²⁹ Pod spoločenskou potrebou rozumieme efektívnu potrebu určitých poznatkov, ktoré prinesú spoločnosti väčší efekt v porovnaní s tým, čo na ne spoločnosť vynaložila.

príslušných poznatkov. Reálna možnosť poznávať je vôbec možnosť poznávať určité javy a procesy v danej etape vývoja vedy. Nakoniec treba zvoliť taký spôsob prístupu ku skúmanému problému, ktorý zabezpečí maximum poznatkov pri danom úsilí, resp. ktorý zabezpečí potrebné množstvo poznatkov pri danom úsilí za minimálny čas.

Oblasť metód v politickej ekonómii a v spoločenských vedách vôbec sa dosť dlho zanedbávala. Na jednej strane sa určité metódy absolutizovali, ba často aj vulgarizovali, kým na druhej strane sa mnohé moderné prúdy v metodológii jednoducho apriórne odmietali. To pochopiteľne spôsobilo vážne medzery a bude treba veľa úsilia, aby sa odstránili — vzhľadom na rýchly rozvoj nových, ale aj „klasických“ metód.

Produkt vedeckej ekonomickej analýzy. Povaha predchádzajúcich elementov jasne ukazuje, aké základné črty budú mať výsledky procesu ekonomickej analýzy. Obmedzím sa preto len na niekoľko poznámok.

Podstatne zmenená úloha subjektu v ekonomickom pohybe vniesla do všetkých elementov ekonomickej analýzy prvok cieľavedomej aktivity. Týmto prvkom sú prestúpené aj výsledky — produkt analýzy. Vedecké teórie a ich kategórie a zákony získavajú novú vlastnosť — návodovosť. Tento návodový anticipačný charakter ekonomickej teórie je dominantou procesu premeny ekonomickej vedy na bezprostrednú výrobnú silu.

V genéze produktu ekonomickej analýzy môžeme identifikovať tri základné prvky, ktoré vznikli v spojitosti s vývojom ostatných elementov ekonomickej analýzy. Historicky najstarším prvkom je prvok popisu, systemizácie a určitého zovšeobecnenia. Druhým prvkom je prvok preniknutia k podstate. Nakoniec prvok návodovosti, ktorý sa spája s postupným zmocňovaním sa ekonomickej reality v celej jej štruktúre.

Váha jednotlivých prvkov v historickom vývoji ekonomickej vedy sa podstatne menila. Tým sa nám znova potvrdila téza o historickej relatívnosti aj tých najvšeobecnejších kategórií (a teda aj teórií), ktorú vyslovil ešte v minulom storočí Marx: „Dokonca aj najabstraktnejšie kategórie, hoci sú práve pre ich abstraktnosť — platné pre všetky epochy, no sú v určitosti tejto abstrakcie samy práve tak produktom historických pomerov a platia len pre tieto pomery úplne a len v rámci týchto pomerov.“³⁰

Je veľkým paradoxom, že práve na objaviteľovi tejto pravdy sa marxistická ekonómia (aj iné spoločenské vedy) proti tejto pravde prehresila, keď jednotlivé stránky Marxovej teórie absolutizovala.

Ani jedna teória si nemôže nárokovať, že je jedine ona adekvátna komplexnej ekonomickej realite a jej vývoju. Adekvátnosť teórie je historicky relatívna vzhľadom na to, do akej miery uspokojuje „spoločenskú

³⁰ K. Marx, *Ku kritike politickej ekonómie, Úvod ku kritike...*, Bratislava 1952, 200.

objednávku“ na danom vývojovom stupni. Kritériom adekvátnosti modernej ekonomickej teórie je predovšetkým to, aké predpoklady táto teória vytvára na úspešné zvládnutie nových funkcií subjektu v ekonomickom pohybe.

Návodový, anticipačný charakter teórie³¹ a jej kategórií a zákonov je determinantom úspešnej cieľavedomej aktivity subjektu. Tým sa stáva zároveň aj najdôležitejším kritériom adekvátnosti ekonomickej teórie.

Pokúsili sme sa stručne charakterizovať model procesu vedeckej ekonomickej analýzy. Pritom sme pochopiteľne vychádzali z mnohých zjednodušujúcich predpokladov a abstrakcií. Neskúmali sme napríklad modifikujúce vplyvy ideologických aspektov, ani to, čo Marx nazýva „najzúrivejšie a najzlomyselnejšie vášne ľudskej duše, fúrie súkromného záujmu“.³²

Chceli sme poukázať na problematiku predmetu a metódy politickej ekonómie socializmu v širšom kontexte — ako na elementy procesu vedeckej ekonomickej analýzy, ktorých charakter sa formuje vývojovými tendenciami všetkých elementov, a v týchto súvislostiach sme zdôraznili vplyv technickej, sociálnej a myšlienkovvej revolúcie nášho storočia, ktorá dáva rozvoju ekonomickej vedy nové dimenzie.

О ПРЕДМЕТЕ И МЕТОДЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ СОЦИАЛИЗМА

Милан Ш и к у л а

Эта статья является попыткой нетрадиционного подхода к вопросу предмета и метода политической экономии социализма. В начале мы выделим основные элементы процесса научного экономического анализа.

А именно: 1. *Объективная экономическая реальность*, которая представляет целый комплекс сложных структурных экономических явлений и процессов.

2. *Аналитическая цель*, которая выражает общее стратегическое направление определенного экономического анализа.

3. *Предмет* экономического анализа представляет слои и аспекты экономической реальности, детерминированные аналитической целью.

4. *Методы* создают совокупность способов исследования, с помощью которых достигаются систематические познания, а с точки зрения аналитической цели и предмета экономического анализа представляют собой средства.

³¹ Návodovosť a anticipačný charakter teórie môže mať rozličnú úroveň všeobecnosti. No v zásade musí zodpovedať úrovni všeobecnosti, na ktorej sa pohybuje ekonomická disciplína. ,

³² K. M a r x, *Kapitál I*, Bratislava 1959, 20.

5. *Продукт* (результат) процесса научного экономического анализа, который приобретает форму теории.

Ниже затем анализируем наиболее важные тенденции развития каждого элемента, в которых проявляется взаимосвязь отдельных элементов, прежде всего, связь с предметом экономического анализа. На этом основании мы приходим к заключению, что предмет политической экономии социализма означает определенный этап в генезисе предмета политической экономии вообще и что он является элементом процесса научного экономического анализа, в котором экономическая реальность и аналитическая цель являются предшественниками политической экономии. Предмет отличается динамическим и адаптивным характером. Все элементы процесса экономического анализа в настоящее время отличаются тем, что в определении каждого элемента становится существенным знаком позитивная целенаправленная активита.

Конечным результатом является указательный предвосхищающий характер теории.

ON THE OBJECT AND METHOD OF POLITICAL ECONOMY OF SOCIALISM

Milan Šikula

The present study is an attempt at a non-traditional approach to the question of the object and method of political economy of socialism. The introductory section defines the basic elements of the process of a scientific economic analysis. These are:

1. *Objective economic reality*, involving a whole complex of intricately structured economic phenomena and processes.

2. *Analytical aim* which expresses the overall strategic target of a definite economic analysis.

3. *The Object* of economic analysis representing layers and aspects of economic reality determined by the analytical aim.

4. *Methods* forming a complex of investigational procedures which enable a systematic cognition to be achieved and which, from the aspect of the analytical aim and object of economic analysis, appear as means.

5. *Product* (result) of the process of the scientific economic analysis which acquires the form of a theory.

The next section then goes on to analyse the most important developmental trends of every element in which a mutual binding between individual elements is apparent and, in the first place, a binding with the object of political analysis. This leads to the conclusion that the object of political economy of socialism signifies a certain stage in the genesis of the object of political economy in general and that it is an element in the process of scientific economic analysis in which economic reality and analytical aim represent the premise of the object of political economy. The object is distinctive for its dynamic and adaptative character. For all the elements of the process of economic analysis in the present situation is characteristic that a positive purposeful activity is becoming an essential trait in their determination. The final outcome is an instructional anticipatory character of theory.

MILOSLAV JIRGES, TEODOR KORBAČKA

Monopol a konkurencia v modeloch socialistického hospodárstva

V súčasných teoretických diskusiách, ale i v praxi nášho národného hospodárstva sa veľmi často hovorí o vzťahoch plánu a trhu.¹ Logicky sem patria aj problémy monopolu a konkurencie socialistických výrobcov v odberateľsko-dodávateľských vzťahoch, ktoré sú dôležitým faktorom pri riešení súčasných ekonomických ťažkostí. Často sa žiada, aby sa odstránilo monopolné postavenie dodávateľa z našej ekonomiky, znova zaviedla konkurencia medzi dodávateľmi a pod. Chceme do tejto diskusie prispieť všeobecnými teoretickými pohľadmi, ktoré by mohli pomôcť pri ďalšom rozpracovaní vzťahu plánu a trhu, a tým i pri riešení praktických otázok našej ekonomiky.

a) *Východisko úvah*

V intenzívnych teoretických diskusiách o monopolných vzťahoch a konkurencii² v posledných rokoch sa vykryštalizovali niektoré nové názory. V podstate patríme ku skupine ekonómov, ktorá kladne prijíma nový metodologický prístup k sledovanej otázke aj všeobecné princípy, hoci máme i niektoré námietky. Pretože budeme ďalej problematiku riešiť so zreteľom na modely socialistického hospodárstva, chceme najskôr poukázať na naše základné pozície.

V analýze monopolných vzťahov a konkurencie má rozhodujúcu úlohu postavenie subjektov, ktoré sú spojené tovarovo-peňažnými vzťahmi, pričom určujúci je problém ich ekonomickej rovnosti či nerovnosti. Ich ekonomická rovnosť aj ekonomická nerovnosť sa realizujú vždy formou konkurencie, ktorú chápeme ako zložitý proces stretávania a skladania sa individuálnych snáh ekonomických subjektov v ich vzájomnom ekonomickom spojení, snáh, ktoré smerujú k dosiahnutiu maximálnej výhody pre seba vo výmene.³

¹ Trh v podstate chápeme tak, ako ho charakterizuje R. Kňourková v článku *Několik problémů na tržní rovnováhu*. Nová Mysl (1967), č. 1, 7.

² L. Smetana, O. Kýn, K. Roubal, J. Chlumský, Z. Kodet, Č. Kožušník a iní.

³ Túto maximalizáciu nechápeme ako maximalizáciu zisku (v zmysle marginálnych modelov), ale širšie ako „zásadu uspokojenia“, podobne ako napr. Hall, Hitsch, Bain, Labini a ďalší.

Ak do vzájomného spojenia vstupujú subjekty rovnakej ekonomickej sily, realizujú túto rovnosť. Jej prejavom je ekvivalencia vo výmene. Ak v ekonomickom spojení sa stretnú subjekty nerovnakej ekonomickej sily, realizujú ekonomickú nerovnosť. Jej prejavom je odchýlka od ekvivalencie v prospech silnejšej strany na úkor slabšieho subjektu. Monopolné vzťahy sú výrazom realizácie ekonomickej nerovnosti vo výmene. Vyjadrujú taký stav, ktorý umožňuje silnejšiemu subjektu prisvojiť si bez náhrady časť cudzej práce. Z toho logicky vyplýva:

a) Monopol nie je hospodáriaci subjekt, ale objektívny výrobný vzťah tovarovej výroby.⁴

b) Monopol a konkurencia nie sú polárne, protikladné kategórie, ktoré sa vylučujú. Párovou, protikladnou kategóriou monopolu je ekonomická rovnosť v postavení subjektov pri ich vzájomnom trhovom spojení.

c) Konkurencia je formou, prostredníctvom ktorej sa monopolný vzťah prejavuje a aj ekonomicky realizuje.

d) Keďže sa dynamika zmien podmienok, s ktorými je späté rovné alebo nerovné postavenie ekonomických subjektov, nepretržite vyvíja a mení, čo vyplýva zo samej podstaty tovarovej výroby, chápeme aj monopolné vzťahy ako neodlučiteľnú súčasť každej formy tovarovej výroby. Kým existuje tovarová výroba, sú i podmienky, aby pôsobili monopolné vzťahy.

Ak predpokladáme, že tovarovo-peňažné vzťahy pôsobia v čistej podobe ako jedinú faktory ekonomického pohybu (napr. predmonopolné štádium kapitalizmu), môžeme logicky vyvodit' len *dočasné* ekonomické nerovnosti — dočasné monopoly. L. Smetana vo svojej práci⁵ analyzuje dva typy dočasných monopolov:

1. Dočasný monopol buď dopytu, alebo ponuky vyplývajúci z oscilujúceho stavu ponuky a dopytu, ktorý zakladá ekonomickú nerovnosť na jednej alebo na druhej strane.

2. Dočasný monopol nízkych pracovných nákladov vyplývajúci zo známeho mechanizmu, ktorý umožňuje dosahovať niektorým výrobcom mimoriadny, resp. aj zvláštny zisk. Pravda, zisk sa docieľuje v rámci všeobecného monopolu kapitalistickej triedy na výrobné prostriedky a realizuje sa v prisvojovaní si nadhodnoty.

Nazdávame sa, že Smetanova analýza dočasných monopolov je zúžená, neúplná. Chýba v nej ekonomická nerovnosť — dočasný monopol vyplývajúci z diferenciacie produktu. O tomto dočasnom monopole sa autor zmieňuje až v súvislosti s diferencovaným oligopolom, akoby išlo o nerovnosť, ktorá je produktom len posledného vývoja kapitalistic-

⁴ Ekonomický subjekt je monopolom, pokiaľ je vecným nositeľom relatívne dlhodobých vzťahov ekonomickej nerovnosti.

⁵ *Kapitalismus našeho věku* — ekonomické studie, Praha 1966. Prvá časť: *Monopolný kapitál*, 17—132.

kej tovarovej výroby. Domnievame sa, že trh je zriedkakedy trhom absolútne homogénnych výrobkov daného druhu úžitkových hodnôt. Prísna homogénnosť exemplárov v tomto zmysle je ojedinelá. Problém dočasnej ekonomickej nerovnosti založenej na výrobe lepších, dokonalejších, kvalitnejších a nových úžitkových hodnôt je taký starý ako sama tovarová výroba, hoci jeho váha a význam v jednotlivých etapách rozvoja tovarovej výroby boli rozdielne. Technický rozvoj — v každej spoločnosti založenej na tovarovej výrobe — nevytvára podmienky na realizáciu ekonomickej nerovnosti iba preto, že sa znižujú výrobné náklady, ale aj preto, že sa rozvíja a zdokonaľuje sám produkt práce — vyrábané úžitkové hodnoty, či už slúžia v spotrebe ako výrobné prostriedky alebo ako spotrebné predmety. Preto pripájame k predchádzajúcim dvom typom aj tretí typ monopolu: *dočasný monopol, ktorý vyplýva z diferenciacie produktov*. Je len prirodzené, že monopol z diferenciacie produktov nadobúda mimoriadny význam v podmienkach industrializovanej spoločnosti. S postupujúcim hmotným bohatstvom spoločnosti vyspelých krajín sa v konkurencii čoraz viac uplatňuje popri argumente ceny výrobkov argument ich kvality v širokom zmysle.

Dočasný monopol nízkych pracovných nákladov predstavuje nerovnosť, ktorá vyplýva z rozvoja výroby tovaru, a odráža sa v ňom hľadisko jej jednej rozpornej stránky — hodnoty. Monopol z diferenciacie produktov je výsledkom toho istého procesu a odráža druhé hľadisko vnútorného rozporu tovaru — úžitkovú hodnotu.

Súhrn všetkých troch ekonomických nerovností predstavuje nerovnosti rozvoja tovarovej výroby, jej pohybu v celku a jej vnútorných stránok osobitne, čo je všeobecnou vlastnosťou akejkolvek tovarovej výroby.

Pravda, jednotlivé typy monopolov nepôsobia v čistej podobe. V reálnom ekonomickom procese sa prekrývajú, navzájom podmieňujú a ovplyvňujú.

Dočasné monopoly sa menia na trvalé vtedy, keď z akýchkoľvek príčin sa dočasné nerovnosti fixujú, prestanú byť javom prechodným, dočasným a stanú sa relatívne dlhotrvajúcim. V tomto zmysle čas je kritériom kvalitatívnej premeny ekonomickej podstaty vzťahov nerovnosti, ktorá zkladá novú kvalitu v celej ekonomike (premena predmonopolistického kapitalizmu na monopolistický kapitalizmus).

Príčiny, ktoré premieňajú dočasné monopoly na trvalé, môžeme v podstate rozdeliť do troch skupín:

1. Sú to prírodné rozdiely.
2. Administratívnoprávne zásahy štátnej moci, ktoré tvoria v podstate mimoeconomickú podmienku premeny dočasnej nerovnosti na nerovnosť trvalú.
3. Ekonomická koncentrácia výroby a na nej založený ekonomický monopol.

Jednotlivé typy monopolov v nijakom prípade nemôžeme klásť na jednu rovinu. Každý typ ekonomickej nerovnosti je monopolom iného radu.

Doplňme stručný prehľad typov monopolov ešte schematickou klasifikáciou konkurencie, prostredníctvom ktorej sa monopoly prejavujú a realizujú.

V konkurencii ide o zložité a mnohostranné procesy, ktoré na seba narážajú, krížia sa a tvoria ekonomické záujmy subjektov medzi:

1. stranou ponuky rovnakých úžitkových hodnôt (označme ju ako konkurenciu typu *P*);
2. stranou dopytu po rovnakých úžitkových hodnotách (konkurencia typu *D*);
3. stranou ponuky rozličných úžitkových hodnôt (konkurencia typu *PR*);
4. spotrebiteľmi rozmanitých tovarov, pokiaľ ide o výrobky v spotrebe vzájomne zastupiteľné, substitúty (konkurencia typu *DR*);
5. celou stranou ponuky na strane jednej a celou stranou dopytu na strane druhej (konkurencia typu *P—D*).

Teda aj v konkurencii sú vzájomne späté a zložité procesy rozličnej kvality, rozmanitej intenzity, ktoré závisia od konkrétnych ekonomických podmienok. Nemôže byť ľahostajné, ktorý typ konkurencie prevládne a ktorý monopolný vzťah sa jeho formou realizuje.

b) *Charakteristika podmienok existencie monopolu a konkurencie v socializme*

Socialistická revolúcia ruší monopol vlastníctva buržoázie na výrobné prostriedky. Výrobné prostriedky preberá celá spoločnosť. Týmto procesom sa prekonáva oddelenosť bezprostredných výrobcov od výrobných prostriedkov, vytvára sa jednotná výrobná-spožiteľná kooperácia a jeho ekonomickou realizáciou je spoločenské prisvojovanie si nadproduktu. Negácia monopolu vlastníctva kapitalistickej triedy na výrobné prostriedky vytvára predpoklady na to, že tieto prostriedky ovláda celá spoločnosť a využije cieľavedomým (plánovitým) riadením ekonomických procesov v prospech celku.

Skúsenosti ukázali, že sú značné problémy, ako chápať charakter zospoločenšenia riadiacich procesov. Vyplývajú z toho, že sú nedostatočne rozpracované teoretické otázky socializmu. Spôsob jednotného centrálného riadenia novej ekonomiky javil sa logicky najľahšie pochopiteľným. Pri tomto administratívno-direktívnom systéme, resp. modeli sa predpokladalo priame rozdeľovanie práce (bezprostredný charakter spoločenskej práce) v reprodukčnom procese. Predpokladalo sa, že iba tento spôsob zodpovedá spoločenskému charakteru *výrobných* vzťahov v socializme, že je oprostý od nedostatkov kapitalistickej ekonomiky.

Avšak popri výrobných vzťahoch, ktorých závažnosť sa v tejto súvislosti zrejme precenila, determinujúcim činiteľom foriem spoločenského riadenia ekonomiky je stupeň dosiahnutého rozvoja výrobných síl. Tento faktor sa pri úvahách o formách riadenia dostatočne nerešpektoval. Stupeň dosiahnutého rozvoja výrobných síl rozhodujúcim spôsobom (v jednote vzťahov výrobných síl a výrobných vzťahov) určuje formy spoločenského riadenia. Tieto formy v posledných rokoch ekonomická teória socializmu intenzívne rozpracúva.⁶

Ak spoločnosť chce účinne a cielavedome spravovať hospodárstvo (čo je samozrejme), pričom nemôže to dosiahnuť výlučne priamymi riadiacimi metódami,⁷ pretože neexistuje nijaký nový automatický regulátor ekonomických procesov, použije spoločnosť v nových podmienkach také nástroje na samoregulovanie, ktoré má na danom stupni svojho vývoja k dispozícii. Takými nástrojmi sú hodnotové kategórie. Javia sa ako najekonomickejšia forma riadenia, keď sa pri minime nákladov práce dosahuje maximum efektu. Iná forma merania (napr. priameho) vkladu práce a výsledkov práce je prakticky nemožná.

Zjednodušený prístup k socialistickej ekonomike sa spája so zjednodušeným chápaním základných ekonomických kategórií. Kategórie tovar, vlastníctvo, podnik, dôchodok atď. sa často vysvetľovali ako kapitalistické kategórie. Neuvážilo sa, že by v socializme mohli mať aj inú kvalitu. Preto sa odmietala tovarová výroba a tovarovo-peňažné vzťahy medzi socialistickými podnikmi, odmietali sa ekonomické faktory v podnikovom hospodárení, neuznával sa monopol, konkurencia medzi socialistickými podnikmi atď.

Plán mal byť jediným nástrojom na priame riadenie a bezprostredné zabezpečovanie národohospodárskej a trhovej rovnováhy. Takéto ponímanie funkcie subjektu v riadiacich procesoch nemohlo vylúčiť objektivnosť v pôsobení zákona hodnoty, ktorý sa nevyhnutne presadzoval živelne. Živelne sa presadzujúci zákon hodnoty, založený predovšetkým na individuálnych záujmoch, sa prirodzene musí prenášať do úrovne podniku (mzdy, prémie a ďalšie ukazovatele plánu). Čistý centrálny systém riadenia z jedného miesta sa mení na deformovanú tovarovú výrobu.⁸

⁶ Pozri napr. prácu W. Brusa *Modely socialistického hospodárství, SVPL*, 1964, kde autor analyzuje možnosti centralistického a decentralizovaného modelu riadenia socialistickeho hospodárstva a charakterizuje ich. Zo základných znakov, ktorými charakterizuje jednotlivé modely, vychádzame ďalej aj my.

⁷ Ukázalo sa, že prakticky vo všetkých socialistických krajinách Európy centralizmus v riadení ako priama administratívna metóda mala vážne medzery v efektívnosti riadeného hospodárstva. Dôkazom sú súčasné ekonomické reformy.

⁸ Oskar Lange vo svojej práci *Politická ekonomie — obecné otázky* (Praha 1966) charakterizuje takýto stav ako stav, keď sa systém riadenia postavil proti nám ako neprekonateľná sila.

Objektívne pôsobenie zákona hodnoty sa vždy spája s delbou práce a s charakterom vlastníctva, a tak zase úzko súvisí s postavením podniku v rámci jednotnej výrobnospotrebnnej kooperácie socialistickej ekonomiky. O týchto otázkach sa v súčasnosti veľmi intenzívne diskutuje. Na ich teoretické aspekty sú rozličné názory.

Všeludové vlastníctvo výrobných prostriedkov sa často predstavuje ako absolútny protiklad kapitalistického súkromného vlastníctva. Ak všeludové vlastníctvo existuje v inej forme, ako je „čistá“ forma, považuje sa už za niečo „medzi“, za niečo kvalitatívne „nižšie“. Tak všeludové vlastníctvo v podmienkach, keď podnik je ekonomickou jednotkou, často sa považuje za nižšiu formu vlastníctva, za skupinové vlastníctvo. V určitom zmysle zodpovednosť (a právomoc) podniku na realizovanie všeludového vlastníctva, ktorou sa poveruje, považuje sa za realizáciu nižšieho typu vlastníctva.⁹

Sme toho názoru, že nie je nevyhnutné (a ukázalo sa, že to bolo dokonca škodlivé), aby realizácia všeludového vlastníctva, ktorá sa uskutočňuje i tak v hospodárskych jednotkách, mala formu iba centralizovaných výnosov do štátneho rozpočtu a potom aby sa opäť výnosy rozdeľovali na to isté miesto (podniky). Môžu sa uplatniť rozličné zásady na použitie spoločenských fondov a ich reprodukciu, ale vždy majú podniky určitú relatívnu samostatnosť a vlastné materiálne záujmy, ktoré sú organickým prvkom v dialektickej jednote spoločenských, kolektívnych a individuálnych záujmov. V tom zmysle je medzi socialistickými podnikmi i konkurencia¹⁰ ako konkrétna forma spoločenskej kontroly ich práce a forma realizácie ekonomických nerovností, prípadne rovností.¹¹

Pri analýze konkrétnych ekonomických nerovností a konkurencie, v ktorých sa tieto nerovnosti subjektov realizujú, musíme vychádzať zo vzťahu plánu a trhu. V tomto vzťahu sa v syntetickej podobe odráža aktívna funkcia ekonomických kategórií a spoločenskej cieľavedomosti a je i rámcom úvah o charaktere modelu.¹²

Vzťah plánu a trhu sa často chápe nesprávne ako vzťah cieľavedomého

⁹ V tom zmysle sa nám nezdarujú presvedčivé argumenty s. J. Vejvodu v článku *Řešit vztahy zboží výroby na vědeckých základech*. Politická ekonomie (1966), č. 10, 919.

¹⁰ Na rozdiel od tohto názoru poukazujeme na názory F. Olivu v článku *Zboží a zákonitost v ekonomickém dění*. Politická ekonomie (1966), č. 10, 904.

¹¹ Podobne ani v súčasnom kapitalizme už nemožno monopolné vzťahy a konkurencie vykladať ako predtým. Kapitalista si často vytvára umelú konkurenciu i vnútri podniku. W. Stein uvádza, že rakúska firma Meinel, ktorá v konkurenčnom boji pohltila firmu Kunz, aby zabránila prípadnému ekonomickému zaostávaniu, ponechala ekonomickú samostatnosť týchto firiem. Vytvorila tak umelé podmienky konkurencie vnútri podniku. Známý je aj prípad koncernu Unilever a i.

¹² V tejto časti nechceme rozoberať všetky stránky vzťahov plánu a trhu, medziiným ani oblastné problémy v takýchto vzťahoch; zaoberajú sa nimi viacerí autori, napr. J. Ferianc, P. Turčan, A. Lantay a iní.

a živelného. Podľa nášho názoru treba rozlišovať hľadisko metodické a vecné. Tieto hľadiská sa obvykle nerozlišujú, a vedú tak v názoroch o vzťahu plánu a trhu k omylom.

V *metodickom* zmysle je cielavedomosť (plán¹³) vlastná všetkým stupňom, počnúc najvyšším a končiac najnižším orgánom v sústave riadenia. Princíp cielavedomého riadenia sa v tom zmysle kompletizuje a uzatvára zhora až nadol (systém plánov).

Cielavedomé riadenie hospodárskych procesov však vyžaduje (okrem existencie plánov) využívať trhové mechanizmy ako doplňujúci článok svojej vlastnej podstaty. To sme naposledy dobre poznali na našom hospodárstve.

Hodnotové kategórie a rozhodnutia majú svoje miesto už v úvahách najvyšších sfér hospodárskej politiky. Ich konkrétne dotiahnutie až na najnižší stupeň hospodárskych organizácií (napr. rokovanie výroby a obchodu) bude potom v súlade so záujmom spoločenským, kolektívnym a jednotlivým. Ak napríklad určitá základná investičná úloha bude zodpovedať materiálnym záujmom spoločnosti (technicko-ekonomické úvahy a prepočty), možno predpokladať, že sa uplatnia konkrétne hodnotové vzťahy i pri odberateľsko-dodávateľských vzťahoch budúcich obchodných partnerov. Pri subjektivistickom postavení základnej investičnej úlohy nie je takýto predpoklad.

Cielavedomú činnosť spoločenských orgánov nechápeme teda iba ako uzavretý prejav centra. Ani využitie trhového mechanizmu nie je len prejavom určitého decentralizačného faktora. Obidva faktory sú formou, ako cielavedome využívať hodnotové páky, s ktorými treba narábať na všetkých stupňoch riadenia nášho národného hospodárstva.

Stavať plán proti trhu, a naopak, je pozostatkom dogmatizmu v ekonómii. Je nesprávne, aby sa podriaďoval trh plánu, a naopak, plán trhu, v inom zmysle, ako je cielavedomé využívanie ekonomických kategórií, ktoré plnia úlohu nástroja v organizovaní ekonomických procesov.

Nemožno už ani v kapitalistickom hospodárstve vykladať vzťah ponuky a dopytu jednostranne ako živelný vývoj, ktorý súvisí s kapitalistickým charakterom trhu, lebo do riadenia hospodárskych procesov prenikajú i tu organizujúce a cielavedomé prvky.¹⁴ „Kedysi sa považoval za typický taký trh, na ktorom plne vládla slobodná konkurencia... Trh sa však už neskúma ako voľná hra síl, ktoré majú výlučne kvantitatívny charakter (vzťah ponuky a dopytu, výška cien).“¹⁵

¹³ Plán existuje ako vrcholný nástroj centrálného riadenia. Plány majú i najnižšie organizačné zložky riadenia. Samozrejme, nechápeme plán v starom direktívnom zmysle.

¹⁴ Pozri rozličné práce v oblasti plánovania vo Francúzsku, Anglicku, atď., práce k otázke trhov, napr. J. R. Hicks, Iean Meray, Pareto, Galbraith, Sylos Labini atď.

¹⁵ E. James, *Politická ekonómia XX. storočia*, § 4 *Štruktúra trhov*. Preklad v *Prélehu* 1966, príl. 4.

Vecné hľadisko na problematiku súvisí s deľbou práce jednotlivých stupňov riadenia pri konkretizovaní vzťahov ponuky a dopytu, a to od ich najvšeobecnejších polôh až po konkrétne formy ich prejavu.

Funkcia riadiaceho centra sa pri určovaní vzťahov ponuky a dopytu na trhu v súčasných diskusiách nepodrobuje hlbšiemu rozboru. Skôr sa zdôrazňuje úloha trhového mechanizmu a konkrétneho poznania spotrebiteľského dopytu ako rozhodujúceho momentu pri zabezpečovaní rovnováhy ponuky a dopytu. I keď nepodceňujeme význam týchto faktorov, predsa sa domnievame, že problémy centrálného riešenia vzťahov ponuky a dopytu sú východiskovými pozíciami.

Konkrétne vzťahy jednotlivých ekonomických procesov nemožno odtrhnúť od najširších ekonomicko-spoločenských vývojových tendencií a riešiť ich ako problémy „*sui generis*“. Sú predovšetkým výsledkom celkového spoločenského vývoja.

Úloha centra (nemyslí sa plánu) spočíva vo vytváraní podmienok trhovej rovnováhy v najširších ekonomických (i mimoekonomických) oblastiach. Ide o otázky rozdeľovania úhrnného spoločenského produktu, o vytváranie fondu akumulácie a spotreby, o zásady odmeňovania za prácu, o kultúrnu a sociálnu politiku atď. Komplex týchto centrálnych rozhodnutí vytvára veľmi silný tlak na sformovanie konkrétneho trhu, tak ako formuje spotrebiteľa s jeho ekonomickými (i mimoekonomickými) potenciálmi.¹⁶ Konkrétne otázky vzťahu ponuky a dopytu sa riešia na stupni organizácie, ktorá vykonáva hospodárske procesy (nezužovať len na trh ako živelné pôsobenie trhového mechanizmu).

Nepovažujeme za správne ani také formulácie a delenie úloh plánu a trhu, že plán má riešiť makroekonomické problémy a trh mikroekonomické problémy ekonomiky.¹⁷ Obidva druhy problémov treba riešiť plánovite. Rozhodovať treba pomocou ekonomických kategórií a v ich rámci. Konečná realizácia je prirodzene možná až konkrétnym vstupom tovaru do výmeny. Kým nastane realizácia, musí sa pod tlakom trhu urobiť časove v predstihu rozhodnutie tak na najvyššom stupni, ako i na najnižšom stupni riadenia (i keď v inej časovej následnosti a vecnej konkrétosti). V takomto zmysle chápeme i korekciu plánu trhom. Typickým prejavom jednoty pôsobenia plánu a trhu sú napr. dlhodobé hospodárske zmluvy.

Vytváraním ekonomického spôsobu riadenia národného hospodárstva majú mať všetky stupne riadenia možnosť rozhodovať a riadiť ekono-

¹⁶ V súčasnom kapitalizme existuje smer pôsobenia na hromadné vyvolávanie a formovanie potrieb obyvateľstva (vyvolávanie podmienených reflexov), tzv. *advertising*. V tomto smere má nebyvalé možnosti socialistická ekonomika, ktorá môže robiť skutočný vedecký *advertising* v najširšom spoločenskom rozsahu.

¹⁷ Pozri napr. V. Markvart, *Distribúcie nebo obchod a socialistická podnikavost*. Nová Mysl (1966), č. 12, 13; J. Vejvoda, *O plánu, trhu, monopolu a konkurencii*. Nová Mysl (1967), č. 2, 20.

mické procesy, ale za ne i zodpovedať¹⁸ v polohách takej konkrétnosti, ktorá zodpovedá ich miestu v stupnici zložiek riadiacich orgánov. Vytvára sa tak možnosť ekonomicky rozhodovať na všetkých stupňoch riadenia a dodržiava sa i zásada plánovitosti vývoja.

Len za predpokladu, že ekonomické úvahy a nástroje sa využívajú ucelene „zhora až nadol“, a to ako atribút plánovitého (cieľavedomého) riadenia, môžu pôsobiť obidva princípy na vytváranie dialektickej jednoty záujmov spoločenských, kolektívnych a individuálnych. Ak sa kombinuje voluntaristické zasahovanie do ekonomických procesov na vyšších stupňoch riadenia s pôsobením hodnotových pák v najnižších zložkách hospodárskych organizácií, môže to mať ešte horšie následky, ako keby iba pôsobil živelne zákon hodnoty, resp. existovalo čisto administratívno-direktívne riadenie.

Iba tak, ak funguje mechanizmus plánu a trhu v nami uvádzanej dialektickej jednote, je schopný vytvoriť a udržiavať stav dynamickej rovnováhy v národnom hospodárstve (čo sám od seba nedokáže ani plán ani živelne pôsobiaci zákon hodnoty).

Charakterom vzťahov plánu a trhu sa podmieňuje a modifikuje i postavenie ekonomických subjektov ako nositeľov ekonomických rovností alebo nerovností a podmieňuje aj realizácia ich postavenia prostredníctvom konkurencie.

Bolo by nelogické akceptovať v socializme trhové vzťahy a neakceptovať monopolné vzťahy a konkurenciu, ktoré sú s tovarovou výrobou bytostne späté. Hoci sú tu rozdielne podmienky, pôsobia tieto kategórie v dialektickej jednote ich kladných i záporných stránok, ktoré sú neoddeliteľné, pričom *sila pôsobenia tej-ktorej stránky závisí od charakteru príčin a podmienok, ktoré nerovnosti vyvolávajú a udržiujú*, od intenzity pôsobenia jednotlivých typov konkurencie. To všetko nemožno odlúčiť od modelu fungovania socialistického národného hospodárstva.

Nie je monopol ako monopol, nie je konkurencia ako konkurencia. Tieto aspekty budeme zvlášť sledovať v analýze pôsobenia monopolných vzťahov a konkurencie v modeloch socialistického hospodárstva.

V kategórii monopolu budeme ďalej sledovať spojenie dvoch stránok vnútornej rozpornosti — pozitívnej a negatívnej.¹⁹ Pôjde nám o objasnenie podmienok, v ktorých sa tieto jednotlivé stránky monopolu rozvíjajú, aj o určenie smeru ich rozvoja.

¹⁸ Problém je v tom, že takáto spätná ekonomická väzba, predovšetkým s vyššími a najvyššími riadiacimi orgánmi, je najslabším miestom súčasnej teórie a praxe.

¹⁹ Na rozdiel od častého, všeobecného vystupovania proti monopolným tendenciám, ktoré sa podáva nielen v laických, ale i odborných diskusiách, zastávame názor o nutnosti rozlišovať medzi pozitívnymi a negatívnymi stránkami monopolných vzťahov. Pod pozitívnymi stránkami rozumieme tie stránky, ktoré podnecujú ekonomický progres. Negatívne stránky bránia ekonomickému rozvoju.

c) *Administratívno-direktívny systém riadenia*

Deformácie v pôsobnosti zákona hodnoty a tovarovej výroby, na ktoré sme poukázali, nevyhnutne sa spájajú s deformáciami monopolu a konkurencie. Hoci sa existencia monopolu a konkurencie v podmienkach socialistického hospodárstva dlho nebrala na vedomie, v skutočnosti sa prejavovala mnohostranne, s neočakávanými účinkami pre národné hospodárstvo. Administratívno-direktívny model riadenia uvádza totiž do pohybu také ekonomické sily, ktoré majú tendenciu meniť aj pozitívne stránky vzťahov ekonomickej nerovnosti na negatívne. Pokúsime sa to dokázať v súlade s prijatým metodologickým postupom.

Najprv si všimneme dočasný monopol ponuky alebo dopytu. Priame administratívno-direktívne regulovanie výroby a väčšiny ekonomických procesov zdržiava, resp. ruší prirodzený ekonomický pohyb. Trh neplní svoju aktívnu funkciu. Citlivému prelievaniu vecných a osobných podmienok výroby podľa potrieb trhu stojí v ceste administratívna zábrana. Dočasný monopol ponuky alebo dopytu sa môže prekonávať len z príkazu riadiaceho centra. Ale centrum tento dočasný monopol z objektívne existujúcich príčin buď v skutočnosti vôbec neodstráni, buď v jednotlivostiach odstraňuje spravidla oneskorené, alebo jeho zásahy majú takú povahu, že sa zmení na trvalý monopol.²⁰

Najcharakteristickejším javom na trhu je prebytok dopytu nad ponukou a na ňom založený monopol ponuky. V konkurencii typu $P - D$ má takto strana ponuky prevahu. Účinky monopolu ponuky sú ďalekosiahle. V daných podmienkach strana ponuky realizuje svoj monopol pri danej pevnej cene administratívne určenej tak, že centrum prinúti odberateľa prevziať výrobok, prípadne i na úkor kvalitatívneho obsahu úžitkových hodnôt. Naše poznanie je také, že ak sa nemení trhovú cenu úžitkových hodnôt, mení sa kvalita výrobku na trhu. Tým sa však porušená rovnováha v odvetví prehlbuje. *Disproporcie sa reprodukujú na vyššej úrovni.*

Ak pri vzťahoch materiálno-technického zásobovania medzi socialistickými podnikmi a dodávkami spotrebných tovarov do obchodu, odberateľ má povinnosť prebrať všetky plánované výrobky od určeného dodávateľa, do oblasti konečnej spotreby nemožno realizáciu každého tovaru určiť direktívne plánom.²¹ Tým je daná aj možnosť uplatnenia monopolu dopytu, ktorého dôsledky v ekonomike poznáme ako hromadenie nepredaj-

²⁰ Objektívne existujúca nemožnosť poznať a riadiť všetky nesmierne zložité konkrétne ekonomické súvislosti, a tak udržať v celom národnom hospodárstve rovnováhu, sa dokázala ekonomickou teóriou.

²¹ Plán síce môže určiť kúpne fondy obyvateľstva, mzdové fondy pracujúcim a trhové fondy, ale nemôže direktívne určiť jednotlivým kupujúcim, ktoré (koľko a kedy) konkrétne spotrebné tovary majú na trhu za vlastné dôchodky (mzdy) nakúpiť. Tu sa spotrebiteľ správa ekonomicky, rozhoduje sa podľa svojich potrieb.

ných tovarov na trhu, prípadne bez akejkoľvek realizácie a so značnou stratou pre národné hospodárstvo.

Dočasný monopol nízkych pracovných nákladov a dočasný monopol z diferenciácie kvality produktov sa v podmienkach prirodzeného ekonomického pohybu realizujú formou dočasného mimoriadneho, resp. zvláštného zisku. Treba zistiť, či trvajú tieto podmienky i v administratívno-direktívnom modeli riadenia.

V podmienkach administratívno-direktívneho systému riadenia má centrum iniciatívu a rozhoduje o inovačných procesoch, s ktorými sa spája monopol nízkych nákladov a diferenciácie produktov. Okrem toho, vyradením mechanizmu trhu pri existencii prebytku dopytu nad ponukou prestávajú pôsobiť tie ekonomické sily, ktoré k inovačným procesom výrobcov podnecovali.

Konkurencia typu P a $P - R$, v ktorej sa skúmané dva typy monopolov prejavujú, jednak nepôsobí v podmienkach monopolu ponuky, jednak je možná len za predpokladu, že výroba nie je administratívno-právne sústredená do jedného výrobného celku. Ale ako ukázala prax socialistických ekonomík, je prevažne výroba administratívno-právne sústredená do výrobného celku,²² a tak zaniká konkurencia typu P a $P - R$.

Problém je však v tom, že uvedená konkurencia pôsobí v inej ako ekonomickej forme. Zvláštnosť konkurencie medzi podnikmi je v tom, že nezodpovedá ani jednému z naznačených ekonomických typov konkurencie, ako sme ich uviedli na začiatku, ale smeruje k riadiacemu centru. Prejavuje sa snaha prebojovať výhodné (mäkké) plány pre podnik, vysoké mzdové fondy, sú veľké investičné nároky atď. Jednoducho je to snaha o výhodné podmienky existencie, o maximum výhod pri minime námahy. To preto, že hmotné ekonomické väzby podniku smerujú len k riadiacemu centru (medzipodnikové spojenia majú prevažne charakter technicko-bilančných vzťahov). Centrum v pláne, ktorý sa určil podniku, akceptuje také výrobné náklady, takú kvalitu, aké reálne existujú v danom podniku. Tým vzniká monopol na dané, teda každé i vysoké náklady a na danú, teda každú i nízku kvalitu²³ vyrábanej produkcie.

Predpokladajme ďalej, že určitý druh úžitkových hodnôt vyrába viac samostatných podnikov. V rámci konkurencie typu P a PR by sa mali prejavíť v niektorých podnikoch pozitívne účinky dočasného monopolu

²² Centralistický model rozvíja popri ekonomickej koncentrácii rozsiahlu subjektívnu koncentráciu. Rozumieme ňou administratívne vymedzovanie výrobného programu a organizačné spojenie malých rozptýlených výrobných jednotiek pod jedno riadenie.

²³ Napríklad v porovnaní so svetovou úrovňou techniky a kvality bola úroveň našich strojárskych výrobkov — ako sa uvádza v materiáli Ústrednej komisie ľudovej kontroly a štatistiky v roku 1965 — takáto:

37 % zastaraných výrobkov, určených na vyradenie z výroby,

27 % výrobkov zaostáva a vyžaduje rekonštrukciu,

36 % výrobkov zodpovedá svetovej úrovni.

z nízkych pracovných nákladov alebo z diferenciacie produktu (prípadne obidvoje). Jednako sa neprejavujú. Pretože i v takýchto prípadoch riadiace centrum akceptuje rozdielne podmienky a fixuje v rozdielnych plánoch.

Sila administratívno-právnych faktorov reglementujúcich ekonomický život má tu takú intenzitu, že v rozhodujúcej miere ruší aj pozitívne účinky prirodzených monopolov aj monopolov založených na ekonomickej koncentrácii. Vzniká a upevňuje sa falošná rovnosť v objektívne existujúcej nerovnosti, ktorá umožňuje realizovať rovnaké hmotné výhody nerovnako progresívnym výrobcom.

Tento stav monopolných vzťahov skrýva v sebe určitú formu „vykorisťovania“ v socializme. Tu treba hľadať aj pôvod rovnostárskych tendencií odmeňovania v socializme, ktoré hlboko prenikli do spoločenského vedomia.

Dobrý podnik nezískava materiálne výhody zo svojho postavenia, ale prostredníctvom štátneho rozpočtu sa značná časť dobrých výsledkov odvádza na použitie podnikov, ktoré zle hospodária. Chýba priamy vzťah medzi tvorbou produktu a jeho použitím. Stráca sa v podmienkach, ktoré umožňujú, že socialistické podniky realizujú výrobky vyrobené za akýchkoľvek nákladov, akejkoľvek kvality, pravda, ak sa plánovali.

Administratívna zábrana ekonomickej realizácie objektívne existujúcich nerovností medzi podnikmi neostáva bez vážnych následkov s retardačnými tendenciami v rozvoji výrobných síl a v myslení ľudí.

Významné miesto v umelom vytváraní podmienok na rozvoj predovšetkým negatívnych stránok a na tlmenie pozitívnych stránok monopolných vzťahov v administratívno-direktívnom modeli má navyše svojrázna organizácia monopolu zahraničného obchodu. Ochraňuje ekonomicke zaostávajúcu výrobu, direktívne určené technologické postupy, normy kvality²⁴ atď.

Administratívno-direktívne reglementovanie výroby, charakteristické pre administratívno-direktívny model riadenia, ruší pozitívne stránky monopolných vzťahov, ktorých rozvoj je žiadúci (monopol nízkych pracovných nákladov a monopol z diferenciacie kvality produktu). Naproti tomu vyvoláva a rozvíja negatívne stránky monopolných vzťahov, ktoré sú nežiadúce (monopol ponuky nad dopytom). To preto, že váha faktora prírodných rozdielov, a najmä faktora ekonomickej koncentracie je zatlačená a určujúce sú administratívne faktory, ktoré vyjadrujú umelú monopolizáciu.

Tak na trhu vznikol a prehlboval sa stav nerovnováhy, fixoval sa pred-

²⁴ Napríklad predpísaná technológia výroby a noriem kvality konzumného mlieka, masla, salámy a údenárskych výrobkov vôbec atď. znemožňuje výrobcovi dodávať na trh kvalitnejšie výrobky a zavádza uniformitu za podmienok cenového diktátu.

stih dopytu pred ponukou a nepretržite sa reprodukoval. Deformovala sa celá ekonomika.

Ešte nedávno sa považoval predstih ponuky pred dopytom za kapitalistický neduh a opačný stav za prednosti socialistického hospodárstva.

Uvedená téza mala byť teoretickým zdôvodnením rastu socialistickej výroby. Rýchlejší rast kúpnych fondov obyvateľstva mal podnecovať i rast výroby. Táto Stalinova poučka vlastne ospravedlňovala nedostatky administratívno-direktívneho modelu, zakrývala neschopnosť uspokojovať potreby obyvateľstva a dávala tomuto zaostávaniu ponuky za dopytom zákonitú platnosť. Bola o to nebezpečnejšia, že pri hľadaní prostriedkov, ako odstrániť nedostatky v zásobovaní na trhu, pôsobila i pri administratívno-direktívnom riadení demobilizačne.

Jednako nemožno nevidieť, že v konkrétnych kritických situáciách riadiace centrum sa snažilo vyriešiť ekonomické konflikty rozličnými administratívnymi zásahmi. Mali obnoviť rovnováhu v ekonomike.

Ale tieto administratívne zásahy (častočne niekedy podopreté i materiálnou zainteresovanosťou) v podmienkach rozoberaného modelu riadenia museli byť neúčinné.²⁵ Nemohli zmeniť nerovnovážny rozvoj hospodárstva, ktoré ekonomickú nerovnováhu reprodukovalo stále v hlbších rozporoch.

d) *Ekonomický systém riadenia*

Ak sa teoretická analýza monopolných vzťahov a konkurencie mohla opierať v administratívno-direktívnom modeli o rozbor ekonomickej reality relatívne dlhšieho časového úseku, analýza týchto vzťahov v podmienkach ekonomického systému riadenia sa musí opierať v podstate o dedukciu, ktorá vychádza z modelovej analýzy teoretického chápania vzťahov plánu a trhu (dôsledok nedostatku skúseností z doterajšej hospodárskej praxe).

Akceptovaním tovarovej výroby a uznaním možnosti (i nutnosti) využívať zákon hodnoty v systéme plánovitého riadenia socialistickej ekonomiky dotvárajú sa predpoklady rovnovážneho vývoja.

Odstránením administratívno-direktívnych princípov riadenia a využívaním hodnotových vzťahov mení sa i celý mechanizmus monopolných vzťahov v ekonomickom modeli riadenia. Plán ako jediný regulátor rovnováhy v administratívno-direktívnom modeli riadenia sa dopĺňa ďalšími nástrojmi na udržanie rovnováhy, ktoré majú schopnosť objektivizovať ekonomické vzťahy. Podstatne sa tak menia podmienky na realizáciu hmotných záuj-

²⁵ Ak by sme chceli len stručne spomenúť niektoré zásahy z praxe nášho národného hospodárstva, môžeme uviesť: menová reforma v roku 1953, rad uznesení na zvýšenie výroby (v poľnohospodárstve, v spotrebnom priemysle atď.), previerky efektívnosti a opatrenia v investičnej výstavbe, mzdová prestavba atď.

mov, lebo sa vytvárajú rovnaké kritériá, na pozadí ktorých vyniknú ekonomicky nerovnaké subjekty.

Na rozdiel od administratívno-direktívneho modelu riadenia nadobúdajú jednotlivé typy monopolných vzťahov novú kvalitu. Znovu sa presadzuje tendencia rozvoja pozitívnych stránok monopolu a vznikajú možnosti obmedzovať jeho negatívne stránky. Mení sa váha pôsobenia spomínaných troch faktorov (prírodné podmienky, administratívno-právne zásahy, ekonomická koncentrácia), ktoré určujú charakter premeny dočasných monopolov na trvalé monopoly. V tom zmysle klesá váha administratívno-právneho faktora²⁶ a znova nadobúdajú svoj význam faktory prírodných podmienok, a najmä ekonomickej koncentrácie.

Podívajme sa na vývoj sledovaných troch typov ekonomických nerovností.

Objektívne nerovnosti, ktoré sú aj medzi stranou ponuky a stranou dopytu môžu sa *realizovať cenovým pohybom*. Administratívna zábrana relatívne voľného prelievania výrobných faktorov v súlade s vyvíjajúcimi sa požiadavkami trhu prestáva pôsobiť. V tom zmysle pre trvalý monopol ponuky alebo dopytu nie sú podmienky.²⁷ Prechodný monopol ponuky alebo dopytu uvádza do pohybu nielen nástroje cenové (kontrolované), ale mobilizuje výrobu, aby produkovala také výrobky, množstva a kvality, ktoré trh sankcionuje. V tomto smere tu pôsobí ako permanentný proces tendencia vyrovnávať trhové ceny na ceny ekvivalentné.

Pre dočasný monopol nízkych výrobných nákladov a dočasný monopol z diferenciácie produktov obnovujú sa podmienky pre ich pozitívnu ekonomickú realizáciu v prospech nositeľov týchto nerovností. Do akej miery sa premenia na trvalé monopoly, nezávisí už od administratívno-právnych zásahov štátnej moci, ale od ďalších fixujúcich faktorov. Trvalý monopol teda závisí hlavne od prírodných podmienok a procesov spojených s ekonomickou koncentráciou výroby.

Ak sú podniky schopné udržať si svoje výsadné, nadradené, teda nerovné postavenia voči iným podnikom tým, že vyrábajú s vyššou produktivitou práce a lepšie, kvalitnejšie výrobky, než sú priemerné v istom odvetví, plnia pozitívnu funkciu. Takéto monopoly nie sú nebezpečenstvom pre socialistické hospodárstvo, ale jeho prednosťou. Ide, pravda, o nerovnosť, ktorá jednak je výsledkom ekonomického pohybu, jednak sa udržiava len prostredníctvom tohto pohybu. Podniky budú musieť viesť

²⁶ To neznamená, že neuznávame vôbec potrebu administratívno-právnych zásahov.

²⁷ Tým nechceme povedať, že v ekonomickom modeli nebudú vôbec podmienky, a teda ani možnosti, aby niektorí monopolní výrobcovia v odvetviach, kde im to charakter výroby (prírodné podmienky, ekonomická koncentrácia) dovoľuje, jednostranne zvyšovali ceny. V takýchto prípadoch sú aj administratívne zásahy štátu žiaduce, no oveľa účinnejšie sú ekonomické vyvažujúce sily. V tom zmysle je zaujímavá Galbraithova koncepcia „vyvažujúcej sily“.

ekonomickú konkurenciu typu P a PR , aby si svoje monopolné postavenie udržali. Ak toto monopolné postavenie následkom ekonomického pohybu stratia a získa ho iný výrobca, prechádzajú na tohto výrobcu i hmotné výhody.

Všeobecné formulácie o nevyhnutnosti protimonopolných zásahov sú nepresné a nesprávne. Vyplývajú z predstáv o všeobecnej škodlivosti monopolných situácií na trhu a dokonca sa stavia monopol do protikladu s trhovými vzťahmi. Často sa formulujú veci tak, ako by vzťah monopolizácie znamenal vlastne určitú „poruchu“ v mechanizme trhu. To by znamenalo, že ak by mechanizmus trhu mal pôsobiť bez porúch, museli by sa odstrániť monopoly (ako objektívne ekonomické vzťahy).

Rozlíšenie pozitívnych a negatívnych stránok monopolných vzťahov, otázky vzťahu monopolu a trhu stavia inak.

Neziadúce sú negatívne stránky monopolu, no pozitívne stránky monopolu sú zdravým prvkom každej ekonomiky. Sú výsledkom a funkciou socialistického trhu, vedú k stálemu zvyšovaniu účinnosti práce. Konkurenciou sa diferencuje postavenie jednotlivých výrobcov v prospech lepších ako významná podmienka ekonomického progresu celého hospodárstva. Z toho vyplýva, že úlohou riadiaceho subjektu je vytvárať podmienky na diferenciáciu výrobcov pomocou rozvoja pozitívnych stránok monopolu.

Rozvoj pozitívnych stránok monopolu ako funkcie trhu podporí takých výrobcov, ktorí vyrábajú lacnejšie, kvalitnejšie a z hľadiska trhu včas. V podnikových podmienkach bude znamenať ekonomizáciu výroby, lebo zainteresuje jednotlivých pracovníkov na mzdách²⁸ a iných formách dôchodkov. Jedine takýmto vývojom sa vybuduje jednota ekonomickej sústavy na všetkých úrovniach riadenia. Voluntaristické zásahy do rozvoja pozitívnych stránok monopolov v socialistickej ekonomike môžu len brzdiť, a dokonca ich zmeniť na negatívne. To vtedy, ak sa napr. dosiahnuté postavenie výrobcu fixuje administratívnym opatrením.

Celý proces predpokladá, pravda, efektívnu deľbu práce nielen v podmienkach vnútornej, ale celosvetovej ekonomiky.²⁹ To znamená, že ekonomická nerovnosť sa potom realizuje taktiež v širšom rámci než národnom. Uzavretosť oproti kapitalistickým trhom nie je správna ani

²⁸ Nechápeme zainteresovanosť pracovníkov socialistického podniku na mzdách v zmysle námietok J. Vejvodu, ktoré majú zrejme pôvod v námietkach B. Wardu, podľa ktorého podniky v socialistickom hospodárstve usilujú sa o maximalizáciu priemerného zisku na jedného zamestnanca, a tým sa znižuje starostlivosť o akumuláciu. Týmto otázkami sa zaoberajú R. Kocanda a P. Pelikán vo svojom článku *Socialistický podnik jako účastník trhu*, Politická ekonomie (1967), č. 2. Z ich názorov vychádzame i my.

²⁹ Monopolná organizácia zahraničného obchodu nesmie plniť známu funkciu „bariéry“ medzi rozvojom svetovej a národnej ekonomiky.

z hľadiska teoretických predpokladov, že socializmus má vytvoriť vyššiu produktivitu práce ako kapitalizmus.

Naše chápanie monopolu a konkurencie odporuje teda formulácii, ako je „monopolistický trh“ a „konkurenčný trh“. Rozlišuje ich tak i L. Rychetník (Politická ekonomie (1966), č. 12, 1065), a tak formuluje i úlohu centra v smere potreby vytvárať konkurenčný trh.

Ak odhliadneme od celého komplexu ekonomických nástrojov, ktoré sa používajú v socialistickom podniku, chceme zdôrazniť nutnosť objektivizácie predovšetkým dvoch ekonomických faktorov, ceny a mzdy.³⁰ Obidve musia podnecovať znižovanie hodnoty a kvalitatívny rozvoj užitočných hodnôt. V tomto zmysle cena i mzda je dôležitým ekonomickým faktorom realizácie ekonomickej nerovnosti ako procesu diferenciacie výrobcov a rastu efektívnosti v podmienkach rovnovážneho dynamického vývoja socialistickej ekonomiky.

V súvislosti s kritikou negatívnych stránok monopolu musí zaujať zásadne iný postoj spoločenský subjekt aj k otázkam *organizácie socialistického hospodárstva*. Vo vzťahu organizačných foriem a obsahu ekonomických procesov sú rozhodujúce ekonomické procesy, a nie naopak.

Administratívno-direktívny systém riadenia je typický tým, že najskôr vytvorí organizačnú štruktúru ekonomiky a v nej potom sa prispôsobujú v svojom pohybe ekonomické procesy (ktoré sa nevyhnutne deformujú). Ekonomický model riadenia si však vynucuje také organizačné formy, ktoré sú z ekonomického hľadiska pre jeho rozvoj najlepšie. To znamená, že organizačné vzťahy nemožno voluntaristicky uniformovať z centra, ich formovanie má byť výsledkom jedine objektívnych potrieb ekonomických procesov. Týka sa to i delimitácie výrobných programov, rajonizácie obchodu, ale i výroby, organizácie hospodárskych jednotiek a pod. Organizačné formy a zásahy nemôžu byť preto otázkou nejakých jednorazových kampaní (reorganizácií), ale plynulého procesu ekonomického pohybu socialistického hospodárstva.

* * *

V našich teoretických úvahách sme abstrahovali od súčasných konkrétnych ťažkostí nielen našej ekonomiky, ale v podstate i ostatných krajín socialistickej sústavy. Netýka sa to, pravda, úvah a hodnotenia uplynulého vývoja ekonomiky socialistických krajín, kde hlavne na základe nich sme dospeli k záverom, ktoré majú všeobecnoteoretickú povahu. Uvedomujeme

³⁰ Týmito otázkami sa v tomto článku nechceme zaoberať. Dost sa o nich napísalo, i keď sa jednotlivé názory líšia. Ide predovšetkým o otázky vzťahu ceny a spoločensky nutnej práce a jej funkcie pri vytváraní rovnováhy trhu. Podobne, pokiaľ ide o problematiku individuálnych dôchodkov, najmä o otázky denivelizácie miezd, s ohľadom na význam vynaloženej práce (kvantity, kvality, spoločenského významu).

si, že v konkrétnom riešení problémov nášho hospodárstva sa takto plne a bezprostredne uplatniť nedajú vzhľadom na súčasnú ekonomickú situáciu, ktorá potrebné riešenia buď úplne zatiaľ znemožňuje, buď značne odďaľuje. Chceli sme ukázať hlavné princípy, ktoré majú zásadný význam pre cieľové riešenie.

Isté je, že súčasná situácia a dosiahnutá úroveň ekonomického rozvoja jednotlivých krajín socialistickej sústavy, ako i jej celku a ďalej i jej vzťahy k celosvetovej delbe práce budú v bezprostredných opatreniach rozhodujúcim faktorom pri určovaní možností, ako využiť ekonomické faktory v systéme plánovitého riadenia jednotlivých ekonomík. Ale treba poznať ich objektivnosť a v tom zmysle nalievavosť potrieb vývoja a urýchlene vytvárať také podmienky na ich realizáciu, ktoré sa črtajú v súčasnosti u nás zavádzaním novej sústavy riadenia. K tomu chce prispieť i náš článok.

SVATOPLUK TÍKAL

K potenciálním důsledkům západoevropských integračních seskupení

Otázka důsledků regionální ekonomické intergrace je pro svou složitost a pro těžko překonatelné potíže metodického i věcného rázu, s nímiž je spojena, dosud velmi málo propracována, zejména v marxistické literatuře. V předchozí stati¹ jsme se pokusili na základě abstraktních úvah zhodnotit možnosti celkového působení regionální ekonomické integrace obecně na komplexní veličinu světového ekonomického blahobytu a jeho dvou složek. Nakonec jsme zde uvedli řadu podmínek, při jejichž splnění je pravděpodobné, že dané integrační seskupení bude mít pozitivní vliv na světový blahobyt v celém jeho komplexu, že tedy pozitivní vytváření obchodu spolu s urychlením ekonomického růstu vyvolaným integrací převáží negativní novou orientaci obchodu, odchýlení obchodu integrované oblasti od třetích zemí, snižující efektivnost světové ekonomiky, a tím i blahobyt.

Je jasné, že mnohé z uvedených podmínek nepůsobí jednoznačně. Regionální ekonomická integrace splňující takovou podmínku (např. podmínku týkající se velikosti integračního seskupení) může na světový blahobyt působit dvojace — může přispět k jeho zvětšení (např. větším vytvářením obchodu, přinášejícím prospěch členskými zemím) a současně přispět k jeho zhoršení (např. poškozením třetích zemí, které při větší integrované oblasti nebudou moci nalézt rovnocenné náhradní odbytiště či dodávkové zdroje). Konečný čistý efekt záleží nejen na konkrétním integračním seskupení, ale i na tom, jak splňuje ostatní podmínky. Nelze tedy ani možné důsledky konkrétního regionálního integračního seskupení posuzovat z hlediska jedné izolovaně vzaté podmínky, ale jen na základě rozboru celého jejich komplexu.

Pokusme se nyní tyto obecné podmínky postupně blíže osvětlit a zároveň je aplikovat na obě existující západoevropská integrační seskupení — Evropské hospodářské společenství a Evropské sdružení volného obchodu.

¹ Viz Ekonomický časopis XV (1967), č. 1. Tato druhá, navazující stať vychází z výsledků abstraktních úvah v předchozí stati, jejichž znalost právě tak jako obeznamenost s používanými, mnohdy ne zcela běžnými pojmy se zde proto již předpokládá.

Konkurenčnost, resp. doplňkovost ekonomik členských zemí

Pokud jde o první podmínku, je třeba především objasnit, co je pojmem konkurenčnost, resp. doplňkovost míněno. Viner,² který se touto otázkou zabýval, charakterizoval konkurenčnost jako podobnost sortimentu vyráběného chráněnými odvětvími v různých částech celní unie. Doplňkovost naproti tomu předpokládá podstatné rozdíly ve struktuře výroby. Viner jako první tvrdil, že čím větší je stupeň konkurenčnosti členských zemí, tím prospěšnější bude vytvoření unie. Odstranění ochranných cel v tomto případě dá totiž zostřením konkurence silný podnět k zefektivnění výroby uvnitř unie. Vedle modernizace a racionalizace výrobních jednotek bude docházet i k likvidaci neefektivních výrobních jednotek, k přesouvání výroby k efektivnějším výrobcům uvnitř unie, kteří budou moci vyrábět ve větším rozsahu, tedy k příznivému vytváření obchodu na základě racionální dělby práce a optimalizace výroby spíše než k nové orientaci obchodu, k přesunům od dřívějších dodávkových zdrojů mimo oblast k méně efektivním dodávkovým zdrojům uvnitř integračního seskupení. Zostřená konkurence, která si bude vynucovat optimalizaci výroby, pro kterou zvětšený trh integrované oblasti vytvoří předpoklady, povede současně k urychlení ekonomického růstu, z něhož mohou mít prospěch i nečlenské země.

Dříve se soudilo, že prospěch přináší integrace doplňkových ekonomik. Vycházelo se z toho, že mezi doplňkovými ekonomikami jsou větší rozdíly v nákladech a že ředy může být dosaženo větších úspor. Jestliže ovšem doplňkovost ekonomik chápeme jako podstatnou rozdílnost výrobní struktury, je těžko tímto argumentem operovat prostě proto, že shodné výroby v takových ekonomikách jsou spíše výjimkou. Kromě toho se zřejmě akcentovalo mikroekonomické hledisko. Pro jednotlivého podnikatele je integrace doplňkových ekonomik přijatelnější, protože nepřináší zostření konkurenčního boje se všemi z toho plynoucími důsledky, ale jen zvětšuje volně přístupné odbytiště.

Novější autoři, např. J. E. Meade,³ vymezují pojem doplňkovosti a konkurenčnosti v souladu s teorií komparativních nákladů. Doplňkové jsou ty ekonomiky, kterým komparativní výhody skýtá výroba převážně odlišných výrobků, kdežto konkurenční jsou ty ekonomiky, kterým komparativní výhody přináší obchod převážně stejnými výrobky.

Na základě toho se pokusil zjistit stupeň doplňkovosti ekonomik členských zemí ESVO M. E. Kreinin.⁴ Použil údajů za rok 1957 o dovozu a vý-

² J. Viner, *The Customs Union Issue*, New York 1950.

³ J. E. Meade, *The Removal of Trade Barriers: The Regional versus the Universal Approach*. *Economica* (May 1951).

⁴ M. E. Kreinin, *The „Outer Seven“ and European Integration*. *The American Economic Review* (June 1960), č. 3.

vozu každé členské země v rozčlenění na 260 komoditních skupin. Vztah mezi vývozem a dovozem v každé této skupině pak pokládal za ukazatele komparativní výhodnosti, kterou každé zemi přináší výroba dané komodity. Čím je tento vztah větší, tím je pravděpodobnější, že příslušné zemi bude výroba dané komodity přinášet komparativní výhodu. Když pak takto získané veličiny zpracoval, sestavil tabulku ukazující, nakolik země ESVO dosahují komparativních výhod z obchodu stejnými komoditami (tab. 1).⁵

Tabulka 1

Stupeň doplňkovosti ekonomik členských zemí ESVO (podle stavu v roce 1957)

Z obchodu touž komoditou dosahuje komparativních výhod	Podíl na celkovém obchodu ESVO v %	
	vývoz	dovoz
Jedna země	76	58
Velká Británie	55	22
Dánsko	6	11
Norsko	3	6
Švédsko	5	7
Rakousko	4	5
Portugalsko	3	7
Dvě země	15	12
Tři nebo více zemí	4	2
Žádná země	4	30
	100	100

Z údajů tabulky 1 je zřejmý vysoký stupeň doplňkovosti ekonomik členských zemí — celkový vývoz ESVO se skládá ze 76 % z komodit, v nichž komparativní výhodu má jen jedna země. Jestliže uvážíme složení ESVO, v němž existuje jen jedna velká země s relativně úplnou strukturou výroby, kdežto výroba ostatních šesti malých zemí je ve své struktuře nutně omezena (nehledě na menší rozvinutost průmyslové výroby méně vyspělých zemí ESVO), je vysoký stupeň doplňkovosti ekonomik členských zemí ESVO přirozený. Z tohoto hlediska by tedy ESVO mělo mít celkem málo příznivý vliv na světový blahobyť. Za rozdílné ekonomické struktury členských zemí bude existovat jen malý tlak na zefektivnění výroby, zato však odstranění vnitřních celních překrad může méně efektivním výrobcům z některé členské země umožnit nahradit vnější výrobce s nižšími náklady. Vytváření obchodu tak bude v tomto případě provázeno odchýlením obchodu od dosavadních efektivnějších výrobců ve třetích zemích. Se stejným množstvím faktorů se tedy vyrobí méně. Zároveň od-

⁵ Švýcarsko, za něž chybí údaje o komoditní struktuře obchodu, není zahrnuto. Pramen: M. E. Kreinin, cit. práce, 382.

stranění obchodních překážek v tomto případě nevytvoří zostřením konkurence žádný silnější impuls ke zvyšování produktivity práce a efektivity výroby v seskupení vůbec, a tedy ani k urychlení jeho ekonomického růstu.

Pro oblast EHS není zpracována podobná tabulka, jakou sestavil M. E. Kreinin pro ESVO, která by se pokoušela kvantifikovat stupeň doplňkovosti, resp. konkurenčnosti ekonomik členských zemí EHS. Avšak pouhý pohled na statistiky výroby a zahraničního obchodu EHS stačí ke zjištění, že EHS se na rozdíl od ESVO vyznačuje vysokým stupněm konkurenčnosti svých členských ekonomik. Celá řada výrobků se vyrábí — a jak uvidíme dále, za značně rozdílných nákladů — v několika zemích EHS, takže po odstranění celní ochrany lze očekávat významné zefektivnění výroby v unii přesunem výroby k efektivnějším výrobcům uvnitř seskupení, tedy pozitivní vytváření obchodu ve značném rozsahu, které nebude provázáno negativní orientací obchodu, omezující či neutralizující jeho příznivý vliv na světový blahobyt. Z hlediska této podmínky je tedy EHS integračním seskupením daleko racionálnější než ESVO.

Doplňkovost mezi integračním seskupením a ostatním světem

Pokud jde o uvedenou druhou podmínku, je jasné, že situace je zde opačná. Silná doplňkovost mezi integračním seskupením a vnějším světem, z níž vyplývá nízký stupeň zastupitelnosti zboží mezi nimi, podmiňuje, že dovoz z ostatního světa bude vytvořením regionálního integračního seskupení jen málo negativně ovlivněn. Zjistit stupeň doplňkovosti, resp. konkurenčnosti mezi EHS a ESVO a ostatním světem dříve použitou metodou je pro její neobyčejnou pracnost těžko možné. Vypomůžeme si proto tabulkou 2.⁶

Tabulka přes své velmi hrubé komoditní členění dává dobrou první představu o silné doplňkovosti mezi západoevropskými integračními seskupením a vnějším světem. Výjimku tvoří obě integrační oblasti navzájem, mezi nimiž není vztah doplňkovosti, ale konkurenčnosti. Země EHS odebírají z oblasti ESVO více než polovinu průmyslových výrobků dovážených z vnějšího světa a země ESVO z oblasti EHS téměř 2/3. Dovoz EHS z oblasti ESVO se skládá z 61 % a jeho vývoz do této oblasti ze 75 % z průmyslových výrobků, zatímco dovoz ESVO z oblasti EHS téměř z 63 % a jeho vývoz do této oblasti téměř z 53 % z průmyslových výrobků. Vysoký stupeň konkurenčnosti mezi EHS a ESVO konstatuje na základě detailnějšího rozboru v citované studii také E. M. Kreinin, který se pokusil o jeho číselné vyjádření. Použil k tomu opět vztahu mezi vývo-

⁶ Pramen: EHS: *Statistický přehled kapitalistického zahraničního obchodu*, VÚZO, Praha, 1964, ESVO. *EFTA Trade*, EFTA, Geneva, December 1964 (tab. 19).

Tabulka 2

Obchod EHS a ESVO podle hlavních oblastí v rozčlenění na prvovýrobky a průmyslové výrobky v roce 1959

EHS	Obchod EHS celkem		Obchod uvnitř EHS		Obchod s ostatním světem		Obchod s ESVO		Obchod s ostatním světem bez ESVO	
	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%
Celkový obchod ¹										
vývoz ²	25,44	100,0	8,40	100,0	17,04	100,0	5,42	100,0	11,62	100,0
dovoz ²	23,11	100,0	8,40	100,0	14,71	100,0	3,83	100,0	10,88	100,0
Prvovýrobky ³										
vývoz ²	5,66	22,2	2,71	32,3	2,95	17,3	1,32	24,4	1,63	14,0
dovoz ²	12,80	55,4	2,71	32,3	10,09	68,6	1,42	37,1	8,6	79,5
Průmyslové výrobky ⁴										
vývoz ²	19,59	77,0	5,60	66,6	13,99	82,1	4,07	75,1	9,92	85,4
dovoz ²	10,22	44,2	5,60	66,6	4,62	31,4	2,36	61,0	2,2	20,5
ESVO	Obchod ESVO celkem		Obchod uvnitř ESVO		Obchod s ostatním světem		Obchod s EHS		Obchod s ostatním světem bez EHS	
	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%	mld. dol.	%
Celkový obchod										
vývoz ²	16,33	100,0	2,98	100,0	13,35	100,0	3,78	100,0	9,57	100,0
dovoz ⁵	19,98	100,0	3,13	100,0	16,86	100,0	5,60	100,0	11,25	100,0
Prvovýrobky ³										
vývoz ²	5,40	33,1	1,36	45,6	4,04	30,2	1,79	47,3	2,25	23,7
dovoz ²	13,01	65,1	1,47	47,0	11,54	68,5	2,09	37,3	9,45	84,0
Průmyslové výrobky ⁴										
vývoz ²	10,93	66,9	1,62	54,4	9,31	69,8	1,99	52,7	7,32	76,3
dovoz ⁵	6,97	34,9	1,66	53,0	5,31	31,5	3,51	62,7	1,80	16,0

¹ V celkovém obchodu EHS jsou zahrnuty i druhově nespecifikované výrobky; proto součet podílu prvovýrobků a průmyslových výrobků nedává 100.

² V obchodní paritě FOB.

³ To jest potraviny, zemědělské suroviny, rudy, kovy a paliva.

⁴ To jest chemické výrobky, stroje a zařízení včetně dopravních prostředků a ostatní průmyslové zboží.

⁵ V obchodní paritě CIF.

zem a dovozem za uvedených 260 komoditních skupin. Na tomto základě zjistil, že oběma seskupením přináší komparativní výhodu výrobky, které se podílejí na celkovém vývozu EHS 65 % a na celkovém vývozu ESVO více než 67 %. Vztah celkového vývozu k celkovému dovozu těchto výrobků dělá v případě EHS 2,3 a v případě ESVO 2,4. To ukazuje silný stupeň konkurenčnosti mezi oběma seskupením. Z toho je možno soudit, že sloučení obou seskupení by muselo mít prostřednictvím zostřené konkurence silný pozitivní vliv na zefektivnění výroby v celé oblasti. Z toho

je však také možno soudit, že z hlediska mikroekonomického je sloučení obou seskupení málo žádoucí a že jednotliví podnikatelé obávající se zostřené konkurence (ať už pro svou skutečnou neefektivnost, nebo jen ze snahy udržet si klidný život) se budou proti němu stavět a vykonávat v tomto směru nátlak na své vlády. To platí zejména pro francouzské podnikatelské kruhy. Naproti tomu z hlediska makroekonomického musí mít existence obou seskupení vedle sebe na ně negativní důsledky, které se projeví v omezení vzájemného obchodu, v zeslabení dosavadní vzájemné dělby práce.

Dosavadní vývoj zahraničního obchodu mezi oběma seskupeními tento závěr potvrzuje. Dovoz ESVO z oblasti EHS se před vznikem ESVO vyznačoval největší dynamikou, což vedlo k výraznému růstu podílu dovozu z EHS na celkovém dovozu ESVO (z 24,3 % v roce 1955 na 28,0 % v roce 1959). Tento rychlý růst pokračoval, i když zpomaleným tempem, ještě po vytvoření ESVO až do roku 1962, kdy podíl dovozu z EHS dosáhl 30,9 procenta. Od té doby však nastává stagnace a dokonce postupné snižování tohoto podílu, což svědčí o tom, že dovoz ESVO z oblasti EHS roste podprůměrným tempem. Podobný vývoj lze zjistit u dovozu EHS z oblasti ESVO. Jeho podíl stoupl mezi rokem 1955 a 1959 z 15,5 % na 16,3 %, od té doby se však trvale snižoval až na pouhých 14,1 % v roce 1965.

Vytvoření EHS a ESVO se tedy už projevilo negativně na rozvoji dělby práce a výměny činností mezi oběma seskupeními. Ovšem nikoli v tom smyslu, že by vyvolalo jejich přímé zúžení či absolutní stagnaci, ale jen viditelné zpomalení v jejich dalším rozvoji.

Silná konkurenčnost ekonomik oblastí EHS a ESVO tak vyvolala už nyní výraznou změnu v růstové struktuře dovozů obou seskupení, ačkoli integrační opatření nejsou ani dnes plně realizována, a způsobila, že zesilování dělby práce mezi členskými zeměmi, projevující se ve vytváření obchodu uvnitř obou seskupení, se uskutečňovalo na úkor dalšího prohlubování dělby práce a růstu obchodu mezi oběma seskupeními, v němž proto došlo ke zdatelnému oslabení.

Jestliže vyloučíme nejen výměnu zboží uvnitř obou západoevropských integračních seskupení, ale i mezi nimi navzájem, převládá na straně dovozu do obou seskupení velmi výrazně dovoz prvovýrobků (který se na celkovém dovozu EHS podílí téměř 80 % a na celkovém dovozu ESVO 84 %), kdežto na straně jejich vývozu vývoz průmyslových výrobků. Uvedené složení dovozu a vývozu obou integračních seskupení, které jsou celky vysoce průmyslově vyspělými, vůči ostatnímu světu naznačuje, že mezi nimi a tímto ostatním světem existuje vysoký stupeň doplňkovosti. Z toho by bylo možno soudit, že vytvoření obou integračních seskupení se dovozu z ostatního světa výrazněji nedotkne, protože značnou část těchto výrobků si členské země nemohou vyrábět samy.

V případě ESVO se můžeme tímto konstatováním spokojit, protože jeho

vytvoření nemá na dovoz prvovýrobních v podstatě žádný vliv (suroviny se nadále dovážejí většinou bezcelně bez ohledu na zemi původu, zemědělské produkty jsou z volného obchodu uvnitř ESVO v podstatě vyloučeny), takže uvedených 84 % dovozu z ostatního světa (po vyloučení EHS) nebude vznikem ESVO v podstatě nijak dotčeno. To znamená, že z hlediska této podmínky by ESVO nemělo mít na blahobyt vnějšího světa (s výjimkou konkurenčních vyspělých zemí, zejména EHS), a tím ani na světový blahobyt větší negativní vliv.

Komplikovanější situace je v případě EHS, které sice suroviny a paliva rovněž nadále dováží většinou bezcelně bez ohledu na zemi původu, ale zavádí společnou zemědělskou politiku, která systémem tzv. vyrovnávacích dávek má chránit vytvářející se společný agrární trh proti konkurenci z nečlenských zemí. To může mít citelný dopad na dovoz zemědělských produktů z třetích zemí, konkurujících domácí zemědělské produkci. Vedle zemí ESVO budou zřejmě postiženi takoví dodavatelé zemědělských produktů mírného pásma jako Argentina, Austrálie, Kanada, Nový Zéland a Spojené státy aj. Kromě toho je třeba uvážit diskriminační důsledky přidružení řady afrických zemí, které pravděpodobně povede k přesunu určitých dovozů členských zemí EHS od dosavadních dodavatelů zemí k těmto přidruženým teritoriím. To se týká zejména některých tropických produktů (káva, kakao, banány aj.), jejichž výrobci v zemích stojících mimo EHS mohou být poškozeni. Takto vzniklou novou orientací obchodu ve prospěch přidružených zemí vyrábějících za vyšších nákladů může být snížena efektivnost světové ekonomiky, a tím negativně ovlivněn světový blahobyt.

Jestliže zatím nebereme v úvahu ostatní podmínky, zejména možné urychlení ekonomického růstu, jeví se EHS jako seskupení pro blahobyt ostatního světa škodlivější než ESVO, přestože jeho ekonomika sama o sobě (nepřihlížíme-li k přidružení řady afrických zemí) je vůči zbytku světa silně doplňková.

Rozdílnost výrobních nákladů

Důsledky, které bude mít vytvoření regionálního integračního seskupení pro světový blahobyt, závisí také na rozdílnosti výrobních nákladů v jeho členských zemích. A to nejen proto, že při zjišťování důsledků regionální ekonomické integrace je třeba objem vytvořeného obchodu (právě tak jako odchýleného obchodu) vynásobit právě tímto rozdílem výrobních nákladů, takže při jeho větší velikosti bude mít každá jednotka vytvořeného obchodu větší váhu. Jestliže rozdíly ve výrobních nákladech byly velké, dojde po odstranění ochranných překrad k zániku neefektivních podniků ve větším rozsahu. Tak v tomto případě bude větší i objem vytváření obchodu. Nové rozdělení zvětšeného trhu na základě takto

zintenzivněné dělby práce a výměny činností však umožní i optimalizaci výroby. To povede k dalšímu zvětšení kapacity trhu, k urychlení ekonomického růstu, z čehož nakonec mohou mít prospěch i nečlenské země rozšířením svých odbytových možností.

Posoudit rozptyl výrobních nákladů v regionálním integračním seskupení je však velmi obtížné, protože údaje o nich jsou naprosto nedostačující. Je proto nutno vypomoci si nepřímými ukazateli, kteří umožní posoudit, jak dalece se výrobní náklady v jednotlivých zemích liší.

Obecně se soudí, že v ESVO je rozptyl výrobních nákladů omezenější než v EHS. Už proto, že mezi zeměmi ESVO je vysoký stupeň doplňkovosti. To znamená, že řada výrob zde existuje jen v jedné zemi, většinou ve Velké Británii, která jako jediná velká země ESVO s úplnou výrobní strukturou vyrábí sama téměř dvě třetiny hrubého národního produktu celé oblasti. V těchto případech, kdy v ostatních zemích ESVO shodné výroby prostě neexistují, nemohou existovat v oblasti ani rozdíly ve výrobních nákladech. Pokud v těchto případech dojde s odbouráváním vnitřních cel ke zvětšení vzájemného obchodu, nepůjde vlastně, jak už bylo uvedeno dříve, o příznivé vytváření obchodu vyřazující neefektivní výrobce v členských zemích oblasti, ale o negativní odchýlení obchodu od efektivnějších vnějších dodavatelů k méně efektivním, ale celně zvýhodněným dodavatelům britským. Pro světový blahobyť tak vznikne ztráta, jejíž výše bude záviset na rozdílu mezi náklady dřívějších efektivnějších dodavatelů a náklady dražších dodavatelů britských.

K jednoznačně prospěšnému vytváření obchodu v ESVO může dojít v jednotlivých případech, kdy daná výroba existuje v několika členských zemích. Protože malé země ESVO jsou v podstatě specializovány jen na některá výrobní odvětví, jejichž produkci z velké části vyvázejí, je nutno předpokládat, že tyto výrobky se vyrábějí vysoce efektivně. Jinak by na světovém trhu nemohly obstát v konkurenci. Po odstranění vnitřních cel mohou tyto výrobky vytlačit výrobky britské, jejichž výroba byla dosud chráněna vysokými cly (viz pozn. 9). Tak je možno soudit, že vytváření obchodu se v ESVO bude uskutečňovat především na úkor neefektivních výrobců britských.

Z toho, co bylo uvedeno, je vidět, že v ESVO bude omezena nejen váha jednotky vytvářeného obchodu, ale i jeho objem. Že tedy příznivé vytváření obchodu bude mít jen omezený pozitivní vliv na blahobyť ESVO jako celku, a tím i na světový blahobyť. To ovšem neznamená, že pro blahobyť dotyčné malé země nemůže toto vytváření obchodu znamenat značný přínos. Avšak z hlediska ESVO jako celku a zejména pak z hlediska světového blahobytu bude celkem málo významné.

Menší rozptyl výrobních nákladů v ESVO potvrzuje srovnání celních sazeb v obou západoevropských integračních seskupeních. Chápeme-li cla jako protekcionistický prostředek, který má umožnit existenci výrob

s vyššími náklady, ukazují rozdíly v celních sazbách do určité míry rozdíly ve výrobních nákladech. Tabulku porovnávající průměrnou výši cel v ESVO a v EHS uvádí v citované práci M. E. Kreinin.⁷

Tabulka 3

Průměrná výše cel v ESVO a EHS

Země ESVO ¹	Průměrná výše cel v %	Země EHS	Průměrná výše cel v %
Velká Británie	12	Itálie	25
Skandinávské země (Švédsko, Norsko, Dánsko)	10	Francie	24
Švýcarsko	9–10	NSR ²	10
		Benelux	9

¹ Za Rakousko a Portugalsko údaje chybějí. Obě tyto země sice patří k zemím s vysokými cly, ale jejich podíl na hrubém národním produktu ESVO je nízký (zhruba 7 %), takže nemohou výsledek významněji ovlivnit.

² Celní sazby NSR dělaly ještě v roce 1952 v průměru 34 %. Od té doby se rychle snižovaly; k poslednímu 25 % snížení došlo v roce 1957.

Z tabulky 3 je vidět, že v EHS existují daleko větší rozdíly v průměrné výši celních sazeb než v ESVO. K obdobnému výsledku dospěla Hospodářská komise OSN pro Evropu.⁸ Ve své studii prověřila výši celních sazeb, které různé západoevropské země uvalují na 570 porovnatelných komoditních skupin, a zjistila, že nejvyšší clo v západní Evropě mají Francie a Itálie, kdežto země Beneluxu a skandinávské země (a nyní NSR) mají cla nejnižší. Velká Británie je někde uprostřed, přičemž se spíše blíží zemím s nízkými cly.

Z větších rozdílů v celních sazbách mezi zeměmi EHS lze soudit, že mezi těmito zeměmi existují také větší rozdíly ve výrobních nákladech. To znamená, že jednotlivé země EHS mohly za vyšší celní hradbou rozvíjet výroby, pro něž neměly optimální předpoklady. Vytvoření EHS pravděpodobně povede k likvidaci těchto neefektivních výrob s těmi pozitivními výsledky, o nichž jsme hovořili výše. Větší rozdíly ve výrobních nákladech uvnitř EHS však také znamenají, že každá jednotka vytvořeného obchodu bude v EHS více vážit než v ESVO. Lze tedy předpokládat, že EHS se svým větším rozptylem výrobních nákladů bude mít ze všech těchto důvodů příznivější vliv na světový blahobyt než ESVO.

Pokud jde o rozdíly v nákladech na výrobu zboží mezi integrovanou oblastí a vnějším světem, resp. o cla regionálního integračního seskupení vůči vnějšmu světu, je zde situace právě opačná. Vliv regionálního in-

⁷ M. E. Kreinin, cit. práce, 375.

⁸ *Economic Survey of Europe in 1956*, United Nations, Geneva 1957.

tegračního seskupení na světový blahobyt bude nepochybně tím pozitivnější, čím menší jsou tyto rozdíly v nákladech a čím nižší jsou celní sazby v integrované oblasti na dovoz ze třetích zemí.

Především proto, že při menším rozdílu nákladů bude každá jednotka odchýlení obchodu, k němuž případně dojde, méně vážit, takže škodlivá nová orientace obchodu bude s větší pravděpodobností překonána pozitivním vytvářením obchodu. Jestliže pak na dovoz ze třetích zemí budou uvalena jen nízká cla, budou moci efektivnější výrobci mimo oblast tuto po odstranění vnitřních cel diskriminující překážku snáze překonat. Čím méně tedy bude dovoz ze třetích zemí po vytvoření integračního seskupení celně zatěžován, tím slabší budou podněty pro odchýlení obchodu od těchto zemí ve prospěch bezcelného dovozu ze členských zemí.

Tabulka 3 ukázala nejen to, že v ESVO existují poměrně velmi malé rozdíly v průměrné výši celních sazeb jeho jednotlivých členských zemí, ale také to, že jeho celní sazby jsou ve svém průměru poměrně nízké. Z toho by se mohlo vyvozovat, že mezi ESVO a vnějším světem neexistují velké rozdíly ve výrobních nákladech. Protože však ESVO zavádí v oblasti volný, bezcelný obchod v podstatě jen u průmyslových výrobků, tedy diskriminuje třetí země, jen pokud jde o jejich vývoz těchto výrobků, měli bychom vzít v úvahu nikoli průměrnou výši všech celních sazeb jeho členských zemí, ale výši celních sazeb na dovoz průmyslových výrobků.

Pokud jde o malé členské země ESVO, platí i zde v podstatě to, co bylo uvedeno výše. Mnoho výrobních oborů v nich chybí, takže v těchto případech nelze podle výše celních sazeb usuzovat na rozdíly ve výrobních nákladech. Ty obory, které jsou v nich zastoupeny, jsou většinou silně orientovány na vývoz, takže nelze předpokládat, že by zde ve srovnání s vnějšími efektivními výrobci mohly existovat větší rozdíly ve výrobních nákladech. Dojde-li tedy k odchýlení obchodu od vnějších dodávkových zdrojů v jejich prospěch, bude jednotka takto odchýleného obchodu mít jen malou váhu.

Jiná situace je u Velké Británie. Celní sazby, které uvaluje na dovoz hotových průmyslových výrobků, se pohybují od 10 % do 33 % ad valorem a v některých případech dělají ještě více (k preferenčním ujednáním se zeměmi Commonwealthu zde nepřihlížíme). Z toho lze soudit, že mezi Británií, chránící velmi silně některá svá domácí výrobní odvětví,⁹ a vnějšími efektivními výrobci budou v některých případech existovat značné rozdíly ve výrobních nákladech. Dojde-li pak následkem odstranění vnitřních cel k odchýlení obchodu od vnějších efektivnějších dodavatelů k méně efektivním dodavatelům britským, bude mít v těchto pří-

⁹ Například aritmetický průměr britských celních sazeb za celou skupinu textilních výrobků dělá 21,1 %, za skupinu chemických výrobků 21,6 % a za skupinu přepravních prostředků 20,1 %, přičemž na dovoz automobilů je uvaleno clo ve výši 25 %. Viz *Die Zolltarife der drei „Grossen“*. Aussenhandelsdienst (1964), č. 7.

padech každá jednotka odchýleného obchodu značnou váhu, a tedy značný vliv na světový blahobyt.

Avšak, jak jsme viděli, dovoz průmyslových výrobků do ESVO je velmi silně koncentrován na oblast EHS, a proto také především na ni budou koncentrovány škodlivé důsledky nové orientace obchodu, spojené s vytvořením tohoto seskupení.

Kromě toho je třeba uvážit příznivé důsledky dále platných nízkých národních celních sazeb ve většině malých zemí ESVO. Ty totiž do značné míry limitují možnou výši škodlivé nové orientace obchodu, o limitujícím účinku jejich úzkého trhu nemluvě. Bude-li rozdíl v nákladech mezi efektivním vnějším výrobcem a britským výrobcem větší než tato poměrně nízká celní výhoda britským výrobcům v ESVO poskytovaná, k odchýlení obchodu od dosavadních dodávkových zdrojů vůbec nedojde.

To znamená, že v případě ESVO bude nová orientace obchodu omezena nejen teritoriálně (hlavně na oblast EHS), ale také celkově svým objemem. Zároveň bude omezena i váha každé jednotky odchýleného obchodu. ESVO by tedy přes to, co bylo uvedeno dříve, nemělo vést cestou nové orientace obchodu k většímu poškození ostatního světa, zejména ne pak ostatního světa po vyloučení EHS.

Aniž bychom mohli provést podrobnější rozbor, soudíme, že EHS z hlediska této izolovaně vzaté podmínky bude mít na blahobyt vnějšího světa silnější negativní vliv. Už proto, že společný vnější celní tarif,¹⁰ který EHS jakožto celní unie zavádí, je zřejmě poněkud vyšší než průměr národních cel za ESVO jako celek. To znamená, že po odstranění vnitřních cel budou v EHS dovozy ze třetích zemí silněji diskriminovány než v ESVO a že zde z toho důvodu lze očekávat větší objem nové orientace obchodu.

Avšak v EHS bude mít pravděpodobně i jednotka nově orientovaného obchodu větší váhu. Nikoli ovšem v oblasti průmyslové výroby. Nelze to-

¹⁰ Společný vnější celní tarif EHS byl konstruován jako nevážený průměr cel platných k 1. lednu 1957 ve čtyřech celních územích tohoto seskupení. Tato metoda vyvolala četné námitky. Znamenala totiž, že vysokým francouzským a italským člům se v propočtu dala stejná váha jako nízkým člům NSR a Beneluxu, ačkoli se první dvě země podílely na celkovém dovozu EHS asi jen 40 %. Z toho se vyvozovalo, že šlo fakticky o zvýšení protekcionismu, protože vážený průměr by byl nižší. Námitky vyvolávala rovněž skutečnost, že 25 % snížení cel NSR v roce 1957 a 10 % přechodné snížení italských cel nebylo při konstrukci společného vnějšího celního tarifu EHS bráno v úvahu. Nesmíme však zapomínat na rozhodnutí EHS z května 1960, podle něhož se společný vnější celní tarif měl lineárně snížit o 20 % za předpokladu reciprocity ze strany ostatních členských zemí GATT. První přiblížení národních cel členských zemí EHS ke společnému vnějšímu celnímu tarifu bylo provedeno na základě tohoto snížení. EHS však od třetích zemí nedosáhlo těch úlev, které očekávalo. V jednáních podle jednotlivých položek, která následovala v rámci GATT, se v některých případech tohoto 20 % snížení dosáhlo, v jiných bylo menší a v některých bylo vzato vůbec z pořadu jednání.

tiž předpokládat, že by v EHS jako celku existovala ve větším měřítku průmyslová výroba se značně vyššími náklady, v jejíž prospěch by se po odstranění vnitřních cel uskutečnilo odchýlení obchodu od vnějších výrazně efektivnějších výrobců. To znamená, že i v případě EHS bude jednotka odchýleného průmyslového obchodu mít jen poměrně malou váhu.

Jiná situace je v oblasti prvovýroby. EHS vytváří i společný agrární trh a na dovoz mnoha zemědělských produktů z efektivnějších vnějších dodávkových zdrojů uvaluje taková břemena, že jej fakticky znemožňuje. To může mít za následek silnou novou orientaci obchodu, a to nejen jejím objemem, ale i váhou každé její jednotky. Přehlédnout není možno ani vliv přidružení řady afrických zemí, jejichž vývoz (sestavující opět hlavně z prvovýroby — zejména surovin a tropických plodin) je v oblasti EHS zvýhodňován proti ostatním nečlenským zemím. To může rovněž vyvolat silné odchýlení obchodu od dosavadních dodávkových zdrojů ve prospěch těchto přidružených zemí.

Je tedy možno soudit, že vytvoření EHS (nepřihlížíme-li zatím k možnému příznivému účinku urychlení ekonomického růstu) bude mít na blahobyt nezúčastněných zemí, zejména pak těch, které vyvážejí prvovýrobky, tedy především rozvojových zemí, škodlivější vliv, než vytvoření ESVO. I když příznivé vytváření obchodu by tento škodlivý účinek EHS pravděpodobně více než vyrovnalo, takže ve světovém blahobytu ve smyslu průměrného důchodu by nakonec došlo ke zlepšení, zhoršení by nastalo v distribuční složce světového blahobytu.

Ekonomická vzdálenosti

ESVO se na rozdíl od EHS vyznačuje územní nekompaktností. Jeho členské země nevytvářejí souvislý pás, ale jsou rozmístěny v nesouvislém polokruhu kolem EHS. To má za následek, že vzdálenosti, které je třeba mezi těmito zeměmi překonávat, jsou značně delší, a že tedy přepravní náklady na jejich překonání budou vyšší než v případě sousedících zemí. Vlivem geografických vzdáleností na rozvinutost hospodářských styků se zabývaly různé empirické studie. Německý statistický úřad např. zjistil vysokou negativní korelaci mezi vzdáleností vyjádřenou v mílích a přepravou zboží po vodních cestách mezi 23 oblastmi světa.¹¹

Jak však správně zdůrazňuje např. americký ekonom B. Balassa,¹² geografické vzdálenosti samy o sobě nemohou být považovány za nejlepší kritérium pro zhodnocení relativních výhod různých integračních sesku-

¹¹ Viz W. Isard, M. J. Peck, *Location Theory and International and Interregional Trade Theory*. Quarterly Journal of Economics (February 1954).

¹² Viz B. Balassa, *Teorie ekonomické integrace*, čes. vyd. *Ekonomie a společnost*, Svoboda, Praha 1966, 68.

pení. Neberou totiž v úvahu alternativní dopravní prostředky a přirozené překážky v dopravě (topografické překážky a nerozvinutost dopravní sítě). Proto je vhodnější používat ekonomických vzdáleností, které jsou dány geografickými vzdálenostmi, náklady železniční, silniční a vodní dopravy a existujícími dopravními zařízeními. Ekonomická vzdálenost např. mezi Londýnem a Kodaní je kratší než mezi Frankfurtem a Kodaní, ačkoli geografická vzdálenost mezi Londýnem a Kodaní je větší. Potíže vznikají s měřením těchto ekonomických vzdáleností. Určitou, i když jen přibližnou metodu navrhl W. Beckerman.¹⁵ Podle ní by ekonomickou vzdálenost bylo možno hodnotit jako rozdíl mezi průměrnou FOB hodnotou vývozu daného zboží do určité země a mezi průměrnou CIF hodnotou vývozu daného zboží z dané země. Tento rozdíl by zhruba udával relativní náklady na přepravu včetně pojištění.

Obecně je možno říci, že čím kratší jsou mezi dvěma zeměmi ekonomické vzdálenosti, tím rozvinutější budou při ostatních podmínkách nezměněných jejich hospodářské styky, ale také tím větší zisk přinese jejich integrace pro světový blahobyť. Vysoké náklady na přepravu by mohly do značné míry nahradit protekcionistický účinek odstraněných vnitřních cel, a tak bránit rozvíjení vzájemné dělby práce na základě rovných podmínek konkurence, omezovat tedy pozitivní vliv regionální integrace na zefektivnění výroby uvnitř integračního seskupení. Odstranění vnitřních cel uvnitř seskupení z hlediska ekonomických vzdáleností neracionálního může na druhé straně mít přímo negativní účinky na světový blahobyť. Může totiž vést k neefektivním, zbytečně dlouhým přepravám, k odvrácení obchodu od dřívějších dodavatelů z hlediska dopravních nákladů optimálních. V tomto případě bude ovšem značná část úspor z odstranění vnitřních cel vynaložena na zvýšené, neefektivní dopravní náklady, takže nebudou existovat ani příliš silné podněty pro vytváření obchodu uvnitř seskupení.

Z hlediska ekonomických vzdáleností je ESVO útvarem dosti umělým, rozhodně pak méně racionálním než EHS. Jen tři skandinávské země v tomto seskupení — Dánsko, Norsko a Švédsko tvoří přirozenou jednotku. Ekonomické vzdálenosti mezi Velkou Británií a kteroukoli členskou zemí ESVO jsou delší než mezi Velkou Británií a třemi zeměmi EHS — Belgií, Holandskem a Francií. Přirozenými obchodními partnery ostatních členských zemí nejsou ani Rakousko a Švýcarsko, které jasně tíhnou k oblasti EHS, a do určité míry ani Portugalsko. Lze tedy soudit, že i z tohoto důvodu ESVO bude znamenat jen omezený přínos pro světový blahobyť, rozhodně menší než územně kompaktní a z hlediska ekonomických vzdáleností racionálnější EHS.

¹⁵ W. Beckerman, *Distance and Pattern of Intra-European Trade*. Review of Economics and Statistics (February 1956).

Velikost integračního seskupení

Při posuzování možných důsledků regionální ekonomické integrace na světový blahobyt má význam i velikost integračního seskupení. Čím větší je totiž integrační seskupení, tím větší prostor skýtá pro zespolečenštění výroby v nadnárodním měřítku, které je diktováno potřebami rozvoje výrobních sil. Velikost integračního seskupení v tomto ekonomickém smyslu nelze ovšem měřit pouhou rozlohou území nebo počtem jeho obyvatel. Za nejlepšího syntetického ukazatele jeho velikosti je třeba považovat výši hrubého národního produktu, resp. výši hrubého domácího produktu, která ukazuje úroveň výroby i kapacitu trhu v dané oblasti. Samozřejmě je třeba přihlížet i k dalším proměnným, zejména pak k počtu obyvatel ve vztahu k rozloze území, tedy k hustotě obyvatelstva, a ve vztahu k celkové výši národního důchodu, který podmiňuje přepravní vzdálenosti, a tudíž i náklady na přepravu zboží uvnitř seskupení. Ty limitují rozsah výroby a mohou tedy i při existenci rozsáhlého trhu bránit provozovat závody optimální velikosti. Efektivní rozsah trhu je při malé hustotě obyvatelstva a nižším důchodu na obyvatele a z toho plynoucích vysokých nákladech na přepravu zboží značně menší než v případě seskupení s větší hustotou obyvatelstva a vyšším důchodem na hlavu. Podobný limitující vliv na efektivní rozsah trhu má i rozdílnost vkusu, rozdílnost měrných systémů, rozdíly v normalizaci a standardizaci atd. Ty ve skutečnosti potenciálně rozsáhlý trh drobí na řadu menších trhů odpovídajících národním hranicím, a to i po uskutečnění integračních opatření, zajišťujících volný pohyb zboží, popř. i výrobních faktorů v dané oblasti.

Za těchto výhrad je však možno říci, že čím je určité integrační seskupení menší svým celkovým hrubým národním, resp. domácím produktem, tím užší potenciální prostor za ostatních podmínek nezměněných skýtá pro zostřování konkurence a prohlubování vzájemné dělby práce a specializace a tím menší tedy bude mít pozitivní vliv na světový blahobyt. Připojená tabulka 4 porovnává výchozí velikost obou integračních seskupení v západní Evropě, měřenou výší hrubého domácího produktu. Pro doplnění jsou v ní uvedeny i údaje o počtu obyvatel a rozloze obou seskupení.¹⁴

Z číselných údajů tabulky 4 je vidět, že velikost ESVO měřená hrubým domácím produktem se rovnala zhruba 60 % stejně měřené velikosti EHS. Počtem svých obyvatel bylo ESVO téměř dvakrát menší než EHS, zatímco svou rozlohou je o něco větší. Všichni tito ukazatelé mluví v neprospěch ESVO ve srovnání s EHS. Poněkud příznivější pro ESVO byl jedině počet obyvatel ve vztahu k hrubému domácímu produktu. Hrubý domácí pro-

¹⁴ Pramen: *Yearbook of National Accounts Statistic 1964*, United Nations, New York, 1965. *Statistical Yearbook 1964*, United Nations, New York 1965.

Tabulka 4

Velikost EHS a ESVO

Oblast, země	Hrubý domácí produkt ¹ v roce 1958 (v mil. dol.)	Obyvatelstvo v roce 1958 (v tis.)	Plocha (v km ²)
Belgie	9 350	9 053	30 513
Francie	49 843	44 789	547 026
Holandsko	8 576	11 186	33 612
Itálie	24 021	49 041	301 225
Lucembursko	413	310	2 586
NSR	48 491 ²	52 061	247 973
EHS celkem	140 694	166 440	1162 935
Dánsko	4 400	4 515	43 043
Norsko	3 645	3 523	324 219
Portugalsko	1 911	8 725	91 971
Rakousko	4 623	7 021	83 849
Švédsko	9 673	7 409	449 793
Švýcarsko	6 723	5 199	41 288
Velká Británie	55 955	51 842	244 030
ESVO celkem	86 930	88 234	1278 193

¹ V cenách výrobních faktorů.² Včetně Sárška a bez západního Berlína.

dukt na jednoho obyvatele se v roce 1958 rovnal v ESVO 987 dol., kdežto v EHS necelým 850 dol.

Při zjišťování potenciálních důsledků regionálního integračního seskupení je třeba spíše než jeho velikost samu o sobě posuzovat jeho velikost ve vztahu k velikosti členských zemí. Je to totiž právě tento vztah, který (kromě řady dalších skutečností) určuje stupeň intenzity možného zostření konkurence a prohloubení dělby práce a specializace v daném integračním seskupení, tedy stupeň intenzity podmínek rozhodujících o možném vytváření obchodu a urychlení ekonomického růstu v integrované oblasti. Je tedy možno říci, že regionální integrační seskupení dané velikosti bude mít na světový blahobyt za jinak stejných podmínek tím příznivější vliv, čím je počet jeho členských zemí větší. Jinak řečeno, čím menší jsou členské země, které je tvoří.

Z tohoto hlediska by se ESVO na první pohled jevilo ve srovnání s EHS jako příznivější. Podívejme se však na složení ESVO. Vidíme, že zde je na jedné straně šest malých zemí a na druhé straně jediná velká země — Velká Británie. Pro těchto šest malých zemí vytvoření ESVO, umožňující jim zejména přístup na rozsáhlý britský trh, obehnaný, zvláště u řady

průmyslových výrobců, relativně vysokou celní hradbou, znamená nesporně velmi významné rozšíření jejich ekonomického prostoru,¹⁵ v němž mohou jejich podniky operovat bez rizik a nejistot spojených se zahraničními trhy. Z toho — obecně řečeno — pro malé země vzejdou silné podněty pro optimalizaci výroby, tedy pro urychlení jejich ekonomického růstu a zvýšení jejich blahobytu.

Pro Británii naproti tomu vytvoření ESVO, rozšiřující její ekonomický prostor o pouhých 55 %, nemůže znamenat velký přínos, nemůže dát dostatečný impuls pro rychlejší uskutečnění naléhavých strukturálních přeměn a pro potřebné urychlení jejího ekonomického růstu. Tento závěr se jen utvrdí, přihlédneme-li se k ostatním vlastnostem a rysům ESVO, zejména pak k nízkému stupni konkurenčnosti v tomto seskupení.

Velká Británie se na hrubém domácím produktu ESVO podílí téměř dvěma třetinami a na jeho obyvatelstvu téměř 60 %. Následkem této své naprosté ekonomické převahy vtiskuje celému seskupení charakter a její vývoj je směrodatný pro vývoj ESVO jako celku. Jestliže jsme tedy dospěli k závěru, že vytvoření ESVO se nemůže nijak pozitivněji projevit na ekonomickém růstu a blahobytu Velké Británie, musí tím být nutně velmi omezen i jeho pozitivní vliv na blahobyť ESVO jako celku. Silnější pozitivní vliv vytvoření ESVO na ostatní členské země se vzhledem k jejich relativně malé ekonomické váze bude v ukazatelích za celé seskupení promítat jen slabě.

Tak je možno předpokládat, že vytvoření ESVO nemůže ani z hlediska své velikosti znamenat výraznější přínos pro blahobyť této oblasti jako celku, a tedy ani ne pro světový blahobyť.

Substituční možnosti nezúčastněných zemí

Další podmínka vymezující potenciální důsledky vytvoření určitého regionálního integračního seskupení obrací pozornost k substitučním možnostem nečlenských zemí vzhledem k jejich velikosti a komplexnosti jejich ekonomiky. Je jasné, že čím větší budou tyto substituční možnosti

¹⁵ Termínu ekonomický prostor zde používáme záměrně. Domníváme se, že i v případě ESVO, které je v podstatě oblastí volného obchodu, a tedy neuvolňuje pohyb výrobních faktorů a nezavádí společnou hospodářskou politiku, jde o něco více než o pouhé rozšíření trhu, jehož je konečně možno přes všechny výhrady dosáhnout i prostřednictvím zahraničního obchodu. ESVO odstraňuje nejen viditelné překážky volného pohybu zboží, ale i některé podmínky a praktiky zkreslující, narušující či omezující konkurenci v oblasti a některé překážky volného pohybu kapitálu (např. kodifikuje svobodu usazování a řeší problém dvojího zdanění). Ačkoli nelze mluvit o koordinaci hospodářské politiky, přece jen rozšiřuje a prohlubuje spolupráci členských zemí i v této oblasti, právě tak jako v oblasti techniky. Tak ESVO vytváří nové podmínky, umožňující racionálnější a vyšší kooperaci, dělbu práce a výměnu činností, tedy prohloubení zespolečenštění výroby v nadstátním měřítku ve srovnání s podmínkami, které vytváří mezinárodní obchod.

třetích zemí (ať už na vlastním trhu, nebo rozšířením obchodu s ostatními třetími zeměmi), tím menší bude možný nepříznivý dopad vytvoření regionálního integračního seskupení na jejich blahobyt. Půjde-li ovšem o substituční možnosti rovnocenné, které dávají třetím zemím alespoň přibližně stejně výhodné podmínky pro odbyt jejich zboží či pro nákup potřebných výrobků, tedy nikoli o negativní vynucený sekundární substituční proces.

Z toho, co bylo uvedeno dříve, však lze předpokládat, že ESVO ani substituční proces ve větším rozsahu nevyvolá. Mezi ESVO a vnějším světem s výjimkou EHS existuje silná doplňkovost. ESVO vyváží do tohoto vnějšího světa převážně průmyslové výrobky a dováží z něho převážně prvovýrobky, jichž se vytvoření ESVO v podstatě netýká. Pokud pak jde o oblast EHS, velká kapacita a dynamičnost jejích trhů dávají dobré předpoklady pro nahrazení případně ztracených vývozních možností v ESVO, právě tak jako její velký a dynamický průmyslový potenciál pro nahrazení výrobků dovážených z ESVO. Tak se znovu potvrzuje, že vytvořené ESVO nebude mít zřejmě výraznější negativní vliv na blahobyt nečlenských zemí (zejména méně vyspělých), a to ani za statického předpokladu, neberoucího v úvahu možnost urychlení ekonomického růstu v této oblasti.

Pokud jde o EHS, viděli jsme, že jeho vznik může — přes jeho rovněž silnou doplňkovost s vnějším světem — vyvolat následkem vytváření společného agrárního trhu a přidružení řady afrických zemí poměrně silné odchýlení obchodu nejen od dosavadních vnějších dodavatelů průmyslových výrobků, ale i prvovýrobků. Přitom možnosti výrobců prvovýrobků, v podstatě rozvojových a často monokulturních zemí, nalézt náhradní odbytiště za ztracené tak významné trhy v tomto seskupení jsou velmi omezené právě tak jako jejich možnosti přeorientovat svou výrobu. Bylo by tedy možno soudit, že vytvoření EHS poškodí silně tyto země a bude mít výrazný negativní vliv na distribuční složku světového blahobytu. Dále však uvidíme, že urychlení ekonomického růstu, předpokládané v EHS následkem realizace ekonomické integrace, může tento závěr podstatně pozměnit.

Úroveň ekonomických vztahů mezi členskými zeměmi

Vliv určitého regionálního integračního seskupení na blahobyt nečlenských zemí závisí ovšem ještě na dalších podmínkách. Lze říci, že možný prostor pro negativní odchýlení obchodu od třetích zemí ve prospěch bezcelného obchodu uvnitř seskupení bude tím menší, čím rozvinutější byly hospodářské styky členských zemí už před jejich integrací.

Jestliže za ukazatele rozvinutosti ekonomických vztahů vezmeme podíl vzájemné výměny zboží mezi členskými zeměmi, ukáže se, že hospodářské styky mezi nynějšími zeměmi ESVO byly na rozdíl od EHS málo vý-

znamné, že tedy mezi těmito zeměmi existovala jen relativně slabá dělba práce. V roce 1958 připadalo na vzájemný obchod členských zemí ESVO asi jen 17 % jejich celkového zahraničního obchodu, zatímco v EHS byl podíl vzájemné výměny zboží dvojnásobný — asi 33 %. Skutečnost slabě rozvinutých vzájemných hospodářských styků uvnitř ESVO naznačuje, že v tomto seskupení existuje značně větší prostor pro novou orientaci obchodu, pro odchylování obchodu od třetích zemí. Avšak přihlédneme-li k závěrům z předchozího rozboru, zejména pak rozboru vztahu doplňkovosti a konkurenčnosti vůči vnějšímu světu, můžeme předpokládat, že toto odchylování obchodu od třetích zemí nebude v případě ESVO přes tuto skutečnost celkově nijak významné a že se bude týkat hlavně oblastí EHS, která se vyznačuje vysokým stupněm konkurenčnosti s oblastí ESVO.

Typ regionálního integračního seskupení

Vliv typu integračního seskupení na blahobyt členských (a prostřednictvím případného urychlení ekonomického růstu i nečlenských) zemí je dostatečně zřejmý z toho, co bylo uvedeno v předcházející stati. Zde se proto omezíme jen na stručnou rekapitulaci. Integrační seskupení, které odstraňuje nejen viditelné, ale i neviditelné překážky rozšiřování a prohlubování vzájemné dělby práce a výměny činností a které pro ni vytváří lepší podmínky i uvolněním pohybu výrobních faktorů a sledováním společné cílevědomé hospodářské politiky, dává lepší předpoklady a silnější podněty pro vytváření obchodu a zrychlení ekonomického růstu v integrované oblasti.

ESVO je v podstatě, přes určité své obohacení o některé nové prvky oblastí volného obchodu, tedy integračním seskupením nižšího typu. Proto ve srovnání s EHS, které se zakončením výstavby celní unie přechází k budování hospodářské unie, bude mít i z hlediska této podmínky menší pozitivní vliv na světový blahobyt.

Urychlení ekonomického růstu v integračním seskupení

Otázkou urychlení ekonomického růstu v regionálním integračním seskupení jsme se rovněž podrobně zabývali v dřívější stati. Tato podmínka vlastně syntetizuje mnohé z toho, co bylo řečeno již při rozboru předchozích podmínek. Proto zde jen shrneme: čím větší urychlení ekonomického růstu vytvoření určitého regionálního integračního seskupení vyvolá, tím více bude stoupat i blahobyt integrované oblasti. Urychlení ekonomického růstu v oblasti, provázené růstem jejího důchodu, však přinese prospěch i nečlenským zemím a bude-li dostatečné, může nejen vyrovnat, ale i převážit negativní vliv regionální ekonomické integrace

na blahobyť nečlenských zemí. To znamená, že za této podmínky může vést ke vzestupu blahobytu ve smyslu reálného důchodu nejen v integrované oblasti, ale i v ostatním světě. V distribuční složce světového blahobytu tak v tomto případě nastane vlivem regionální ekonomické integrace zhoršení jen relativní. Rovnoměrnost rozdělení důchodu se zhorší jen tím, že důchod integrované oblasti poroste rychleji než důchod ostatního světa, který poroste také, ale pomaleji.

Takové důsledky by mělo přinést zejména vytvoření EHS, v němž lze vzhledem k jeho vlastnostem očekávat znatelné urychlení (nikoli nutně ve srovnání s dřívějším obdobím, ale s ostatními zeměmi na přibližně stejné úrovni ekonomického rozvoje) jeho ekonomického růstu. Pro to hovoří jak silná konkurenčnost ekonomik jeho členských zemí, provázená značnými rozdíly ve výrobních nákladech, tak relativně krátké ekonomické vzdálenosti mezi jeho zeměmi, velikost této unie i typ integračního seskupení, které si členské země zvolily.

Podle odhadu GATT¹⁶ by hrubý národní produkt zemí EHS bez integrace vzrostl v období 1953/55 až 1973/75 o 90 %, zatímco po integraci se předpokládá vzrůst národního důchodu o 120% (a podle druhé alternativy dokonce o 150 %). Z tohoto odhadu vyšli P. Erdman a R. Rogge,¹⁷ kteří zkoumali možný vliv vytvoření EHS na třetí země. Jejich závěry jsou asi tyto: účinky EHS spočívající v nové orientaci obchodu budou v uvedeném období převažovat asi u 50 % dovozu zemědělských produktů z mírného pásma (obilí, maso, mléčné výrobky, některé ovoce, zelenina, ryby), které představují 16 % celkového dovozu EHS z třetích zemí. U ostatních netropických zemědělských produktů (textilní suroviny, tabák, lesní výrobky atd.) nebude mít vytvoření EHS pravděpodobně žádné nepříznivé účinky a vnější dodavatelé z něho mohou naopak získat. U tropických produktů (18 % dovozu EHS z třetích zemí) nečlenské země naopak získají vzhledem k pružnosti poptávky po těchto výrobcích za rostoucích důchodů a vzhledem k omezeným možnostem přidružených zemí rozšířit svou výrobu. U nezemědělských surovin (11 % dovozu EHS) se očekává jednoznačně rozšíření dovozu EHS a pravděpodobně i u energetického dovozu (16 % celkového dovozu EHS). Obtížné je předvídat vývoj dovozu průmyslových výrobků do EHS (23 % celkového dovozu), kde výsledek silně závisí na technickém pokroku, hospodářskopolitických opatřeních atd. Příznivý vliv bude vytvoření EHS mít pravděpodobně na dovoz investičních stařků, kdežto vývozní možnosti třetích zemí u chemických výrobků a některých kovových a papírových výrobků se budou spíše zužovat. Přesto však ná-

¹⁶ GATT, *The Possible Impact of the European Economic Community, in Particular the Common Market, upon World Trade*. Trade Intelligence Paper (Geneva 1957), č. 6.

¹⁷ P. Erdman, R. Rogge, *Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft und die Drittländer*, Kyklos-Verlag, Basel 1960, Teil II, Kapitel V.

sledkem pružné poptávky po průmyslových výrobcích a zvyšujících se důchodů v EHS budou i zde třetí země spíše získávat, než trátit. Závěr vyznívá tak, že v uvedeném dvacetiletém období růstové účinky EHS, které při vyšší úrovni důchodů vyvolají hlavně zvýšený dovoz surovin, paliv, některých zemědělských plodin a různých průmyslových výrobků, pravděpodobně převáží jeho negativní diskriminační účinky na třetí země, ovšem za předpokladu, že jeho národní důchod v tomto období vzroste alespoň o 120 %.

Vznik ESVO naproti tomu nevytváří, jak jsme viděli, příliš silné podněty pro urychlení ekonomického růstu v celé oblasti. Zostření konkurence zde bude omezené, právě tak jako [z hlediska celého seskupení] rozšíření ekonomického prostoru. Nižší integrační forma pak neodstraňuje všechny překážky, které brání rozvíjení a prohlubování vzájemné kooperace, dělby práce a výměny činností. Optimalizaci výroby, která umožňuje výrazný vzestup nejdůležitějšího faktoru ekonomického růstu — produktivity práce, budou ze všech těchto důvodů stát v cestě stále značné překážky. Proto je nutno očekávat, že urychlení ekonomického růstu vlivem vytvoření ESVO bude v měřítku celé oblasti (nikoli v měřítku jednotlivých malých členských zemí) jen málo znatelné. Že se tedy výrazněji neprojeví ani na zvýšení blahobytu celé oblasti, natož pak na blahobytu nečlenských zemí.

Provedený rozbor jednotlivých obecných podmínek ovlivňujících potenciální důsledky vytvoření určitého regionálního integračního seskupení v jejich aplikaci na obě západoevropská integrační seskupení umožňuje udělat tento závěr.

Evropské hospodářské společenství by vzhledem ke svým vlastnostem, znakům a rysům mělo vyvolat poměrně silné vytváření obchodu a znatelně urychlit ekonomický růst oblasti. Toto urychlení ekonomického růstu by mělo více než vyrovnat jinak nepochybné negativní důsledky tohoto seskupení pro třetí země. To znamená, že vytvoření EHS by mělo vést ke značnému zvýšení blahobytu této oblasti, provázenému určitým, i když omezeným zvýšením blahobytu ostatního světa, tedy k jednoznačnému zvýšení světového blahobytu ve smyslu reálného důchodu. V rozdělení důchodu mezi členskými a nečlenskými zeměmi by působením regionální integrace v podobě EHS sice mělo nastat zhoršení, ale jen následkem rychlejšího růstu důchodu v seskupení, a nikoli absolutního poškození vnějšího světa.

Naproti tomu Evropské sdružení volného obchodu by pro své vlastnosti, znaky a rysy mělo vyvolat jen relativně slabé vytváření obchodu a urychlení ekonomického růstu v měřítku celé oblasti. Mělo by tedy přispět jen

malou měrou ke zvýšení té součásti světového blahobytu ve smyslu reálného důchodu, kterou je blahobyt jeho členských zemí dohromady vzatých. Avšak ESVO by pro své vlastnosti, znaky a rysy mělo vyvolat také jen poměrně slabou novou orientaci obchodu, která se nadto bude týkat převážně jen vyspělých zemí, hlavně zemí EHS. Je tedy možno soudit, že vytvoření ESVO bude mít z tohoto důvodu jen slabý negativní vliv na druhou součást světového blahobytu ve smyslu reálného důchodu — blahobyt ostatního světa. Protože však urychlení ekonomického růstu v oblasti ESVO bude omezené, nemusí dojít k úplnému vyrovnání ani tohoto slabého negativního vlivu ESVO na vnější svět. To platí ovšem pro ty země, které budou novou orientací obchodu následkem existence tohoto seskupení silněji postiženy. Světový blahobyt ve smyslu reálného důchodu tedy následkem vytvoření ESVO stoupne jen neznatelně: omezené zvýšení blahobytu v oblasti jako celku bude provázáno víceméně nezměněným blahobytem vnějšího světa. To znamená, že ani distribuční složka světového blahobytu nedozná pravděpodobně vytvořením ESVO téměř změny a že v rozdělení důchodu mezi oblastí ESVO a vnějším světem nedojde z tohoto důvodu k výraznějšímu přesunu.

К ПОТЕНЦИАЛЬНЫМ ПОСЛЕДСТВИЯМ ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКИХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ГРУППИРОВОК

Свагопдук Тикал

В этой статье автор более подробно разбирает общие условия, при выполнении которых региональные интеграционные группировки, правдоподобно, будут иметь позитивное влияние на мировое благосостояние в целом его комплексе. Одновременно эти общие условия применимы на обе существующие западно-европейские интеграционные группировки — ЕЭС и ЕАСТ. Прежде всего автор занимается вопросом влияния взаимной конкуренции и дополнительности экономик членских земель и интеграционного группирования по отношению к внешнему миру. Далее, исследует воздействие отличности издержек, как внутри интеграционных группировок, так и между ними и внешним миром. Разбирает значение экономической отдаленности между членскими землями и величиной интеграционного целого, особенно по отношению к величине земель, из которых оно создано; оценивает субституционные возможности неучаствующих земель и показывает как расширение экономических отношений между членскими землями уже перед возникновением интеграционной группировки и вызванного интеграцией ускорения экономического роста влияет на позитивные последствия региональной экономической интеграции, на повышение мирового благосостояния в обеих его частях — благосостояния членских и нечленских земель.

Проведенный анализ этих условий в аппликации на обе западно-европейские интеграционные группировки дает возможность сделать такое заключение. ЕЭС своими чертами и знаками должен был бы вызвать бесспорное возрастание, мирового благосостояния, причем, относительно выразительное повышение благосостояния в этой области должно было бы сопровождаться определенным возрастанием благосостояния внешнего мира, потому что бесспорные негативные последствия этой группировки на третьи земли должны были бы быть более выравненными ускорением экономического роста в области, от которого

будут иметь выгоду и земли не участвующие. Наоборот, ЕАСТ по своим чертам и характерным знакам должно было бы иметь довольно слабое влияние как на благосостояние области, как целого, так и на благосостояние внешнего мира так, что комплекс мирового благосостояния с его созданием повысится лишь незначительно.

POTENTIAL CONSEQUENCES OF WEST EUROPEAN INTEGRATION GROUPINGS

Svatopluk Tikal

The study analyses in some detail the general conditions, a fulfillment of which will reduce regional integration groupings positively to affect world welfare in its complex. At the same time the author applies these general conditions to both the existing West European integrating groupings — EEC and the EFTA. In the first place he deals with the influence of mutual competitiveness and mutual complementarity of member economies on the one hand, and of the integration grouping to outside countries, on the other. Further, he follows the effects of the disparity of costs within the integration grouping and between it and the outside world. He analyses the significance of economic distances among member States and the size of the integrated whole, particularly in relation to the size of its component countries, he evaluates substitution possibilities of nonmember countries and shows how the degree of development in economic relations attained among member countries before integration limits the possibility of a negative impact on third countries. Finally, he stresses the effect of the type of integration grouping and of the acceleration of economic growth, produced by integration on the positive result of regional economic integration, on the increase of world welfare in both its components, i. e. welfare of member and non-member States.

An analysis of these conditions, when applied to both the westEuropean integration groupings, permits the following conclusion to be drawn. Because of its traits and characteristics the EEC should produce an univocal increase in world welfare. At the same time a relatively marked increase of welfare in this region should be accompanied by a certain increase of welfare in the outside world, for the evident negative consequences of this grouping on third countries should be more than compensated for by the speeding-up of economic growth in the region, which will benefit even non-participating countries. As against this, the EFTA, because of its qualities, traits and characteristics, should have but a slight influence on the welfare of the region as a whole, and on that of the outside world, so that the complex of world welfare will be affected only imperceptibly by its existence.

OTO SOBEK

Teritoriálne úhrnné finančné bilancie

Zásady zdokonalenia plánovitého riadenia nášho národného hospodárstva, ktoré schválilo ÚV KSČ, vytyčujú úlohu sledovať podkladové údaje za Slovensko v územnom priereze tak, aby sa mohla posúdiť celková dynamika rozvoja a štruktúry hospodárstva na Slovensku. Najsyntetickým ukazovateľom hospodárskeho rozvoja Slovenska je tvorba a použitie spoločenského produktu a národného dôchodku a bude ich zachytávať bilancia národného hospodárstva za Slovensko.

Nedielnou súčasťou systému vrcholných národohospodárskych bilancií na Slovensku je aj úhrnná finančná bilancia. Metodika zostavovania tejto bilancie za určitý územný celok v rámci štátu nie je dosiaľ dostatočne rozpracovaná, a to ani v našej ani v zahraničnej literatúre. V našej staršej literatúre sa zastával názor, že územné finančné plány nie sú nevyhnutné, ba niektorí autori sa domnievali, že sa ani nemôžu zostaviť plány pre jednotlivé územia a podľa nich nemajú vraj ekonomický význam, lebo každá oblasť musí prispievať na celospoločenské potreby a rozvoj niektorých oblastí sa financuje z celospoločenských zdrojov.¹ Je len samozrejmé, že sa pri takomto stanovisku potom neskúmala ani metodika zostavovania úhrnnej finančnej bilancie za určité územie. A takéto bilancie sa v našej československej praxi ani nezostavovali. Profesor J. Rosa je jeden z mála ekonómov, ktorý u nás vyzdvihoval význam komplexného finančného plánovania za územie.²

Zo zahraničnej literatúry sú úvahy o územnom finančnom plánovaní známe predovšetkým z SSSR, Juhoslávie a NDR. Najmä treba poukázať na práce sovietskeho ekonóma A. Landa.³ Aj v týchto štátoch však ostalo poväčšine len pri teoretických úvahách, ktoré sa do praxe presadili len neúplne.

¹ D. Libnar, K. Špaček, *Úhrnný finanční plán*, Praha 1961, 93—94.

² J. Rosa, *Komplexné finančné plánovanie*, Bratislava 1965.

³ Pozri napr. A. Lando, *Problema territorialnogo plana v ekonomičeskom racione*. *Voprosy ekonomiki* (1957), č. 4; A. Lando, *O sostavlenii svodnyh finansovyh planov sojuznyh respublik*. *Finansy SSSR* (1958), č. 8; A. Lando, *Voprosy finansovogo balansa narodnogo choziajstva*, Moskva 1965, 161—190.

Úlohou tejto štúdie je formulovať niektoré základné zásady ako vypracovať úhrnnú finančnú bilanciu v územnom priereze. Rozoberieme aj problémy, ktoré sa v súvislosti s tým vynárajú, a pokúsime sa ich vyriešiť.

Úhrnná finančná bilancia Slovenska má vytvoriť predovšetkým komplexný pohľad na príjmy a výdavky štátu na území Slovenska a vyčíslí saldo vo vzťahu k celoštátnemu úhrnnému finančnému plánu. Bez tejto bilancie by sa neozrejmiло, ako sa tvorí, rozdeľuje a používa spoločenský produkt a národný dôchodok na Slovensku. Preto bilancia zodpovedá smerniciam strany a vlády o hlavných smeroch zdokonaľovania plánovitého riadenia nášho národného hospodárstva.

Avšak súčasná metodika plánovania a evidencie neumožňuje v plnom rozsahu rozčleniť položky celoštátnej úhrnnej bilancie (úhrnného finančného plánu) podľa územného hladiska. V niektorých prípadoch preto treba zmeniť metodiku, inokedy zasa treba vypracovať objektívne ekonomické kritériá na územné rozčlenenie položiek celoštátnej úhrnnej finančnej bilancie. Okrem toho sa treba rozhodnúť, či sa má finančná bilancia za Slovensko zostavovať vyčerpávajúcim spôsobom, t. j. či má zahrňovať všetky položky celoštátnej bilancie v plnom rozsahu. V tom prípade celoštátna úhrnná finančná bilancia by sa rovnala súčtu úhrnnej finančnej bilancie za české kraje a za Slovensko. Ale niektoré položky úhrnnej finančnej bilancie sa môžu považovať aj za celoštátne, za také, ktoré sa ďalej územne nečlenia. V tom prípade by bol objem celoštátnej úhrnnej finančnej bilancie väčší ako súčet úhrnnej finančnej bilancie za české kraje a za Slovensko a obsahoval by navyše celoštátne, územne nerozdelené položky. Súčasná prax si vynucuje aplikáciu druhého variantu, lebo pri terajšej metodike sa všetky položky úhrnnej finančnej bilancie nedajú územne rozčleniť. No druhý variant má veľkú nevýhodu. Pri značnejšom rozsahu celoštátnych položiek sa môže preukaznosť oblastnej úhrnnej finančnej bilancie značne znehodnotiť a skresliť, ak sa sleduje dynamika a postup ekonomického vyrovnávania v územnom priereze. V budúcnosti sa musíme usilovať o priblíženie k prvému variantu, pretože ekonomické vzťahy nemôžu byť z hľadiska priestoru neutrálne. Tento variant je teoreticky najsprávnejší. Ak sa preň vytvoria potrebné predpoklady, môže sa v praxi dobre využiť.

Preskúmame teraz jednotlivé položky úhrnnej finančnej bilancie a posúdime, či máme údaje na úhrnnú finančnú bilanciu za Slovensko. Budeme pritom vychádzať z platnej metodiky Ministerstva financií na zostavovanie úhrnného finančného plánu. Avšak nebudeme hodnotiť samu metodiku.⁴

⁴ Úhrnný finančný plán, jeho zostavovanie a metodika nie sú v ČSSR právne upravené. Úhrnný finančný plán zostavuje Ministerstvo financií i Štátna plánovacia komisia, bez jednotného postupu.

Schému, podľa ktorej sa v súčasnosti zostavuje celoštátna úhrnná finančná bilancia (úhrnný finančný plán), uvádzame ako prílohu 1. Prieskum jednotlivých položiek úhrnnej finančnej bilancie ukazuje, že ich možno rozdeliť v podstate do štyroch skupín:

1. Položky, ktorých územné rozčlenenie nerobí nijaké teoretické problémy a ktoré aj terajšia metodika plánovania a evidencie umožňuje v plnom rozsahu teritoriálne rozčleniť.

2. Položky, kde územné rozčlenenie je z teoretického hľadiska jasné, ak ich dôsledné územné rozčlenenie naráža na nedostatky terajšej metodiky plánovania a evidencie, resp. na problémy organizačného rázu.

3. Položky, pri ktorých nie sú dosiaľ dostatočne rozpracované ekonomické kritériá na ich územné rozčlenenie.

4. Položky, ktoré z objektívnych dôvodov vôbec nie je možné priamo územne rozčleniť.

Pomerne najmenej položiek patrí do prvej skupiny. Sú to napr. dôchodková daň družstiev, daň zo mzdy, pôdohospodárska daň, daň z motorových vozidiel a pod. Týmito položkami sa v našich ďalších úvahách nebudeme zaoberať, lebo nevytvárajú nejaké teoretické alebo praktické problémy.

Do druhej skupiny patria takmer všetky položky, ktoré súvisia s činnosťou podnikov socialistického sektora. Pri všetkých praktických problémoch, ktoré pri územnom rozčlenení vznikajú, nekryje sa organizácia podnikov v ČSSR a z nej odvodená metodika plánovania a výkazníctva s územným rozčlenením našej republiky.

Nie je teda možné vyčísliť napr. zisk za slovenské závody podnikov, ktoré majú sídlo v českých krajoch, alebo za české závody podnikov, ktoré majú sídlo na Slovensku. Obdobne je to napr. s odpismi hospodárskych organizácií, s finančnou potrebou na štátne investície, so zvýšením zásob, so stratami a pod.

Problémy, ktoré súvisia s druhou skupinou položiek, možno vyriešiť pomerne jednoducho. Podniky musia len dôsledne uplatňovať územné hľadisko pri plánovaní a evidencii. Zostavovanie všetkých podnikových plánov v územnom členení nenaráža na väčšie metodologické a administratívne ťažkosti. V podstate je to organizačná otázka. Zvýšená požiadavka na podklady totiž neznamená zvýšiť a rozšíriť výkazníctvo. Treba iba roztriediť existujúce celoštátne výkazy z územného hľadiska, a to by nebolo ťažké pri súčasnej úrovni mechanizácie.

Chceme sa zaoberať najmä niektorými položkami z tretej skupiny, pri ktorých sa ekonomické kritériá ich územného rozčlenenia dosiaľ dostatočne nerozpracovali.

Daň z obratu

Položka patrí aj do druhej skupiny, lebo v súčasnosti sa môže vyčíslíť odvod dane z obratu len podnikovou metódou, teda nie za jednotlivé územne odlúčené závody. Ako sme už konštatovali, pri dani z obratu treba sledovať zdaniteľný obrát a priemernú daňovú výnosnosť podľa jednotlivých závodov. Pravda, ani najpresnejšie vyčíslenie dane z obratu odvedenej podnikmi a závodmi na Slovensku nedáva pri súčasnej konštrukcii cien a dane z obratu úplne spoľahlivý obraz o skutočnom finančnom prínose Slovenska do štátnych príjmov. V súčasnosti sa daň z obratu vyberá iba v spoločenskej skupine II, to znamená, že sa v tejto skupine realizuje aj časť nadproduktu, ktorý sa vytvoril v skupine I. Rozličná odvetvová štruktúra v českých krajoch a na Slovensku teda môže skresliť skutočný pomer v rozdelení nadvýrobku; napríklad podiel poľnohospodárstva na Slovensku, ktorého výrobky sa sčasti spracúvajú a zdaňujú v českých krajoch a pod. Aby sa odstránilo takéto skreslenie odporúča sa v sovietskej literatúre⁵ nevyčíslňovať za jednotlivé oblasti daň z obratu na príslušnom území, ale rozvrhovať celoštátny úhrn dane z obratu na všetky odvetvia rovnomerne v pomere k vynaloženej živej práci. Pri tomto návrhu sa predpokladá, že nadprodukt sa vytvára vo všetkých odvetviach v rovnakom pomere k objemu výroby, no realizuje sa prostredníctvom dane z obratu nerovnomerne. Podobný prepočet za ČSSR sa robil za rok 1958.⁶ Podľa R. Vintrovej sa rozdelením dane z obratu proporcionálne k čistej produkcii za všetky odvetvia bez dane dosiahli rovnaké výsledky ako rozdelením dane podľa skutočnej realizácie. Teda daňový systém a konštrukcia cien neskreslovali objem nadproduktu, ktorý sa vytvoril v českých krajoch a na Slovensku.

Vzhľadom na osemročný odstup od tohto prepočtu a prečože sa štruktúra priemyslu na Slovensku zmenila (vybudovali sa ďalšie podniky ťažkého priemyslu), bolo by predsa len žiadúce urobiť pri zostavovaní prvej štatistickej úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko znova prepočet a porovnať ho so skutočným odvodom dane z obratu na území Slovenska. V tejto prvej bilancii by sa teda objem dane z obratu mal vykazovať dvoma spôsobmi:

- a) daň z obratu odvedená na území Slovenska,
- b) prepočítaná daň z obratu vytvorená podnikmi a závodmi na Slovensku.

Rozdiel medzi obidvoma položkami ukáže vplyv súčasného systému

⁵ Pozri napr. *Problemy balansa narodnogo choziajstva sojuznoj respubliky*, Moskva 1963, 11, 17, 18.

⁶ R. Vintrová, *Problémy výpočtu spoločenského produktu a národného dôchodu za jednotlivé oblasti*. Statistický obzor (1960), č. 9.

cien a súčasnej konštrukcie dane na realizáciu dane z obratu na Slovensku.

Nepovažujeme za potrebné podrobnejšie rozpracovať problematiku, ako reálne vykazovať daň z obratu, ktorá sa vytvorila na Slovensku, pretože sa cenový systém i konštrukcia dane z obratu zmenia v novej sústave riadenia. Po úprave terajších cien v národohospodárskej skupine I a prechode k jednotnej sadzbe dane z obratu problém v značnej miere stratí na význame.

Prírastky nerealizovanej kúpnej sily

Položka zahrnuje prírastok vkladov obyvateľstva a prírastok obehu hotových peňazí. Pri jej výpočte sa stretávame s mnohými problémami. V úhrnnej finančnej bilancii sa dá priamo lokalizovať len prírastok vkladov. Územné rozčlenenie prírastku obeživa je veľmi ťažké; do značnej miery sa môže len odhadnúť. Najjednoduchším riešením by bolo vykázať prírastok obeživa len v celoštátnej úhrnnej finančnej bilancii. Takýto postup sa však nezdá metodicky správny, pretože sa v skutočnosti prírastok obeživa vždy presne lokalizuje na určité územie. Zdá sa teda, že bude správnejšie pokúsiť sa hoci aj o nepresné územné rozčlenenie tejto položky, a to v súvislosti s bilanciou peňažných príjmov a výdavkov obyvateľstva, ktorá sa zostavuje aj v územnom členení za Slovensko. Podstatnejšie spresnenie údajov v plánovej i štatistickej finančnej bilancii sa umožní podrobnejším skúmaním migrácie peňazí medzi Slovenskom a českými krajinami. Táto migrácia vzniká hlavne dennou krátkodobou a dlhodobou odchádzkou do zamestnania, ale aj cestovným ruchom, služobnými cestami a pod. Na správne vyčíslenie vplyvu migrácie peňazí bude treba ďalej rozpracovať štrukturálnu zmenu peňažných transferov medzi Slovenskom a českými krajinami. I keď nedosiahneme úplnú presnosť, jedná sa o serióznym odhadom a reprezentatívnymi zisteniami dosiahneme cenné výsledky.⁷

Zdá sa správnejšie dosadiť prípadne aj nepresné údaje o zmenách stavu obeživa do úhrnnej finančnej bilancie, ako ich vôbec nezahrnúť a vykazovať ich len v celoštátnej úhrnnej finančnej bilancii. Veď vývoj tejto položky najviac zaváži, keď sa analyzuje úhrnná finančná bilancia a jej ekonomická vyrovnanosť.

Zdroje úverového plánu a ostatné zdroje

Položka zahrnuje prírastok zdrojov úverového plánu, okrem prírastku vkladov obyvateľstva a prírastku obeživa. Patria sem napr. dočasne voľné

⁷ Pozri aj J. Rosa, *Komplexné finančné plánovanie*, Bratislava 1965, 136—153.

zdroje (úspory) podnikov, zvýšenie fondu poistno-technických rezerv Štátnej poisťovne, zvýšenie fondov JRD, spotrebných, výrobných a stavebných bytových družstiev, prírastok zdrojov na účtoch ústredných orgánov, prírastok prostriedkov spoločenských a masových organizácií v Štátnej banke československej a v štátnych sporiteľniach, splátky investičných a racionalizačných úverov a pod. Vzhľadom na veľmi rozmanitý charakter tejto položky je jej územné rozčlenenie v súčasnosti nemožné. Perspektívne bude treba rozlišovať:

1. Také zdroje úverového plánu, pri ktorých možno prírastok po určitých metodických úpravách presne zistiť. Napríklad prírastky fondov a prostriedkov podnikov družstevných, spoločenských a iných organizácií, ktoré sa dajú zistiť z výkazníctva Štátnej banky československej a štátnych sporiteľní. Pri všetkých týchto zdrojoch môžu však predovšetkým zistiť ich skutočný prírastok. Plánovaný prírastok bude asi možné len odhadnúť.

2. Také zdroje úverového plánu, pri ktorých sa prírastky nedajú priamo územne rozložiť a ktoré teda treba buď považovať za celoštátne, buď ich treba rozvrhnúť podľa niektorého pomocného kritéria. Napríklad prírastok zdrojov ústredných orgánov, ktoré by sa mohli územne rozvrhnúť podľa podielu jednotlivých oblastí na tvorbe spoločenského produktu a národného dôchodku, alebo prírastok fondu poistno-technických rezerv, ktorý by sa mohol rozvrhnúť úmerne príjmom Štátnej poisťovne z poistného podľa územného členenia.

Aktívum platobnej bilancie a devízové zdroje (devízové potreby)

Za najakútnejší teoretický i praktický problém finančnej bilancie za Slovensko považujeme územné rozčlenenie vplyvu zahraničných stykov štátu. Bez územného rozčlenenia tejto položky nemožno hovoriť o kompletnej úhrnnej finančnej bilancii.

Faktory zahraničného obchodu možno veľmi konkrétne územne lokalizovať a túto lokalizáciu treba vyjadriť. Preto treba hľadať kritériá na posudzovanie účasti Slovenska na zahraničnom obchode.

Žiaľ, chýbajú potrebné teoretické poznatky i praktické skúsenosti. Celkové saldo platobnej bilancie, ktoré sa vykazuje v celoštátnej úhrnnej finančnej bilancii, treba dešifrovať a územne rozčleniť. Perspektívne bude pravdepodobne potrebné zostavovať aj platobnú bilanciu v územnom členení. Pri dnešnej evidencii je to síce ťažká, ale nie neriešiteľná úloha. Pokiaľ ide o platby, ktoré vyplývajú zo zahraničného obchodu, bolo by možné územné rozčlenenie buď na úrovni podnikov zahraničného obchodu, ktoré by museli oddelene vykazovať objem dovozu za české kraje a za Slovensko, buď sumarizáciou údajov o vývoze a dovoze za jednotlivé podniky. Prvý variant by bol azda výhodnejší na územné rozčlenenie vývozu,

druhý zas na územné rozčlenenie dovozu. (Pritom však treba zvážiť, či dvojaký postup pri vykazovaní dovozu a vývozu by zabezpečoval porovnateľnosť údajov.) V konečnom dôsledku by sa takto mal získať obraz o celkovom objeme zahraničného obchodu za Slovensko, mohla by sa hodnotiť jeho efektívnosť pre ďalší rozvoj slovenského národného hospodárstva a jeho vyrovnanosť.

Väčšie problémy sú s územným rozčlenením príjmov a výdavkov, ktoré vyplývajú z cestovného ruchu. Zatiaľ čo sa pri pasívnom cestovnom ruchu dá na základe údajov cestovných kancelárií a Štátnej banky československej pomerne presne zistiť jeho územné rozčlenenie v rámci ČSSR, je to pri aktívnom cestovnom ruchu jednoznačne možné len pri organizovanom cestovnom ruchu. U individuálnych turistov zo zahraničia dá sa územne určiť len miesto výmeny valút. Nemusí byť totožné s miestom ich vynakladania. Tento problém sa nemôže riešiť zlepšením evidencie. Budeme pravdepodobne odkázaní na údaje ubytovacích zariadení, ktoré doplníme odhadom, prípadne aj reprezentačným zisťovaním u zahraničných turistov.

Neobchodné prevody zo zahraničia a do zahraničia možno územne rozdeliť skoro úplne.

Platby na vydržiavanie zastupiteľstiev cudzích štátov v ČSSR a na vydržiavanie československých zastupiteľstiev v zahraničí bolo by potrebné zahrňovať nerozdelené medzi celoštátne výdavky alebo rozvrhnúť medzi české kraje a Slovensko podľa určitého dohodnutého kľúča. Najobjektívnejším kritériom sa tu zdá byť podiel na tvorbe spoločenského produktu a národného dôchodku.

Platí to aj o ostatných položkách platobnej bilancie; napríklad dlhodobé úvery, ktoré sa prijali a poskytli, nemôžu sa takisto územne rozdeliť. Treba ich považovať za celoštátne, prípadne sa rozdelia podľa dohodnutého kľúča. Priamo územne lokalizovať by sa dali len dlhodobé zahraničné úvery, ktoré sa poskytujú na určitú konkrétnu akciu v ČSSR.

Štvrtú skupinu položiek úhrnnej finančnej bilancie tvoria napokon položky, ktoré z objektívnych dôvodov nemožno vôbec priamo územne rozčleniť. Hlavne je to fond rezerv (prírastok štátnych a mobilizačných rezerv) a výdavky na obranu a bezpečnosť. Mali by sa plánovať a vykazovať len celoštátne. Ak sa chceme tomu vyhnúť a zabezpečiť úplnú závislosť úhrnných finančných bilancií od celoštátnej bilancie, bolo by potrebné tieto položky rozčleniť podľa určitého dohodnutého objektívneho kľúča. Napríklad podľa podielu územia (Slovenska) na vytvorenom národnom dôchodku.

Okrem položiek úhrnnej finančnej bilancie bude úhrnná finančná bilancia za Slovensko ešte obsahovať položku „vzťah Slovenska k celoštátnym bilanciam“.

Vyjasníť metodiku, ako zostavovať úhrnnú finančnú bilanciu, je prvým

predpokladom na jej zostavenie. Okrem toho bude potrebné vytvoriť technické predpoklady na jej skutočné zostavovanie. Treba vybudovať štatistiku, ktorá by tieto požiadavky bezprostredne plnila. Vyžaduje si ju najmä kontrolná bilancia, ktorá je rovnako dôležitá ako plánová úhrnná finančná bilancia. Niektoré požiadavky, ktoré bude treba v tejto súvislosti klásť na štatistiku a výkazníctvo, sme už naznačili. No nemohli sme ich podrobnejšie rozobrať.

Význam zostavovania úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko treba vidieť v širšej súvislosti s prácami na vyčísľovaní tvorby a použitia národného dôchodku na Slovensku. V tomto časopise sa už o tom písalo. Úhrnná finančná bilancia za Slovensko významne prispeje k objasneniu stavu rozvoja národného hospodárstva na Slovensku, uľahčí spoznať optimálne tempo a smery jeho vlastného ďalšieho rozvoja, ktorý povedie k vyrovnávaniu s českými krajinami.

Stanovenie optimálneho tempa rozvoja Slovenska a ďalší pokrok v ekonomickom vyrovnávaní s českými krajinami je nielen v záujme Slovenska, ale je eminentným záujmom optimálneho vývoja jednotnej československej ekonomiky. Aspekt optimálneho územného rozloženia výrobných síl nadobúda čím ďalej, tým väčší význam. Nástrojom na usmerňovanie a riadenie proporcionálneho rozvoja Slovenska a českých krajov a na sledovanie dosiahnutých výsledkov musí byť aj úhrnná finančná bilancia za Slovensko. Táto bilancia umožní získať jasný obraz o súčasnom vzťahu medzi tvorbou a použitím finančných zdrojov na Slovensku vzhľadom na celoštátne financie. Teda zistíme celkovú efektívnosť štátneho hospodárenia na Slovensku. Pri doterajšej metodike plánovania a evidencie sa to vôbec nemohlo zistiť. Môžu sa potom vypracovať a realizovať opatrenia na zlepšenie súčasného stavu. Ideálom by bolo dosiahnuť v podstate vyrovnané finančné hospodárenie na Slovensku.

Zostavovanie úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko vytvorí napokon aj predpoklady na zostavovanie úplného úverového plánu za Slovensko. Pri terajšej metodike plánovania to nie je možné. V úverovom pláne za Slovensko bude potrebné vyčísľovať medzioblastné presuny úverových zdrojov, ktoré sa dosiaľ neplánujú, ani neevidujú.

Zostavovanie úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko bude prispievať k plnšiemu využívaniu existujúcich rezerv a k zvýšeniu efektívnosti plánovania v územnom priereze.

Táto bilancia má význam nielen pre praktické potreby, ale aj pre ďalší rozvoj finančnej vedy. Umožní jej študovať a poznávať finančné procesy medzi jednotlivými oblasťami. Bilancia umožní vyčíslieť, aká časť národného dôchodku Slovenska sa rozdelí cez finančnú a úverovú sústavu na Slovensku a aká časť sa použije na celoštátne fondy, resp. koľko finančných prostriedkov Slovensko z celoštátnych prostriedkov dostáva.

Príloha 1

*Úhrnná finančná bilancia**Zdroje (príjmy)*

Daň z obratu

Zisk hospodárskych organizácií

Odpisy hospodárskych organizácií

Ostatné zdroje hospodárskych organizácií

Mimoriadne zdroje na investície

Zisk a odpisy peňažníctva a poisťovníctva

Dôchodková daň družstiev

Clá

Daň zo mzdy

Pôdohospodárska daň

Daň z motorových vozidiel

Ostatné dane a poplatky

Miestne dane a poplatky

Príjmy národného poistenia

Príjmy rozpočtových a osobitných rozpočtových organizácií

Prírastok nerealizovanej kúpnej sily

Zdroje úverového plánu a ostatné zdroje

Pasívum platobnej bilancie

Devízové zdroje

Potreby [výdavky]

Finančná potreba na štátne investície

Investičný úver na družstevnú bytovú výstavbu

Zvýšenie zásob

Zvýšenie ostatných obežných prostriedkov

Straty

Dotácie k tržbám

Prídely ostatným fondom z hrubého dôchodku (zisku)

Použitie hrubého dôchodku (zisku)

Podiely na hospodárskych výsledkoch

Fond odmien

Ostatné potreby hospodárskych organizácií

Neinvestičné výdavky

na hospodárstvo, obranu a bezpečnosť

na národné poistenie

na ostatné sociálne a kultúrne opatrenia

na správu

Zvýšenie zadlženosti

družstiev

obyvateľstva a organizácií v štátnych sporiteľniach

Pokles nerealizovanej kúpnej sily

Pokles zdrojov úverového plánu a ostatné zdroje

Aktívum platobnej bilancie

Devízové potreby

Rezervy

ŠTEFAN ADAMEC

Teória ekonomického rastu G. A. Feldmana a technický pokrok

Nešťastný osud Feldmanovej práce¹ v prvých troch desaťročiach po jej zrode i jeho príčiny sú dostatočne známe. Nádych senzácie, ktorý sprevádzal opätovné zoznámenie sa s Feldmanom, dnes už vyprieha a zdá sa, že sa opäť krivo pozerá na jeho prácu. Nie odmietavo, ale nevšímavo. Feldmanova práca odpovedá hľadaniu možností urýchliť rozvoj socialistickej ekonomiky. Bolo by rozhodne škoda ponechať mnoho hodnotných myšlienok obsiahnutých v práci, ako aj z nej vyplývajúce, len dejinám ekonomických učení, keď práca sa usiluje o riešenie aj „dnešného“ problému. S vážnejšou pozornosťou — pokiaľ ju meriame počtom a obsahom publikovaných strán — ktorú si Feldmanova práca určite zaslúhuje, možno sa stretnúť v radoch poľských ekonómov.²

Jestvujú viaceré príčiny, pre ktoré historicky prvý pokus formulovania teórie ekonomického rastu (v zmysle moderných teórií ekonomického rastu) sovietskym ekonómom G. A. Feldmanom nestal sa ani po prekvapivom opätovnom zistení jeho existencie východiskom ďalšieho rozpracovania teórií ekonomického rastu. Rozhodujúce z týchto príčin nevyplývajú však z nejakých „vnútorných kazov“ Feldmanových konštrukcií základných závislostí medzi spotrebou a štruktúrou národného hospodárstva.

Skôr naopak, nie je ťažké presvedčiť sa, že systém, ktorý Feldman svojimi predpokladmi vymedzil a naplnil, predstavuje ako prvá aproximácia organický nástroj, ktorý je adekvátny skúmaniu spomínaných súvislostí. Pokúsime sa poukázať na niektoré problémy, ktoré sa spájajú s miestom technického pokroku v štruktúre tohto systému (časť II). V súvislosti s tým chceme ďalej poukázať, zvlášť za situácie, keď Feldmanova práca je u nás väčšinou nezná-

¹ G. A. Feldman, *K teorii tempov narodnogo dochoda*. Planovoe choziajstvo (1928), č. 11, 12. Rozsiahly zoznam ďalších Feldmanových prác, z ktorých najbližšie k teóriám ekonomického rastu má stať *Analitičeskij metod postrojenija perspektivnyh planov* v Planovom choziajstve (1929), č. 12, uvádza A. Łukaszewicz v práci *Charakter a znaczenie teorii G. A. Feldmana*. Studia ekonomiczne (1963), č. 10.

² Waclaw Przelaskowski, *Matematyczne podstawy i implikacje modelu Feldmana*. Studia Ekonomiczne (1963), č. 10; A. Łukaszewicz, *Wzrost ekonomiczny krajów słabo rozwiniętych gospodarczo*. Sborník *Teorie wzrostu ekonomicznego a współczesny kapitalizm*, Warszawa 1962; A. Łukaszewicz, *Przyspieszony wzrost gospodarki socjalistycznej*, P. W. N., Warszawa 1965.

ma,³ na základné črty logickej výstavby Feldmanovho systému (časť I) a jeho fungovania (časť III).

I. Marxistická teória ekonomického rastu G. A. Feldmana bola bezprostredne vyvolaná k životu potrebami riadenia a plánovania národného hospodárstva SSSR. (Ako uvidíme neskôr, táto skutočnosť vysvetľuje niekedy až úzkostlivú snahu Feldmana nevzdialiť sa ďaleko od konkrétnych problémov sovietskej ekonomiky dvadsiatyh rokov.) Podobná spätosť Domarových a Harrodových prác⁴ s ekonomickou realitou nie je taká jednoznačná. Možno skôr povedať, že nevyhnutnosť zásahov do kapitalistickej ekonomiky skôr Domarove a Harrodove práce zdôraznila a postarala sa o ich rozvíjanie.

Ku koncu dvadsiatyh rokov bolo rozhodnuté pri riadení sovietskej ekonomiky prejsť od ročných plánov (tzv. kontrolných čísiel) k dlhodobému perspektívnemu plánovaniu — k vypracovaniu päťročných a viacročných plánov. Nevyhnutným predpokladom úspešnej realizácie tohto zámeru bolo poznanie kvantitatívnych závislostí medzi základnými makroekonomickými veličinami. G. A. Feldman, ktorý v tých rokoch pracoval v Gosplane, prispel k splneniu tohto predpokladu prácou, ktorú predniesol v Komisii pre Generálny plán a neskôršie publikoval v Planovom choziajstve.⁵ Zrodila sa tak marxistická teória ekonomického rastu, ktorá o dve desaťročia predstihla práce nemarxistických ekonómov E. D. Domara a R. F. Harroda.

Na pochopenie a seriózne hodnotenie Feldmanovej práce je potrebné poznať problémy, o riešenie ktorých sa Feldman usiloval.

Prvým problémom, ktorý zákonito sa objavil pred Feldmanom, bol problém spotreby a akumulácie. Riešenie tohto problému pre konsolidujúcu sa sovietsku ekonomiku videl Feldman v nájdení odpovedí na celú reťaz otázok, ktorej začiatok v našom zjednodušenom reprodukování vyzerá takto: Čo bezprostredne rozhoduje o tempách rastu národného hospodárstva SSSR — rozmery kapitálu, alebo množstvo pracovných síl? Ak kapitál rozhoduje o možných

³ Feldmanovu prácu čiastočne sprístupnil pražský interný preklad v EÚ ČSAV *K teorii temp národního důchodu*, Inform. publ. č. 12, Praha 1965. Dostupným prameňom okrem Planovogo choziajstva je aj poľský preklad v *Studiach ekonomicznych* (1963), č. 10.

⁴ E. D. Domar, *Essays in the Theory of Economic Growth*, Oxford University Press, New York 1957; R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, London 1948.

⁵ Feldmanova práca nie je osamotená v úsilí o formulovanie základných vzťahov medzi makroekonomickými veličinami. Pred Feldmanovou prácou aj neskôr sa publikovali viaceré diskusné príspevky v odborných periodikách SSSR. Najzaujímavejšie a najzávažnejšie sú tieto: V. A. Bazarov, *Krivyye razvitiya kapitalističeskogo i sovetskogo choziajstva*. Planovoje choziajstvo (1926), č. 4, 5; Preobraženskij, *Problema choziajstvennogo ravnovesija pri konkretnom kapitalizme i v sovetskoj sisteme*. Pod Znamenem Marksizma (1926), č. 17, 18; V. Starovskij, *Opyt matematičeskoi interpretacii schemy rasširenogo vosproizvodstva*. Socialističeskoe choziajstvo (1928), č. 5; V. P. Akulenko, *Napravlenije temp, ravnovesije*. Planovoje choziajstvo (1929), č. 2; M. Vlasov, *Možno-li primeňat schemy vosproizvodstva Marksa k choziajstvu SSSR*. Problemy ekonomiki (1931), č. 10, 12.

tempách rastu národného dôchodku, ako ovplyvňuje rast potom „kvalita“ kapitálu a efektívnosť jeho využitia? Aké sú podmienky zabezpečenia nepretržitého a pravidelného rastu spotreby obyvateľstva? Ak požadujeme sústavný rast spotreby, aký má byť zodpovedajúci pohyb akumulácie a aké má byť jej určenie?

Jestvujúci „majetok“ politickej ekonómie v tejto oblasti, mimochodom z väčšej časti majetok marxistickej politickej ekonómie (práce Marxove, Hilferdingove, Leninove, Bauerove, Luxemburgovej a ďalších autorov), sám osebe a v jestvujúcej podobe mohol byť len východiskom pri hľadaní odpovedí na tieto otázky. Marx, Lenin, Luxemburgová a ďalší autori si všímali vzťah akumulácie a spotreby len v miere, ktorá bola potrebná na skúmanie priebehu procesu realizácie. Iné formulovanie problému vyžadovalo nový prístup. Feldman si to uvedomil.⁶ Preto celým radom predpokladov⁷ vytvára systém — idealizovanú ekonomiku — v ktorom je možné jeho problémy (objasniť kvantitatívne závislosti medzi spotrebou a akumuláciou v súvislosti s ďalšími makroekonomickými veličinami) riešiť.

Základom tohto systému sú tri nasledujúce myšlienky. Prvé dve z nich — originálne členenie spoločenskej výroby podľa toho, či zabezpečuje prostú, alebo rozšírenú reprodukciu, a predpoklad, že nenastáva fyzické opotrebenie — majú umožniť skúmanie „netto“ veličín. Tretia je myšlienka koeficientu efektívnosti využitia kapitálu ako určitej väzby medzi kapitálom a národným dôchodkom.

Klasické delenie spoločenskej výroby na výrobu výrobných prostriedkov a výrobu spotrebných predmetov sa ukázalo ako nedostatočné pre riešenie Feldmanovho problému. Určenie možných rozmerov a tempa rastu spotreby obyvateľstva je úmernejšie členenie spoločenskej výroby na dve skupiny tak, aby celá finálna produkcia prvej skupiny určovala rozmery spotreby obyvateľstva v danom období (skupina *P*) a druhá skupina vytvárala podmienky pre priaznivý vývoj spotreby v nasledujúcich obdobiach (skupina *Y*). Do skupiny *Y* patrí „výroba slúžiaca na zväčšenie výrobných kapitálov a na zámenu tej ich časti, ktorá odumiera z morálnych príčin. Suma ... všetkých hodnôt *novovytvorených* v skupine *Y* tvorí celkovú hodnotu konečných produktov v skupine *Y*, a to osobitne tých výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov, ktoré zväčšujú a nahrádzajú časti kapitálov oboch skupín (*Y* a *P*), ktoré odumreli z morálnych príčin.“

⁶ „Pri podstatných rozdieloch vo formulácii otázky bolo by čistým fetišizmom, ak by sme sa v svojej matematickej analýze neopierali o podstatu Marxovej teórie, ale o označenia a klasifikácie, ktoré Marx použil na ilustráciu svojich myšlienok. Nerozriešili by sme však úlohy, keby sme formu nepodriadili cieľu, ktorý sme si stanovili.“ G. A. Feldman, *Planovoje chozajstvo* (1939), č. 12, 174.

⁷ Otázku predpokladov vo Feldmanovom modeli obsiahnutých väčšinou implicitne si podrobne všíma A. Łukasiewicz v práci *Przyspieszony wzrost gospodarki socialistycznej*, Warszawa 1965, 78–108.

Skupina P „predstavuje časť výroby, ktorá slúži výrobe spotrebných predmetov, ako i tých výrobných prostriedkov, ktoré udržiavajú objem výroby spotrebných predmetov na danej úrovni. Suma ... všetkých *novovytvorených* hodnôt v časti P tvorí celkovú hodnotu konečných produktov tejto skupiny — spotrebných predmetov používaných na uspokojenie bežných potrieb.“⁸

Finálnu produkciu v skupine Y tvoria výrobné prostriedky a spotrebné predmety, finálna produkcia skupiny P neobsahuje výrobné prostriedky, tvoria ju len spotrebné predmety. Klasifikácia výroby na skupinu P (zabezpečuje prostú reprodukciu) a na skupinu Y (zabezpečuje rozšírenú reprodukciu) bola doplnená predpokladom, že nenastáva fyzické opotrebenie. Potom jestvujúci fixný kapitál v oboch skupinách je „večný“. Skupina P je tým „zba-vená starosť“ o finálnu výrobu výrobných prostriedkov (vyrába však napr. suroviny), pretože jestvujúci fixný kapitál netreba kvôli fyzickému opotrebeniu nahradzovať. Celá finálna výroba skupiny P slúži na uspokojovanie potrieb obyvateľstva, je určená len na spotrebu.

Vďaka tomuto predpokladu celá finálna výroba skupiny Y predstavuje len akumuláčnne prostriedky. Umožňuje sa tak skúmať „netto“ vývoj akumulácie a spotreby.

Feldmanov systém je ďalej určený definovaním koeficientov efektívnosti využitia kapitálu (C , C_p , C_y)

$$C = \frac{ND}{K}; \quad C_y = \frac{NDy}{K_y}; \quad C_p = \frac{NDp}{K_p}$$

a definovaním koeficienta, ktorý charakterizuje schopnosť celého výrobného aparátu na rozšírenú reprodukciu (I_k)

$$I_k = \frac{K_y}{K_p},$$

kde „ K_y a K_p predstavujú súhrn fixných a obežných kapitálov častí Y a P . NDy a NDp sa rovnajú *novovytvorenej* hodnote výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov v častiach Y a P . Potom $K = K_y + K_p$ je hodnotou všetkých kapitálov a $ND = NDy + NDp$ predstavuje všetku novovytvorenú hodnotu v podmienkach rozšírenej reprodukcie.“⁹

Koeficient I_k považuje Feldman za vhodného ukazovateľa na určenie stupňa priemyselnej vyspelosti krajiny. V jeho raste videl Feldman zmysel industrializácie sovietskej ekonomiky. Pomer $K_y : K_p$ je súčasne ukazovateľom určitej makroštruktúry národného hospodárstva. Reťaz otázok — o začiatku ktorej sme hovorili — vyplývajúcich z problému spotreby a akumulácie, potom pokračuje: Ako závisia rozmery spotreby od hodnoty $K_y : K_p$ (od štruktúry národného hospodárstva)? Ako ovplyvnia zmeny v pomere $K_y : K_p$ vývoj

⁸ G. A. Feldman, Planovoje chozjajstvo (1928), č. 11, 153, 154.

⁹ G. A. Feldman, tamže, 154

spotreby obyvateľstva? Ako ovplyvnia zmeny v hodnotách C_y , C_p rast spotreby? Aký je najvhodnejší vývoj pomeru $K_y : K_p$, keď sa má zabezpečiť nepretržitý a pravidelný rast spotreby, za predpokladu konštantných, meniacich sa hodnôt C_y , C_p ?

Problém spotreby a akumulácie sa tak vo Feldmanovom systéme stavia ako problém spotreby a štruktúry národného hospodárstva ($K_y : K_p$).

Hľadajúc odpovede na jednotlivé otázky, Feldmanov systém nezostáva nemenný. Feldman prijíma nové predpoklady, alebo upúšťa od niektorých predpokladov, a tak upravuje systém pre konkrétne otázky.

II. Je dosť pravdepodobné, že na prvý pohľad bude sa zdať pozornosť venovaná miestu technického pokroku vo Feldmanovom systéme ako nezaslužená. Zvlášť vtedy, keď sa budeme pozeráť na Feldmanovu prácu ako na prvý pokus formulovania teórie ekonomického rastu. Veď neskoršie a známejšie Domarove i Harrodove práce, ktoré spolu s Feldmanovou a Mahalanobisovou¹⁰ prácou kladieme na začiatok moderných teórií ekonomického rastu, sú známe ako jednofaktorové, kapitálové systémy, v ktorých technický pokrok má veľmi skromné miesto.

Všimnime si napr. Domara. Jeho systém¹¹ po určitom zjednodušení môže byť reprodukován pomocou dvoch rovníc správania

$$\frac{dP}{dt} = I\sigma,$$

$$\frac{dY}{dt} = \frac{dI}{dt} \cdot \frac{1}{\alpha}$$

a jednej rovnice rovnováhy

$$\frac{dP}{dt} = \frac{dY}{dt}.$$

Rovnice i použité symboly sú určite dostatočne známe. Prvá rovnica vyjadruje kapacitný efekt investícií, druhá dôchodkový efekt prírastku investícií podľa princípu multiplikátora. Technický pokrok je v tomto systéme zviazaný s hodnotou σ — potencionálnou spoločenskou priemernou produktivitou investícií. Pri hľadaní rovnovážnej miery rastu robí Domar — podľa vlastných slov — heroický predpoklad, že σ je stále. To ceteribus paribus znamená konštantnú úroveň technického pokroku. Predpoklad je skutočne heroický, ale vzhľadom na to, že Domar skúma pohyb investícií potrebných na udržanie plnej zamestnanosti, je prípustný. Inak si Domar plne uvedomuje, aký význam má technický pokrok pre ekonomický rast.

Napriek viacerým zhodným črtám s Domarovým systémom, Feldmanov

¹⁰ P. C. Mahalanobis, *Some Observations on the Proces of Growth of National Income*. Sankhya (1953), vol. 12, part. 4.

¹¹ E. D. Domar, *Eseje o teórii ekonomického rastu*, SAV, Bratislava 1966, 119–121.

systém sa odlišuje v niečom podstatnom. Je konštruovaný na hľadanie podmienok rastu národného dôchodku a spotreby a urýchlenia tohto rastu. Technický pokrok potom je nevyhnutne inak obsiahnutý vo Feldmanovom systéme. Ekonomické veličiny, ktorých hodnotu priamo ovplyvňuje, sú nezávislé premenné veličiny.

Technický pokrok vo Feldmanovom systéme¹² sa bezprostredne odráža v správaní troch makroekonomických veličín: koeficienta efektívnosti využitia kapitálu (C), morálneho opotrebenia (α) a produktivity práce (e). Zatiaľ čo problémy morálneho opotrebenia a produktivity práce nie sú z hľadiska Feldmanovej práce rozhodujúce, aj keď Feldman venuje značnú pozornosť otázke morálneho opotrebenia, koeficient efektívnosti využitia kapitálu je nosným prvkom Feldmanových konštrukcií súvislosti so spotrebou a štruktúrou ekonomiky.

Podľa definície efektívnosťou využitia kapitálu Feldman nazýva vzťah novovytvorenej hodnoty za jednotku času ku súhrnu fixného a obežného kapitálu $C = \frac{ND}{K}$. Potom

$$ND = CK \quad (1)$$

a je možné národný dôchodok skúmať ako veličinu, ktorá závisí od rozmerov kapitálu a efektívnosti jeho využitia, a tempo rastu národného dôchodku skúmať ako výslednicu tempa rastu kapitálu a tempa rastu efektívnosti jeho využitia.

Podobnú funkciu ako koeficient efektívnosti využitia kapitálu vo Feldmanovom systéme plní v moderných teóriách ekonomického rastu kapitálový koeficient (k). Je definovaný ako pomer $K : ND$.

S pohybom kapitálového koeficienta sa spája jeden variant klasifikácie najvšeobecnejších typov technického pokroku. Vzrastu, nemennosti a poklesu kapitálového koeficienta zodpovedá v poradí kapitálovo úsporný typ technického pokroku.¹³

Vo Feldmanovom systéme ide o reláciu národný dôchodok: kapitál. V systémoch R. F. Harroda, N. Kaldora alebo M. Kaleckého ide o reláciu kapitál: národný dôchodok. Hoci vo Feldmanovej práci ide o inverznú hodnotu, nemožno usudzovať na prítomnosť kapitálovo úsporného typu technického pokroku, ak vzrastá Feldmanov koeficient efektívnosti využitia kapitálu

¹² Feldman vo svojej práci technický pokrok nepoužíva. Pokiaľ hovoríme o technickom pokroku vo Feldmanovom systéme, naše chápanie technického pokroku zodpovedá vymedzeniu v systémoch podobného druhu, ako je Feldmanov systém, napríklad v systémoch R. F. Harroda N. Kaldora alebo M. Kaleckého, kde sa technický pokrok viaže na pohyb kapitálového koeficienta. Łukasiewicz v súvislosti s Feldmanovým koeficientom efektívnosti využitia kapitálu hovorí o technickom a organizačnom pokroku.

¹³ Porovnaj R. F. Harrod, c. d., 26–27; M. Kalecki, *Dynamika inwestycji i dochodów narodowego w gospodarce socjalistycznej*. Ekonomista (1956), č. 5, 67–68; N. Kaldor, *A Model of Economic Growth*. The Economic Journal (1957), zv. 47, 591 a ďalšie.

Skutočnosť, že systémy, na ktorých bola podľa zmien kapitálového koeficienta zavedená klasifikácia typov technického pokroku, sú iné, i keď podobného druhu ako Feldmanov systém, nedáva oprávnenie danú klasifikáciu bezprostredne použiť. Na rozdiel od iných podobných systémov Feldman napríklad predpokladá, že pohyb koeficienta efektívnosti využitia kapitálu môže byť ovplyvnený pohybom koeficienta smennosti. (K tomuto predpokladu Feldmana zrejme viedli jestvujúce pomery v ekonomike sovietskeho Ruska v dvadsiatych rokoch — nedostatočné a neefektívne využívanie kapitálu.) Teda zatiaľ čo pohyb kapitálového koeficienta je prejavom technického pokroku v tom najširšom zmysle, pohyb Feldmanovho koeficienta efektívnosti využitia kapitálu odráža navyše aj pohyb koeficienta smennosti.¹⁴

Vo svojich úvahách o fungovaní systému Feldman predpokladá rast koeficienta efektívnosti využitia kapitálu. Argumenty však, že vzhľadom na požadovaný rast, prípadne na zrýchlenie rastu spotreby Feldman uprednostňuje ako najvhodnejší kapitálovo úsporný typ technického pokroku, môžu byť skôr niektoré poznámky autora o nedostatočných možnostiach akumulácie kapitálu.

Mimoriadnu pozornosť si zaslúži niekoľko Feldmanových myšlienok, ktoré venuje súvislostiam medzi koeficientom efektívnosti využitia kapitálu a produktivitou práce. Ku konštatovaniu, že je možné určiť koeficient efektívnosti využitia kapitálu ako vzťah medzi produktivitou práce a kapitálom pripadajúcim na jedného zamestnaného,¹⁵ vedú Feldmana tieto kroky:

$$CK = n \cdot e \quad (2)$$

$$C = \frac{e}{\frac{K}{n}}$$

kde n je počet osôb zamestnaných vo výrobe a e je objem výroby na jedného zamestnaného.

Z poslednej rovnice vyplýva, že rast produktivity práce, ak má pozitívne ovplyvniť vývoj národného dôchodku, musí sa prejavíť v raste koeficienta efektívnosti využitia kapitálu. To je možné vtedy, keď rast produktivity práce predstihne rast kapitálovej vybavenosti na zamestnanca. Vo vzťahu k so-

¹⁴ Azda preto používa Feldman termín „efektívnosť využitia kapitálu“ namiesto stručnejšieho „efektívnosť kapitálu“. Chce pravdepodobne pripomenúť efekt racionálneho využívania kapitálu. Treba si všimnúť aj Kaleckého rovnicu $\Delta D = \frac{I}{m} I - aD + uD$, kde je efekt „kvality“ investícií oddelený od efektu ich racionálneho využívania (u). M. Kalecki, *Náčrt teórie rastu socialistického ekonomiky*, Praha 1965, 29–31.

¹⁵ S podobným rozkladom kapitálového koeficienta možno sa dnes stretnúť pri klasifikácii technického pokroku na jednotlivé typy a podtypy. Napríklad A. E. Ott, *Technischer Fortschritt*. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, zv. 10, 302–316; K. Łaski, *Zarys teorii reprodukcji socjalistycznej*, Warszawa 1965, 181.

cialistickej ekonomike to podľa Feldmana znamená, že prvým kritériom jej rozvoja je efektívnosť a druhým produktivita práce. Je teda nevyhnutné sústrediť pozornosť „na zvýšenie efektívnosti tak starých kapitálov, ako aj nových kapitálových nákladov . . . , lebo sme veľmi zaostali za poprednými priemyslovými krajinami v spôsoboch racionálneho využitia nášho výrobného aparátu“.¹⁶

Tretou veličinou, ktorá vo Feldmanovom systéme je bezprostredne zviazaná s technickým pokrokom, je morálne opotrebenie. Vo vzťahu k rastu národného dôchodku a spotreby je to kvalitatívne iný prejav technického pokroku. Technický pokrok vyvoláva nutnosť výmeny častí fungujúceho kapitálu z titulu morálneho opotrebenia. Skúmanie otázok morálnej amortizácie nie je také vzdialené problémom spotreby a akumulácie, ako by sa vari zdalo. Ide o jednu z mnohých „tvárí“ tohto problému. Nahrádzovanie morálne opotrebovaného kapitálu znamená nutnosť zvýšenia akumulácie, a teda bezprostredne pokles spotreby pri danom rozsahu národného dôchodku.

Problém morálneho opotrebenia skúma Feldman v dvoch prípadoch. Po prvé (kapitola 2), za predpokladu konštantnej úhrnnej spotreby obavateľstva ($NDp = \text{konštanta}$), aby zistil „vplyv morálnej amortizácie na výrobné procesy, nezávisle od vplyvu podmienok celkovej rozšírenej reprodukcie“.¹⁷

Požadovanú konštantnú úhrnnú spotrebu obyvateľstva pri predpoklade konštantnej efektívnosti využitia kapitálu skupiny P možno zabezpečiť jestvujúcim kapitálom tejto skupiny.¹⁸ Potom celý novovytvorený dôchodok v skupine Y môže kryť požiadavky na výmenu morálne opotrebovaného kapitálu v oboch skupinách. Ak označíme percento kapitálu, ktorý sa vymieňa každoročne kvôli morálnemu opotrebeniu, ako α , potom

$$NDy = CyKy = \alpha(Kp + Ky). \quad (3)$$

Z toho vychodí, že

$$\frac{Ky}{Kp} = \frac{\alpha}{Cy - \alpha}. \quad (4)$$

Na základe rovnice (4) Feldman robí dva závery. Po prvé, aj pri konštantnej úhrnnej spotrebe obyvateľstva rozšírenie a urýchlenie výmeny morálne opotrebovaného kapitálu si vyžaduje rast kapitálu skupiny Y , teda investície do tejto skupiny. Pritom investície budú tým väčšie, čím menšia je efektívnosť využitia kapitálu tejto skupiny. Po druhé, hranicou, maximom pre veľkosť α sú dané rozmery Cy (ak $\alpha = Cy$, potom rovnica (4) nemá riešenie).

V druhom prípade (kapitola 8) skúma Feldman vplyv morálneho opotrebenia na tempo rastu spotreby obyvateľstva za predpokladu konštantného tempa rastu spotreby i rozsahu výmeny morálne opotrebovaného kapitálu. Stručnými

¹⁶ G. A. Feldman, Planovoje choziajstvo (1928), č. 11, 158.

¹⁷ G. A. Feldman, tamže, 157.

¹⁸ Pripomíname, že podľa stáleho predpokladu nenastáva fyzické opotrebenie.

úvahami za pomoci matematického aparátu prichádza k záveru, že vzrast rozsahu výmeny morálne opotrebovaného kapitálu sa bezprostredne prejaví v znížení tempa rastu spotreby, pokiaľ nie je kompenzovaný rastom koeficientov efektívnosti využitia kapitálu v oboch skupinách.

III. Základom Feldmanových úvah o fungovaní systému sú tieto rovnice:

$$\begin{aligned}ND &= KC, \\ND &= ne\end{aligned}$$

a ich tempové tvary:

$$T_{ND} = G_K + G_C,$$

$T_{ND} = G_n + G_e$, kde T_{ND} , G_K , G_C , G_n a G_e v poradí zastupujú

$$\frac{\Delta ND}{ND}, \frac{\Delta K}{K}, \frac{\Delta C}{C}, \frac{\Delta n}{n}, \frac{\Delta e}{e}.$$

Z rovníc zreteľne vyplýva možnosť substitúcie živej práce pracou spredmetnenou, na ktorú upozorňoval už Marx¹⁹ a ktorá dnes tak zamestnáva pozornosť ekonómov.

Z rovnice (2) substitúcia medzi živou pracou a spredmetnenou vystupuje ako substitúcia veľkosti práce jej produktivitou.²⁰ Analogicky podľa rovnice (1), ktorá vyjadruje národný dôchodok z jeho kapitálovej stránky, môžeme hovoriť o určitej substitúcii kapitálu jeho efektívnosťou.

Pre Feldmana, ktorý musí rešpektovať situáciu v ekonomike sovietskeho Ruska v dvadsiatych rokoch, a teda nutne predpokladať, že „pri značnej zamestnanosti v krajine, pri trvalej štruktúrálnej agrárnej preludnenosti, keď pre milióny pracujúcich rúk nemáme iné výrobné nástroje ako rukavice a lopaty, alebo niečo podobné, limitujúcim faktorom nie sú pracujúce ruky, ale kapitál vo svojej hmotnej podobe“,²¹ je substitúcia kapitálu jeho efektívnosťou mimoriadne dôležitá. V podmienkach, keď tempo rastu národného dôchodku sa určuje tempom akumulácie kapitálu a tempom rastu efektívnosti, možno nedostatočné tempo akumulácie kompenzovať jedine rastom efektívnosti investícií. Feldman je si vedomý tejto skutočnosti rovnako ako aj možnosti paradoxnej situácie, „pri ktorej zväčšenie výrobných kapitálov môže viesť ku zníženiu tempa rastu dôchodku pri znížení efektívnosti kapitálu.“²²

¹⁹ „Spoločenský stupeň produktivity práce je vyjadrený v relatívnom rozsahu výrobných prostriedkov, ktoré robotník za určitý čas pri tom istom vypätí pracovnej sily premieňa na výrobok.“ Tento zákon stupňujúceho sa vzrastu konštantnej časti kapitálu v pomere k variabilnej časti potvrdzuje sa na každom kroku, K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1959, 657, 658.

²⁰ „Čo sa nazýva substitúciou práce investíciami (alebo práce kapitálom), je substitúciou veľkosti živej práce jej produktivitou.“ K. Łaski, *Czynniki wzrostu dochodu narodowego w gospodarce socjalistycznej*. Ekonomista (1960), č. 2, 247.

²¹ G. A. Feldman, *Planovoje choziajstvo* (1928), č. 12, 161.

²² G. A. Feldman, *Planovoje choziajstvo* (1928), č. 11, 152.

Význam rastu koeficienta efektívnosti využitia kapitálu a možnosti substitúcie kapitálu jeho efektívnosťou vo vzťahu k rastu národného dôchodku a spotreby sa najlepšie ukáže: a) pri Feldmanovom skúmaní konštantného rastu spotreby (kapitola 3) a b) pri skúmaní všeobecných foriem vzájomných závislostí tempa rastu veličín NDp , NDy , Kp , Ky , Cp , Cy (kapitola 4).

a) Pri skúmaní konštantného tempa rastu spotreby je Feldmanov systém upravený dodatočným predpokladom, že nenastane morálne opotrebenie.

$$Tp = \frac{\Delta NDp}{NDp} = \text{konštanta}; \quad \alpha = 0.$$

Prvou Feldmanovou úlohou je zistiť, aké požiadavky bude udržanie konštantného tempa rastu spotreby obyvateľstva klásť na tempo akumulácie kapitálu v jednotlivých skupinách pri danej efektívnosti využitia kapitálov týchto skupín. Riešenie tejto úlohy začína Feldman odpoveďou na otázku, od čoho bezprostredne závisí tempo rastu spotreby.

$$Tp = G_{Cp} + G_{Kp} + G_{Cp} \cdot G_{Kp}. \quad (5)$$

Tempo rastu spotreby závisí od súčtu tempa rastu kapitálu a tempa rastu jeho efektívnosti. (Súčin $G_{Cp} G_{Kp}$ je zanedbateľne malá veličina.) Ak ďalej predpokladáme, že Cp a Cy sú konštantné veličiny, prírastok kapitálu skupiny P (ΔKp) musí byť úmerný prírastku spotreby (ΔNDp).

$$\Delta NDp = Cp \cdot \Delta Kp.$$

Tempo rastu kapitálu sa musí rovnať tempu rastu spotreby

$$Tp = G_{Kp}.$$

Udržanie konštantného tempa rastu spotreby obyvateľstva si vyžaduje aj určité tempo rastu kapitálu skupiny Y . Jeho rozmery nemôžu byť ľubovoľné. Ak vezmeme do úvahy, že $NDy = \Delta Ky + \Delta Kp$ a $Cy Ky = Tp \cdot Kp + G_{Ky} Ky$,

$$\text{kde} \quad Tp = G_{Kp} = \frac{\Delta Kp}{Kp}$$

$$\text{a} \quad G_{Ky} = \frac{\Delta Ky}{Ky},$$

dostaneme

$$G_{Ky} = Cy - Tp \frac{Kp}{Ky}. \quad (6)$$

Na základe ďalších úvah Feldman dospieva k záveru, že pri konštantnej efektívnosti Cp a Cy je nutnou a postačujúcou podmienkou na zabezpečenie konštantného tempa rastu spotreby obyvateľstva, aby aj tempo rastu kapitálu Y sa rovnalo tempu rastu spotreby.

$$G_{Kp} = Tp = G_{Ky} = Ty.$$

Táto podmienka udržania konštantného tempa rastu spotreby upravuje tvar predchádzajúcej rovnice (6) na

$$Tp = Cy - Tp \frac{Kp}{Ky} \quad (7)$$

a

$$Tp = \frac{Cy}{1 + \frac{Kp}{Ky}} \quad (8)$$

Rozmery konštantného tempa rastu spotreby sú tak určené rozmermi koeficienta Cy a veľkosťou zlomku $\frac{Kp}{Ky}$.

Dalšou Feldmanovou úlohou je zistiť podmienky zvýšenia tempa rastu spotreby. Možnosť rastu spotreby, prechodu od jedného konštantného tempa rastu spotreby k druhému, vyššiemu, ale opäť konštantnému tempu rastu spotreby obyvateľstva predpokladá zvýšenie koeficienta Cy , alebo pokles pomeru $\frac{Kp}{Ky}$.²⁴

Pokles pomeru $Kp : Ky$ znamená rast koeficienta $I_k = \frac{Ky}{Kp}$, teda zvýšené požiadavky na akumuláciu. Ak možnosti akumulácie sú vyčerpané, jedinou cestou ostáva rast Cy .

b) Skúmanie všeobecných foriem vzájomnej závislosti tempa rastu veličín NDp , NDy , Ky , Cy , Cp začína Feldman formulovaním vzájomnej závislosti medzi tempom rastu kapitálov skupín Y a P . Pretože opäť predpokladá, že nenastáva morálne opotrebenie, môže sa celý národný dôchodok skupiny Y použiť na rozšírenie existujúceho kapitálu.

$$NDy = \Delta Kp + \Delta Ky$$

alebo

$$CyKy = Kp \cdot G_{Kp} + Ky G_{Ky}.$$

Z toho vyplýva, že

$$G_{Ky} = Cy - \frac{Kp}{Ky} \cdot G_{Kp}. \quad (9)$$

Otázku závislostí pri voľne sa meniacom tempe za predpokladu funkčnej

²³ Maximálne konštantné tempo rastu spotreby nemôže prekročiť rozmery Cy .

²⁴ Vylučuje sa možnosť poklesu $\frac{Kp}{Ky}$ na základe poklesu Kp .

spojitosti rieši Feldman pomocou diferenciálneho počtu. Derivovaním predošlej rovnice podľa času t a po úpravách²⁵ dostáva tvar

$$G_{Kp} + G'_{Kp} = G_{Ky} + \frac{Ky Cy}{Kp G_{Kp}} G_{Cy} - \frac{Ky G_{Ky}}{Kp G_{Kp}} G'_{Ky}, \quad (10)$$

kde

$$G'_{Kp} = \frac{dG_{Kp}}{dt} \cdot \frac{1}{G_{Kp}} \quad \text{a} \quad G'_{Ky} = \frac{dG_{Ky}}{dt} \cdot \frac{1}{G_{Ky}}.$$

Ak predpokladáme, že Cp je konštantné ($G_{Cp} = 0$), potom tempo rastu úhrnnej spotreby a zmena (zrýchlenie) tohto tempa bezprostredne závisí od rastu kapitálu skupiny $P(G_{Kp})$ a od zmeny tohto tempa (G'_{Kp}). Tempo a zrýchlenie tempa rastu kapitálu skupiny však závisí od pohybu kapitálu skupiny $Y(G_{Ky}$ a $G'_{Ky})$ a pohybu koeficienta jeho efektívnosti (Cy a G_{Cy}). Je zrejmé, že najvhodnejšiemu pohybu ekonomiky vzhľadom na rast spotreby musia zodpovedať určité vzťahy pri pohybe veličín Ky , Kp a Cy . Na základe ďalších, pomerne zložitých úvah prichádza Feldman k záveru, že jedine rozvoj národného hospodárstva, pri ktorom

$$G_{Kp} = G_{Ky} = \frac{Gy}{1 + \frac{Kp}{Ky}} \quad (11)$$

nevedie k rozporom a nenaráža na obmedzenia. Nazýva ho stručne stavom „harmonického rozvoja“. Zvýšenie tempa rastu spotreby si vyžaduje rast tempa $G_{Kp}(G'_{Kp})$. Ak sa majú zachovať podmienky harmonického rozvoja ($G_{Kp} = G_{Ky}$), je nevyhnutné, aby aj $G'_{Kp} = G'_{Ky}$. To je možné len vtedy, keď rastie koeficient Cy . V prípade, že Cy je konštantné ($G_{Cy} = 0$), mení sa rovnica (10) na základe úprav

$$\frac{G_{Ky}}{G_{Kp}} = 1$$

a

$$\frac{Ky}{Kp} \cdot \frac{Cy}{G_{Kp}} \cdot G_{Cy} = 0$$

na rovnicu

$$G'_{Kp} = \frac{-Ky}{Kp} G'_{Ky}, \quad (12)$$

²⁵ $\frac{d G_{Ky}}{dt} = \frac{d Cy}{dt} - G_{Kp} \left[\frac{Ky \cdot \frac{d Kp}{dt} - Kp \frac{d Ky}{dt}}{Ky^2} \right] - \frac{Kp}{Ky} \cdot \frac{d G_{Kp}}{dt}$ vynásobíme postupne zlomkami $\frac{Ky}{Kp}$, $\frac{G_{Ky}}{G_{Ky} G_{Kp}}$ a nahradíme $\frac{d Cy}{dt}$ výrazom $Cy \cdot G_{Cy}$.

ktorá vzhľadom na to, že Ky a Kp sú kladné veličiny, ukazuje nemožnosť súčasného rastu G_{Kp} a G_{Ky} (G'_{Kp} a G'_{Ky}). Za predpokladu harmonického rozvoja (I_k je konštantné) je nevyhnutnou podmienkou súčasného rastu G_{Kp} a G_{Ky} rast koeficienta Cy .

*

Technický pokrok je jeden zo základných faktorov rastu národného dôchodku a spotreby. Túto skutočnosť treba rešpektovať pri zabezpečovaní ekonomického rastu, ak má byť pohyb ekonomiky racionálny. Pri daných možnostiach akumulácie o rozmeroch rastu národného dôchodku a spotreby rozhoduje technický pokrok v tom najširšom zmysle. To je zvlášť dôležité na to, aby sa zabezpečil rast spotreby, prípadne urýchlil rast spotreby v menej vyspelých krajinách, kde sú malé možnosti akumulácie kapitálu. Technický pokrok je nielen prvok, ktorý stále narúša rovnováhu ekonomiky, ale je súčasne aj prvkom, ktorý môže zabezpečovať jej dynamickú rovnováhu. Kritériá pre uplatnenie technického pokroku, vzhľadom na zabezpečenie ekonomického rastu, môžu byť v socialistickej spoločnosti iné ako v spoločnosti, v ktorej zmysel pohybu ekonomiky — rast spotreby — je sprostredkovaný dosiahnutím zisku.

To je stručné zhrnutie Feldmanových myšlienok o vzťahu technického pokroku k ekonomickému rastu. Bude pravdepodobne užitočné ešte zopakovať, že ide o prácu, ktorá bola napísaná takmer pred štyridsiatimi rokmi, a pripomenúť, že za jednoduchosť, ktorú dáva vysoký stupeň agregácie, sa platí vždy menšími informáciami.

Konzultácie

DUŠAN POKORNÝ

K poznávací povaze makroekonomického modelu

1.1

Když studujeme ten či onen model, zpravidla nás zajímá, *co* vypovídá. Zkoumáme tedy jeho poznávací *obsah*. Protože žádný model nestojí zcela sám, dovidáme se o jeho obsahu mezi jiným (ale nutně) tím, že jej srovnáváme s jinými. Máme-li tedy před sebou řadu modelů určitého druhu, například modely ekonomického růstu, poznáváme každý z nich i tím, že se pokoušíme co možná přesně zjistit, čím se *liši* od jiných.

Na tutéž sérii modelů — ba na modely vůbec — se však můžeme dívat i z hlediska právě opačného: může nás zajímat, co mají všechny dohromady *společného*. V tomto případě se tedy ptáme, jaká je *povaha* modelové vypovědi vůbec: jaké jsou její možnosti, a tedy i její meze. Jinak řečeno, chceme vědět, *jak* model — v našem případě makroekonomický model, nebo ještě přesněji: model ekonomického růstu — vypovídá.

1.2

Takový přístup ovšem nelze realizovat ve vzduchoprázdnu. Poznávací povahu modelu můžeme zajisté analyzovat jenom na určitém modelu nebo určitých modelech, které nám, aby se tak řeklo, zastupují model jako *druh*. Musíme se pochopitelně zabývat otázkou, co vybraný a takto chápaný („uchopený“) model sděluje — ale děláme to jenom proto, a tedy jenom potud, pokud je to zapotřebí k zodpovězení naší vlastní otázky: jak model vypovídá. Z téhož zorného úhlu se potom díváme i na jeho genezi: zkoumání historického kontextu, v němž se objevuje, má opět především jeden účel — objasnit povahu jeho sdělení.

„Tento“ model nám tedy zastupuje „model“ jako druh. Ale i toto určení musíme chápat z hlediska cíle, který sledujeme. Kdybychom hledali model reprezentativní z hlediska věcného, byl by pro nás tak či onak rozhodující obsah: mohli bychom například hledat model růstu, v němž se nejvýrazněji projevuje přístup neoklasický. V našem případě jde o něco jiného. Chceme najít model, který je, stručně řečeno, *nejvíce modelem* — který nejvýrazněji demonstruje způsob, jakým se model zmocňuje reality — model, v němž je modelový přístup doveden co možno do důsledků.

Tento požadavek lze chápat různými způsoby. Především bude záležet na tom, co považujeme za nejdůležitější vlastnosti modelové vypovědi o skutečnosti. Jenže kdybychom to už předem věděli, nepotřebovali bychom z tohoto hlediska model

zkoumat, a tedy ani vybírat ten, který by se pro takové zkoumání nejlépe hodil. Nemáme-li se pohybovat v začarovaném kruhu, musíme si pro začátek zvolit kritérium, které nebude vyčerpávající, nýbrž bude mít jen úlohu orientační — tedy hlediško, které musí být samo ještě zkoumáno a ověřeno. Pro účely této úvahy bychom je mohli najít v tomto určení: hledejme model, který je nejproštěnější, tedy mnohosti a rozličnosti reality nejdálčenější — ale přece jen o ní po určitých podstatných stránkách vypovídá, tedy má vzhledem k ní stále ještě smysl.

1.3

Jedním z modelů, které tomuto požadavku odpovídají, je známý Domarův model hospodářského růstu.¹ Je ze všech modelů tohoto druhu nejprostší, což znamená, že je výsledkem „nejdelší“ cesty abstrakce. Proto také bývá často používán jako logické východisko pro výklad ostatních, složitějších, méně abstraktních modelů hospodářského růstu: ty se potom jeví jako výsledky „odbourávání“ nebo oslabování rigorózních předpokladů, na nichž vystavěl svou idealizovanou skutečnost Domar.² Tomuto přístupu v jistých mezích odpovídá i skutečný proces historický.³

Domarův model pozůstává v podstatě ze tří rovnic, z nichž každá je formulována dvojnásobem: pro změny spojité (esej třetí) a pro změny nespojité (esej čtvrtá).

První rovnice definuje vývoj poptávky: tempo růstu národního důchodu (Y) je vztaženo k míře růstu investic (I), a to pomocí keynesovského multiplikátoru

$$\left(\frac{1}{\alpha}\right):^4$$

$$\frac{dY}{dt} = \frac{dI}{dt} \cdot \frac{1}{\alpha} \quad (1a)$$

nebo

$$\Delta Y = \Delta I \frac{1}{\alpha} \quad (1b)$$

¹ E. D. Domar, *Essays in the Theory of Economic Growth*, Oxford University Press, New York 1957, zejména eseje III a IV. Přeloženo do slovenštiny pod názvem *Eseje o teorii ekonomického rastu*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966. Při odkazech je uváděna stránka slovenského vydání.

² Tak postupují například F. H. Hahn a R. C. O. Matthews, autoři *The Theory of Economic Growth: A Survey*. *Economic Journal* (1964), č. 296. Pro přesnost třeba dodat, že východiskem jejich přehledu je model Harrodův—Domarův. Pro účely, které oba autoři sledovali, bylo možno uvést oba přístupy na jednoho společného jmenovatele. V této práci bude nutné ukázat jak na shodnosti tak na určité rozdíly mezi pojetím růstu u Domara a Harroda.

³ Hahn a Matthews poznamenávají, že komplexní historie teorií ekonomického růstu by nemohla opomenout ani práce klasických ekonomů a po nich zejména Wicksella, Marshalla, Robertsona a Cassela. Ke klasikům by bylo třeba přidat ještě Marxe a k moderním ekonomům hlavně práce Feldmana a Kaleckého.

⁴ α označuje mezní sklon k úsporám, to jest $\frac{dS}{dY}$, kde S jsou úspory a Y národní důchod. Obvyklejší bývá vyjádření multiplikátoru pomocí mezního sklonu k spotřebě $\frac{dC}{dY}$; označíme-li jej za c [při čemž $(s + c) = 1$], nabývá multiplikátor podoby $\frac{1}{1 - c}$.

Druhá rovnice určuje podmínku dynamické rovnováhy, a to tak, že poptávka, definovaná pravou stranou předešlé rovnice, se musí rovnat nabídce, tj. „výrobní kapacitě“ (P), jež odpovídá investicím (zapamatujme si, že nikoli jejich přírůstku, který je argumentem funkce ad 1) násobeným „potenciální společensky průměrnou produktivitou investic“ (σ):⁵

$$\frac{dI}{dt} \cdot \frac{1}{\alpha} = I\sigma, \quad (2a)$$

$$\Delta I \frac{1}{\alpha} = I\sigma. \quad (2b)$$

Třetí rovnice ukazuje řešení — to jest rovnovážnou míru růstu investic, která odpovídá násobku obou konstant (α , σ):

$$\frac{dI}{dt} = \alpha\sigma \cdot I, \quad (3a)$$

$$\frac{\Delta I}{I} = \alpha\sigma. \quad (3b)$$

Toto tempo růstu investic zabezpečuje potom odpovídající — a tedy rovnovážný — růst národního důchodu (poptávky) i výrobní kapacity (nabídky).

2.1

Tento matematicky formulovaný systém se nepokouší zobrazit „celý“ pohyb reálného ekonomického systému: model byl stvořen jen za určitým účelem, a může tedy dávat odpověď jen na určitou otázku. Účelem bylo prozkoumat podmínky, za nichž by bylo možno dosáhnout úplné zaměstnanosti bez inflace.⁷ Otázka, kterou si Domar klade, zní v podstatě takto: Jestliže se má zaměstnanost s přirozeným růstem obyvatelstva zvětšovat, jak se musí chovat veličiny $Y = P$ a $I = S$?

Odpověď už známe: jejich vývoj má probíhat po trase dané poslední z citovaných rovnic (3). Investice se mají za každé údobí zvětšovat o $I\alpha\sigma$, což vyvolá odpovídající růst národního důchodu (tedy také o $Y\alpha\sigma$) — jenže tento vývoj může splnit svůj účel jenom tehdy, jestliže tempo růstu I a Y odpovídá tempu růstu pracovních sil (n). Je tedy nutné, aby $\alpha\sigma = n$. Protože α , σ i n jsou určeny zcela nezávisle, může k takové shodě dojít jen v případě zcela zvláštním.

⁵ σ je definována jako $\frac{dP}{dt} \cdot \frac{1}{I}$, kde P je výrobní kapacita, kterou Domar chápe jako „čistou přidanou hodnotu“. (Viz část 2.2.)

⁶ Tento tvar, kterého Domar přímo nepoužívá, vyplývá z rovnice (2a).

⁷ Z devíti esejí se alespoň čtyři (druhá až pátá, publikované mezi rokem 1944 a 1948) zabývají nezaměstnaností a považují růst spíš za nápravu než za cíl o sobě. (Strana 43.) Později si Domar položil cíl obecnější, totiž najít podmínky proporcionalního ekonomického růstu, tedy dynamické rovnováhy. (Tamtéž.)

Domar konstruuje právě tento zvláštní případ — ale takovým způsobem, že z modelu samého na první pohled ani není vidět, že má řešit právě problém nezaměstnanosti. Ani n ani jiný výraz pro pohyb pracovních sil v jeho rovnicích nenajdeme. Domar totiž vychází z předpokladu, že rovnost národního důchodu a „výrobní kapacity“ zároveň vyjadřuje stav plné zaměstnanosti — to jest stav, za něhož se „zaměstnaná pracovní síla“ (z) rovná „veškeré pracovní síle“ (v). Protože míra zaměstnanosti $\left(\frac{z}{v}\right)$ je chápána jako funkce poměru mezi národním důchodem a výrobní kapacitou $\left(\frac{Y}{P}\right)$, může tento poměr vystupovat v modelových rovnicích

i jako míra zaměstnanosti. z a v jako samostatné veličiny neexistují: zbyl jen poměr mezi nimi, který je totožný s poměrem mezi Y a P . Výraz $Y = P$ tedy zároveň vyjadřuje, že existuje stav plné zaměstnanosti — že účelu bylo dosaženo.

2.2

Podle cíle, který si vytkl, volil Domar i prvky systému-modelu a vztahy mezi nimi. Skutečný ekonomický systém je ovšem po obou stránkách — co do prvků i vztahů — nekonečně složitější. Modelová konstrukce představuje radikální (Domar na jednom místě píše: heroické) zjednodušení.

Jeho nejzjevnějším nástrojem jsou ty předpoklady modelu, které jakoby „zvenčí“ vymezují jeho prostor, to jest izolují ho od skutečnosti. Tyto předpoklady určují, od čeho model abstrahuje — co v něm není. Lze je tedy také nazvat negativními. Sem patří podmínky jako: není zahraniční obchod; neexistuje stát; přímo nepůsobí ani fyzické prostředí ani faktory společenské (politická struktura, typy zainteresovanosti, metody vzdělávání, právní řád, přístup k vědě, ke změnám, k akumulaci); jako samostatné faktory nevystoupí: úhrnný počet pracovních sil, jejich složení, počet odpracovaných hodin, vzdělání a zručnost pracujících, intenzita jejich práce, distribuce důchodů, mzdové relace, cenové relace, spotřebitelské preference, struktura průmyslu, institucionální podmínky vůbec, technologický pokrok atd.

Pro tyto předpoklady je charakteristické, že jsou definovány v pojmech, které se vztahují ke skutečným jevům, věcem, institucím apod. Řekneme-li například, že v „Domarsku“ neexistuje stát, měli bychom přísně vzato psát „stát“ a definovat ho v pojmech této idealizované skutečnosti. To však není třeba, protože nic takového v „Domarsku“ není, a nemusí být tedy v jeho pojmech definováno. Stačí použít běžného pojmu stát, který se vztahuje přímo ke skutečnosti. Pojem vztahující se na skutečné tedy vymezuje hranici, za níž existuje už jenom idealizované „Domarsko“.

Naproti tomu předpoklady, které takto vymezenému prostoru především už dávají určitý obsah, definují jen veličiny, vztahy mezi nimi, případně vztahy mezi těmito vztahy, z nichž „Domarsko“ sestává. V těchto případech bychom tedy skutečně měli psát „úspory“, „investice“, „národní důchod“ atd., protože tato slova se vztahují jen a jen k něčemu, co existuje v „Domarsku“. I když tohoto způsobu nebudu zpravidla používat, protože bychom z uvozovek nevyšli, musí být jasné, že jsou to, aby se tak řeklo, slova v „domarštině“ a znamenají jen a jen to, co vyplývá z jejich definice.

Tak například investice (I) se rovnají úsporám (S), to jest nespotřebované části národního důchodu ($Y - C$). Zároveň jsou ztotožněny s tvorbou kapitálu (což předpokládá soukromou ekonomiku, tedy neexistenci státu). Konečně je jejich růst jediným pramenem růstu národního důchodu. Výrobní kapacita (P) rovná se celková produkce při plné zaměstnanosti rovná se „čistá přidaná hodnota“. Národní důchod (Y) se rovná⁸ hrubému národnímu produktu ($GNP = C + GI$) minus odpisy (D). Protože Domar definuje investice jako čisté investice, tedy po odečtení odpisů ($GI - D = I$), bylo by možno národní důchod ($Y = C + I$) nazvat také „čistým národním produktem“ (NP). Takto chápaný národní důchod je potom souměřitelný s Domarovou „výrobní kapacitou“ („čistou přidanou hodnotou“), takže za rovnovážného stavu $Y = P$.

Mezi těmito vytvářejícími, pozitivně formulovanými předpoklady a těmi, které jsem nazval izolujícími či negativními, není však tak ostrý předěl, jak by se z došavadního výkladu zdálo.

Především si v této souvislosti musíme všimnout zvláštního způsobu, jakým Domar zachází s kapitálem. Ten je v jeho modelu, jak už jsme viděli, „jediným výslovným faktorem výroby“. Ale to neznamená, že akumulace kapitálu by byla „první a jedinou příčinou a podmínkou růstu“: akumulace je spíš „důsledkem, ba téměř symbolem“ pohybu, jehož vlastní příčinu třeba hledat v „celé struktuře společnosti“. Zároveň se v množství a produktivitě kapitálu „odrážejí běžné změny v přírodních zdrojích, technologii a pracovní síle“.⁹ To tedy znamená, že akumulace a působení kapitálu jsou jakýmsi sběrnými veličinami, skrze něž se uplatňuje množství činitelů, které byly v negativních předpokladech z modelu samého vyloučeny. Jinak řečeno: kapitál je definován ze dvou stran. Jednou negativně, tedy těmi faktory, které v modelu nevystupují a jen jaksi z pozadí působí skrze kapitál, jeho pohyb a jeho efektivnost; v tomto případě je použito pojmů, které se vztahují ke skutečnému společensko-ekonomickému systému. Po druhé je týž kapitál určen pozitivně, to jest úlohou, která je jeho přírůstkům, investicím, a jejich přírůstkům připsána přímo v pohybu samého systému-modelu; v tomto ohledu je to ovšem jen a jen „kapitál“ domarský.

Právě proto, že tato „dvojakost“ určení je v případě kapitálu tak nápadná, lze také na tomto příkladě nejzřetelněji ukázat způsob, jakým Domar ve svém výkladu přechází od výpovědi o skutečnosti k výpovědím v pojmech modelu. „Změna ve výrobní kapacitě určité země“, píše, „je funkcí změn v jejich přírodních zdrojích . . . , v její pracovní síle . . . , v kapitálu a ve stavu techniky.“ To je výpověď o skutečnosti. „Protože změny v přírodním bohatství a v technice jsou pojmy velice obtížné, můžeme vyjádřit změny v celkové kapacitě prostřednictvím změn v kvantitě a produktivitě práce nebo kapitálu. . . Z praktického hlediska má přístup vycházející z práce zřejmé výhody, alespoň u některých problémů, protože pracovní síla je faktor homogennější a snáze měřitelný. Ale z hlediska teoretického je přístup vycházející z kapitálu slibnější.“¹⁰ Meze poznání vedou tedy autora modelu k tomu, aby se nejprve soustředil na dva z možných faktorů; z nich pak vybere jeden, a to z důvodů, které by se daly nazvat obecně teoretickými: podle Domarova mínění jen investice

⁸ Domar ovšem nevychází z marxistického pojetí národního důchodu.

⁹ E. D. Domar, cit. spis, 51, 136.

¹⁰ Tamtéž, 136—137.

zvětšují výrobní kapacitu i vytváří důchod, kdežto přírůstek práce má jenom jeden z těchto důsledků, a to první. „Důraz na tento dvojitý charakter investičního procesu je podstatou přístupu k problému zaměstnanosti v této studii. Jestliže investice zvětšují výrobní kapacitu a také vytvářejí důchod, jak velké investice mají být nebo v jaké míře mají růst, aby se zvýšení důchodu rovnalo vzestupu výrobní kapacity?“ Toto je už formulace v pojmech modelu: „v této studii“ přece znamená „za předpokladů, které v ní byly zavedeny“. Tak jsme se od výpovědi o skutečnosti přes abstrakci motivovanou důvody obecně teoretickými dostali až k otázce formulované už pro „Domarsko“.

2.3

Soubor předpokladů — z nichž negativní jsou jenom rubem pozitivních a naopak, takže jde pouze o dvě stránky téhož¹¹ — zprostředkuje přechod od skutečnosti (či spíš od toho, co o ní víme nebo se domníváme, že o ní víme) ke skutečnosti idealizované a vytváří ji. Dalo by se říci, že tak dostáváme svého druhu „ekonomiku“ („Domarsko“), která je potom sama předmětem zkoumání. Tak se dovozují vztahy, které byly v původní konstrukci obsaženy jen implicitně, vyjadřují se kvantitativně apod. S jistou nadsázkou bychom mohli říci, že vzniká jakási „ekonomie“ — teorie této idealizované skutečnosti.¹²

Je v povaze věci, že proces vytváření tohoto zvláštního „předmětu“ a jeho zkoumání spadá více méně v jedno. Nicméně můžeme pozorovat, jak „teorie“ postupně svůj „předmět“ zpřesňuje, člení, systematizuje. Výslednicí pak bývá systém ve smyslu souboru prvků, které jsou mezi sebou spjaty souborem vztahů (strukturou).

To, co nazýváme modelem, je zpravidla právě tento systém, který lze vyjádřit různými způsoby:

a) Můžeme se omezit na výklad slovní; například by bylo takto možno podrobněji propracovat soubor pozitivních předpokladů, naznačit i určité kvantitativní vztahy mezi prvky systému, rozvrhnout jeho pohyb v čase apod.

b) Můžeme systém formalizovat na úrovni blokového schématu, kinematického grafu a podobnými nástroji, které ukazují vztahy mezi prvky systému, charakterizují transformace (přechody, změny), které v něm probíhají, krátce znázorňují jeho chování — aniž je nutně kvantifikují.

c) Můžeme systém formalizovat na úrovni matematické: vyjádřit jej soustavou rovnic, které přesně definují kvantitativní vztahy mezi prvky systému, vymezují jeho chování i v tomto smyslu, umožňují přesněji určit stav rovnováhy, typ oscilace kolem něho apod. — avšak postrádají názornost kybernetických nástrojů zmíněných v předešlém odstavci.¹³

¹¹ K některým stránkám vztahu mezi negativními a pozitivními předpoklady se ještě vrátím při výkladu o redukci.

¹² To je ostatně vidět i na tom, že například Harrodovu idealizovanou skutečnost lze matematicky formalizovat a podle toho i teoreticky interpretovat několika různými způsoby. Jen Gardner Ackley uvádí tři. (*Macroeconomic Theory*, The Macmillan Company, New York, 518 — 529.)

¹³ V této souvislosti ponechávám stranou jiné formalizační přístupy, například výklad určitého systému v pojmech matematické logiky.

Domar postupuje takto: začíná poměrně podrobným slovním výkladem předpokladů; pak definuje svůj systém pomocí rovnic; nakonec podává jejich výklad. Protože o předpokladech už byla řeč, vraťme se nejprve k jeho rovnicím.

3.1

Domar píše, že základem celé jeho analýzy jsou rovnice (2). A skutečně: chceme-li si učit přesnější obraz o tom, co model vypovídá, a jak, musíme vyjít z rovnice (2a) nebo (2b). Protože Domar sám dává přednost funkcím spojitým, začneme s rovnicí (2a).

Její levá strana (jejíž původ a smysl už známe z rovnice 1a) je funkcí času. Jak už řečeno, jde o změny spojitě, a chceme-li v takových případech co možná přesně vědět, jak skutečně změna probíhá, vyjdeme obvykle z určité konečné difference (tedy ze změn diskrétních, jak je vyjadřuje například rovnice 2b) a pozorujeme co se děje, jestliže ji neustále zmenšujeme. Tak dostaneme nějakou obecnou tendenci: zjistíme, jaká bude limita, blíží-li se difference nule. Použijme tohoto postupu (který není nutně nejelegantnější, ale zato je zpravidla nejnázornější) pro objasnění smyslu zmíněné rovnice na příkladě, který bude co možná nejjednodušší: nechť výchozí hodnota $I = 1$, $\alpha = 0,25$, $\sigma = 0,1$.¹⁴

Z rovnice (3a) víme, že investice rostou způsobem, který připomíná nepřetržité úrokování. Jinak řečeno, jde o funkci přirozeného růstu:

$$I_t = I_0 e^{\alpha t} \quad (4a)$$

Dosaďme do ní hodnoty, které jsme si zvolili; pro několik prvních t ¹⁶ dojdeme k těmto výsledkům:

t	0	1	2	3	4
I	1	1,025	1,0513	1,0779	1,1052

Řekneme nyní, že chceme vědět, jaká je limita diferenčního podílu v bodě $t = 3$. Vyjdeme ze vzorce

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + h) - f(x_0)}{h}$$

do něhož nejprve dosadíme

$$\frac{1,1052 - 1,0779}{1}$$

a pokračující dál přes postupně se zmenšující h , dospějeme k tomu, že limita = = 0,027. To je tedy rychlost změny funkce $I_t = I_0 e^{\alpha t}$ v bodě $t = 3$ — jinak řečeno v čísle $I_3 = 1,0779$.

¹⁴ Příklad velice podobný propracovává G. A. Ackley, avšak pouze pro změny ne spojité, c. d., 516.

¹⁵ E. D. Domar, c. d., 121.

¹⁶ t tu ovšem neznamená údobí, nýbrž časový předěl — přesněji bod, v němž se funkce derivuje.

Nyní můžeme dosadit do rovnice (2a):

$$0,027 \cdot \frac{1}{0,25} = 1,0779 \cdot 0,1.$$

Po zaokrouhlení dostaneme

$$0,108 = 0,108.^{17}$$

Podmínka dynamické rovnováhy je tedy splněna. Argumentem funkce je v obou případech I — a to jednou jako míra růstu, jednou jako stav v procesu růstu, stav, k němuž se ona míra (ve své konkrétní podobě) vztahuje. V tomto smyslu je to pohyb investic, který způsobuje¹⁸ pohyb národního důchodu, resp. výrobní kapacity.

Tento závěr se ovšem zatím týká pouze bodu (okamžiku) $t = 3$. Ale rovnice (2a) platí pro každý bod křivky, jíž můžeme znázornit funkci $I_t = I_0 e^{\alpha t}$, a samozřejmě pro každý jemu odpovídající bod křivky vyjadřující obdobnou funkci $Y_t = Y_0 e^{\alpha t}$. Platí tedy pro vztah obou křivek (funkcí) vůbec, ať pohyb investic a národního důchodu prodloužíme jakkoli dlouho. Jenže když si představíme tyto dva pohyby, jak probíhají po nějakou delší dobu, řekněme po několik let, začne se nám vnucovat otázka, zda v tomto případě skutečně platí, co se vcelku mohlo zdát přirozeným pro jeden okamžik tohoto vývoje — že totiž národní důchod je jednostranně závislý na pohybu investic a sám na ně nepůsobí.

To je ovšem úvaha v pojmech reálného ekonomického systému a tu nemůžeme jenom tak přenášet do autonomního světa systému-modelu, s nímž se teď zabýváme. Lze si přece docela dobře představit model, který bude od zpětného působení národního důchodu na investice abstrahovat; zbývá jen otázka, zda do této třídy možných modelů skutečně patří model, o němž nám právě jde. Nejprve se jistě sluší zeptat se na to autora modelu — ale jeho stanovisko není v tomto ohledu jednoznačné. Na jedné straně říká, že investice jsou proměnnou nezávislou, kterou nelze odvodit od jiných; na druhé straně si sám klade otázku, zda pohyb národního důchodu po trase $Y_t = Y_0 e^{\alpha t}$ skutečně vyvolá odpovídající pohyb investic (čímž zřetelně naznačuje, že taková závislost i v jeho „Domarsku“ existuje). První stanovisko, dodává Domar, ovšem vylučuje model, který by byl „uzavřeným“, vzájemně determinovaným a samohybným systémem podobným modelu hospodářského cyklu.¹⁹ Druhý přístup ho logicky vede k vyloučení autonomních (na pohybu národního důchodu nezávislých) investic vůbec a ústí v závěr, že za předpokladů, které pro model platí,²⁰ odpovídají investice podílu úspor na národním důchodu ($I = \alpha Y$). To by ovšem znamenalo, že model je konstruován na principu zpětné vazby: šlo by o vzájemné působení investic a národního důchodu.

¹⁷ K témuž výsledku můžeme ovšem dojít derivací funkce $Y_t = Y_0 e^{\alpha t}$.

¹⁸ Přísně vzato jsou investice i v pojmech Domarovy idealizované skutečnosti jen jednou z příčin pohybu národního důchodu: konstanta σ totiž podle Domara zahrnuje i působení jiných vlivů. Z tohoto hlediska by bylo přesnější, kdybychom řekli, že pohyb investic je jedinou *mírou* pohybu národního důchodu. (Viz. část 6.)

¹⁹ Domar, cit. spis, 61.

²⁰ To jest za předpokladu, že potenciální společensky průměrná produktivita investic (σ) se rovná „potenciální čisté roční produktivitě nových investičních projektů“ (s). Viz Domar, cit. spis, str. 119 a 127. Úvahy o tom, co se stane, nejsou-li podmínky modelu splněny, bylo by možno (zejména po příslušné formalizaci) považovat za svého druhu „satelitní“ model k modelu hlavnímu.

Jak máme tyto různé, na první pohled protikladné Domarovy postoje uvést v soulad?

Připomeňme si nejprve, že Domar se vzdává potěšení konstruovat model, který by představoval systém „samohybný“. A skutečně: pokud se pohybujeme v mezích současnosti — to jest: pokud zkoumáme dva vzájemně si odpovídající momenty pohybu národního důchodu a investic — nenajdeme pro stav investic v kterémkoli budoucím okamžiku žádné vysvětlení. Víme sice, že například $I_3 = 1,0779$ a mají či musí se zvýšit na $I_4 = 1,1052$ — ale nevíme, proč by se to, co být má, také skutečně mělo stát.²¹ Pohyb národního důchodu (výrobní kapacity) sice vyžaduje určitý pohyb investic (úspor), předpokládá ho — avšak nevysvětluje ho, neukazuje se jako jeho příčina. Jiné faktory, jak už víme, v „Domarsku“ nejsou, jiné příčiny tedy nemohou existovat. Pohyb investic zůstává nezdůvodněn.

Ale než se v tomto závěru utvrdíme, připomeňme si, že platí s určitým omezením: pokud se pohybujeme v mezích současnosti. Jenže tam, kde Domar uvažuje o zpětném vlivu národního důchodu na investice, tento předpoklad už zřejmě neplatí.²² Tam jde o případ, kdy je růst národního důchodu po trase $Y_t = Y_0 e^{\alpha t}$ zaručen a kdy se tedy podnikatelé mohou domnívat, že v *přítomném* (přes *přítomném* atd.) okamžiku bude národní důchod o zcela určitou částku vyšší. To jim umožňuje, aby rozhodovali o svých investicích ne vzhledem k současnému Y , nýbrž vzhledem k příštímu Y — to jest, aby své investice na základě této záruky zvýšili²³ v tom poměru, v jakém se zvýší národní důchod. *Projekce* národního důchodu, odpovídající jeho zaručenému růstu, potom skutečně vysvětluje pohyb investic.

Model se tedy stává „samohybným a vzájemně determinovaným systémem“ za určitého, dodatečně zavedeného předpokladu, o němž byla právě řeč — a zajisté se ani v tomto případě nechová podobným způsobem jako model hospodářského cyklu.²⁴ Potud si Domar neprotiřečí. Ale tím, že jsme poukázali na podmínku, za

²¹ Je sice pravda, že i v okamžiku $t = 3$ se investice pohybují, a to zcela určitou relativní rychlostí — jenže to je opět jen jiné vyjádření předpokladu dynamické rovnováhy, nikoli důvod, proč by tento předpoklad měl být splněn.

²² „Jestliže hospodářství začíná od rovnovážného stavu, bude očekávaný růst důchodu v výši $Y\alpha\sigma$ vyžadovat investice rovnající se $Y\alpha\sigma/s$ ... Bude-li se σ rovnat s nebo mu bude přiměřeně blízko (tj. bude-li se zlomek $\frac{\sigma}{s}$ rovnat jedné nebo se jí bude blížit — D. P.), bude se výsledná suma investic $Y\alpha$ rovnat objemu úspor, které při této úrovni důchodu vzniknou. ...“ (Domar, cit. spis, str. 127). Tato ne zcela jasná pasáž dává smysl jenom tehdy, jestliže se slova „při této úrovni důchodu“ vztahují na důchod očekávaný výše. Jinak by totiž investice zůstaly na stejné úrovni a důchod by nevzrostl. Nejlépe se to ukáže na příkladě. Řekněme, že jsme v údobí (Domar výslovně poznamenává, že má na mysli změny nespojitě) $t = 3$. „Očekávaný růst důchodu ve výšce $Y\alpha\sigma$ “ je potom rozdíl mezi Y_4 (4,4152) a Y_3 (4,3076), t.j. 0,1076. Kdyby se slova o „investicích rovnajících se $Y\alpha\sigma/s$ “, resp. o „výsledné sumě investic $Y\alpha$ “ vztahovala na Y_3 , rovnaly by se investice znovu 1,0769 a důchod by se zastavil na úrovni 4,3076. Aby mohl skutečně vzrůst na 4,4152, musí se investice zvýšit na 1,1038. To jest: Tam, kde Domar mluví o odvození investic z národního důchodu podle vzorce $I = Y\alpha$, resp. $Y\alpha\sigma/s$, má na mysli důchod očekávaný, v našem případě Y_4 .

²³ Tento postup je blízký argumentaci Harrodově — ale s tím rozdílem, že rozhodnutí zvýšit investice se opírá o předpokládaný vzestup národního důchodu, nikoli o plány na zvýšení výroby. K tomuto rozdílu se ještě vrátím.

²⁴ Jak vyplývá z poznámky na str. 163, má Domar především na mysli Samuelsonův

níž autor modelu otázku po zpětném působení národního důchodu na pohyb investic vyslovil, připravili jsme si vlastně jenom půdu pro krok další. Na tomto základě si totiž můžeme položit otázku, zda rozhodnutí o investicích na základě předvídaného růstu národního důchodu musí být nutně opřeno o jeho *zaručený* růst.

Odpověď je zřejmě záporná. Investující podnikatel *vždycky* počítá s *budoucím* vývojem efektivní poptávky; můžeme tedy předpokládat, že právě model hospodářského *růstu* bude tuto tendenci v nějaké podobě odrážet. Zbývá se zeptat, v *jaké* podobě.

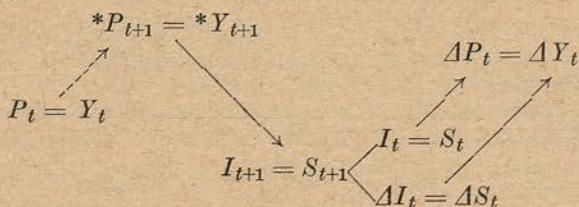
Nebo přesněji: jsme s to uvést prvky, s nimiž model pracuje, do takových vztahů, které by na jedné straně odpovídaly představě, že pohyb zahrnuje předvídaní, o němž byla právě řeč, a na druhé straně by byly slučitelné s vnitřní strukturou modelu, jak jsme se s ní seznámili?

3.2

Pokusím se ukázat, že taková možnost existuje. Aby byl výklad názornější, budu při tom vycházet z té verze Domarových rovnic, které vyjadřují pohyb systému-modelu ve změnách nespojitých. Zároveň použiji pro znázornění sledovaného pohybu kinematického grafu, známého z kybernetiky.

Klíčem k odpovědi na otázku, kterou jsme si v předposledním odstavci položili, je zřejmě určitý algoritmus pro rozhodování o investicích. Jeho obsah lze shrnout asi takto: Předpokládá se ekonomický růst; vyrábí se tedy pro budoucí, vyšší poptávku, tj. vyšší národní důchod; z rozhodnutí o odpovídající vyšší výrobě²⁵ vyplývá potom i rozhodnutí o investicích, včetně jejich přírůstků, které tato vyšší výroba bude vyžadovat.

Tomuto přístupu odpovídá schema (I):

které můžeme číst takto:

Vychází se s rovnovážného stavu $Y_t = P_t$. Odtud se projektuje (viz čárkovanou šipku) národní důchod a výroba příštího údobí $Y_{t+1} = P_{t+1}$, které jsou však v tu dobu jenom předpokladem, projekcí či plánem, nikoli skutečností (což je v schematu

model. Ten je založen na spojení multiplikátora s akcelerátorem v jeho klasické podobě a skutečně představuje model hospodářského cyklu. Je totiž založen na spotřební funkci s opožděním o jedno údobí a má tu vlastnost, že národní důchod osciluje kolem ekvilibria. Systém je při některých hodnotách multiplikátora a akcelerátora stabilní, při jiných až „výbušně“ nestabilní.

²⁵ Připomeňme si z předposlední poznámky, že rozhodnutí o výrobě je tu opřeno o předpokládaný pohyb důchodu, kdežto u Harroda je zvýšení výrobního plánu podle míry (tempa) růstu předešlého údobí závislé na tom, že podnikatelé v tomto předešlém údobí našli pro své zboží odbyt (prodali všechno, ale nebyli by mohli prodat víc).

naznačeno hvězdičkou před $Y_{t+1} = P_{t+1}$). Podle tohoto plánu se určí odpovídající investice I_{t+1} a toto rozhodnutí se uskuteční. Tak se — podle předpokladů modelu — jednak zvyšuje výrobní kapacita, jednak se vytváří přírůstek poptávky, který umožní zvýšenou nabídku absorbovat, aniž se rovnováha poruší. Každý z těchto dvou procesů má však (opět podle předpokladů, které v „Domarsku“ závazně platí) rozdílné východisko. Část I_{t+1} představují nové investice, avšak svým objemem rovné investicím minulého období; tyto investice (I_t) jsou pramenem vzrůstu výroby nad úroveň předešlého období (ΔP_t). Druhou část I_{t+1} představuje přírůstek investic nad úroveň minulého období (ΔI_t), přírůstek, z něhož vzniká přírůstek národního důchodu (ΔY_t). Tak se „reálná“ výroba a „reálný“ národní důchod zvyšují na úroveň předvídanou, projektovanou: ($P_{t+1} = Y_{t+1}$) = ($*P_{t+1} = *Y_{t+1}$).

Abychom mohli posoudit, zda tato konstrukce odpovídá vztahům, které určují rovnice modelu, musíme nejprve vyjádřit jednotlivé kroky popsáního postupu v symbolech matematických:

(1) Domarův model předpokládá pro vývoj národního důchodu jenom jednu trasu, a proto také může mít předvídaní jeho stavu v nejbližším příštím období jenom jeden výsledek: $*Y_{t+1} = Y_t(1 + \alpha\sigma)$. To je ovšem jenom analogie s rovnicí (4a) — byť i s tím rozdílem, že Y_{t+1} je hodnota předpokládaná.

(2) Podle této projektované hodnoty se určí investice (I_{t+1}). Tato investiční funkce je dána sklonem k úsporám (α), jinak řečeno zvrátnou hodnotou multiplikátora $\left(\frac{1}{\alpha}\right)$. Tedy $I_{t+1} = *Y_{t+1} \cdot \alpha = [Y_t(1 + \alpha\sigma)]\alpha$. Ke smyslu tohoto vztahu se ještě vrátím.

(3) Takto určené investice (I_{t+1}) se rozdělují na I_t a ΔI_t . Tento krok lze nejlépe vysvětlit tím, že v systému nějakým způsobem zůstává zachována zpráva o jeho dřívějších stavech — jinak řečeno, že v něm působí „paměť“. To znamená, že se modeluje nejen projekce budoucích stavů, nýbrž i svého druhu „vědomí“ stavů minulých.

(4) Další postup ($\Delta I \rightarrow \Delta Y$; $I \rightarrow \Delta P$) potom už odpovídá dvěma stranám rovnice (2a).

(5) Od $\Delta Y_t = \Delta P_t$ může postup začít znovu, a to ve dvou podobách. Buď lze vyjít přímo z těchto přírůstků a dojít k jejich přírůstkům $\Delta(\Delta Y_t) = \Delta(\Delta P_t)$ atd., anebo se k $\Delta Y_t = \Delta P_t$ připočte výchozí rovnovážný stav $Y_t = P_t$, takže další „cyklus“ začíná rovnováhou $Y_{t+1} = P_{t+1}$ a ústí v $\Delta Y_{t+1} = \Delta P_{t+1}$ atd.

Toto abstraktní schema zkusme nyní ověřit na příkladě. Výchozí hodnoty a konstanty nechť zůstávají stejné jako v části 3.1. Protože však pracujeme se změnami nespojitými, změní se vzorec (4a), podle něhož I a Y rostou v čase, na

$$I_t = I_0(1 + \alpha\sigma)^t. \quad (4b)$$

Tak dostaneme tyto hodnoty²⁶:

t	0	1	2	3	4
I	1	1,025	1,0506	1,0769	1,1038
Y	4	4,1	4,2025	4,3076	4,4152

Pro období $t = 3$ potom platí tento postup:

²⁶ Tento příklad zhruba odpovídá G. Ackleymu, cit. spis, str. 516.

Podle bodu (1) nejprve určíme předpokládaný národní důchod v údobí 3:

$$*Y_3 = Y_2(1 + \alpha\sigma) = 4,2025 \cdot 1,025 = 4,3076.$$

Ve smyslu bodu (2) dovodíme investice pro údobí 3:

$$I_3 = *Y_3\alpha = 4,3076 \cdot 0,25 = 1,0769.$$

Podle bodu (3) a (4) tuto hodnotu rozdělíme na I_2 a ΔI_2 a dosadíme do rovnice (2b):

$$0,026266 \frac{1}{0,25} = 1,0506 \cdot 0,1$$

$$0,10506 = 0,10506.$$

Tedy

$$\Delta Y_2 = \Delta P_2$$

a při $Y_2 = P_2$

$$Y_3 = P_3.$$

Bod (5) nám potom ukazuje, jak bychom mohli tento postup opakovat a dojít k údobí $t = 4$ atd.

Jak je vidět, dostáváme výsledky shodné se standardní interpretací Domarova modelu. Vysvětlení je nasnadě:

Podle rovnice (3b) $\Delta I = I\alpha\sigma$. $I\sigma$ podle (2b) dává ΔP . Podle toho by platilo, že $\Delta I = \Delta P\alpha$. Tento tvar odpovídá zásadě, že investice se rovnají úsporám: jestliže

podle (1b) platí, že $\Delta Y = \Delta I \frac{1}{\alpha}$ platí také, že $\Delta I = \Delta Y\alpha$, a protože $\Delta Y = \Delta P$, není

důvodu, proč bychom nemohli psát $\Delta I = \Delta P\alpha$. Jenže tento závěr nemůžeme brát doslovně. Těžko bychom totiž dokazovali, že přírůstek výroby (ΔP), který už *na-
stal*, je příčinou přírůstku investic (ΔI), který už sám pro sebe nevyžaduje. Tento postup nabývá smyslu teprve tehdy, když násobitel α je vztažen k *předpokládanému* příštímú stavu $*Y = *P$, tedy k $*Y_{t+1} = *P_{t+1}$. Tento tvar ovšem v sobě obsahuje i $*\Delta P_t = *\Delta Y_t$ — takže sice provádíme postup naznačený rovnicí $\Delta I = I\alpha\sigma = \Delta P\alpha$, jenže v jiné podobě.

Dalo by se říci, že nemá-li tvar $\Delta I = \Delta P\alpha$ bezprostřední korelát ve skutečnosti, je zajisté součástí vnitřní struktury modelu — součástí, která v této interpretaci modelu nabývá podoby

$$(*Y_{t+1} = *P_{t+1}) \alpha.$$

3.3

K témuž problému však můžeme přistoupit i z jiného konce. Dosud jsme vycházeli z toho, že I_{t+1} se rozloží na I_t a ΔI_t . Doplníme-li podle toho příklad, s nímž jsme zatím pracovali, dostaneme tabulku (1):

Tabulka 1

t	I_t	I_{t-1}	ΔI_{t-1}	Y_t	Y_{t-1}	ΔY_{t-1}
0	1			4		
1	1,025	1,—	0,025	4,1	4,—	0,1
2	1,0506	1,025	0,0256	4,2025	4,1	0,1025
3	1,0769	1,0506	0,0263	4,3076	4,2025	0,1051
4	1,1038	1,0769	0,0269	4,4152	4,3076	0,1076

Jak je vidět, vede tento postup k tomu, že I Domarových rovnic nejsou celkové investice, které v daném údobí působí (například I_3), nýbrž pouze ta jejich část, která se rovná investicím předešlého údobí (I_2). Chceme-li za I dosadit celé investice (I_3), musíme za přírůstek investic v údobí $t = 3$ považovat rozdíl mezi I_4 a I_3 , tedy ΔI_3 . Potom bude pohyb systému zobrazovat tabulka (2):

Tabulka 2

t	I_t	I_{t+1}	ΔI_t	Y_t	Y_{t+1}	ΔY_t
0	1	1,025	0,025	4	4,1	0,1
1	1,025	1,0506	0,0256	4,1	4,2025	0,1025
2	1,0506	1,0769	0,0263	4,2025	4,3076	0,1051
3	1,0769	1,1038	0,0269	4,3076	4,4152	0,1076
4	1,1038	...	...	4,4152	...	...

V čem se obě tabulky shodují, a v čem se liší?

Shodují se v tom, že I a ΔI , které bychom podle nich dosadili do Domarových rovnic, jsou totožné: v první jako v druhé je investiční přírůstek 0,25 spojen s investicemi 1, přírůstek 0,0256 s investicemi 1,025 atd. Rozdíl spočívá v tom, že se pokáždíváme na vztah I a ΔI jiným způsobem:

Tabulka 2 prostě ukazuje, o kolik se musí investice při *přechodu* z jednoho údobí do druhého *zvýšit*, aby v druhém byla obnovena rovnováha, která se předpokládá v prvním.

V tabulce 1 se vychází z toho, že *dány* jsou (celkové) investice v tom či onom údobí — a to jako objem odpovídající předpokládanému národnímu důchodu tohoto údobí. Tyto investice v sobě již obsahují přírůstek ve srovnání s údobím předešlým. Hodnoty I a ΔI působí v *témž* údobí — v tom, v němž se dosahuje (plánovaného) rovnovážného přírůstku $\Delta P = \Delta Y$.

Obě tabulky jsou však pro nás zajímavé především z jiného hlediska. Podíváme-li se na ně pozorněji, zjistíme, že se v nich objevuje vztah, s nímž jsme se zatím neseťkali. V první z nich je I_t jednoho řádku (například v $t = 3$) vždy desetinasobkem ΔY_{t-1} řádku následujícího (například pro $t = 4$). V tabulce 2 se týž vztah objevuje v *témž* řádku, tedy v *témž* údobí; musíme však mít na zřeteli, že v tomto případě ΔY předjímá hodnotu Y_{t+1} , tedy stav národního důchodu v údobí následujícím. Ať vyjdeme z toho či onoho přístupu, můžeme tento vztah vyjádřit jako

$$I_t = 10(Y_{t+1} - Y_t),$$

a protože v našem příkladě $\sigma = 0,1$, můžeme tuto závislost vyjádřit obecněji:

$$I_t = \frac{1}{\sigma} (Y_{t+1} - Y_t).$$

$\frac{1}{\sigma}$ ovšem není nic jiného než známý akcelerátor — třebaže s rolí poněkud zvláštní. Ve své klasické podobě je vázán na přírůstek spotřeby nebo národního důchodu, který už nastal; to znamená, že

$$I_t = \frac{1}{\sigma} (C_t - C_{t-1}), \quad (5a)$$

kde C je spotřeba, případně

$$I_t = \frac{1}{\sigma} (Y_t - Y_{t-1}). \quad (5b)$$

Kdybychom použili téhož vzorce na model Domarův, dostali bychom nikoli I_t , nýbrž I_{t-1} .²⁷ Musíme tedy počítat s *projektovaným* příštím stavem národního důchodu; tak se dostáváme ke vzorci

$$I_t = \frac{1}{\sigma} (*Y_{t+1} - Y_t), \quad (5c)$$

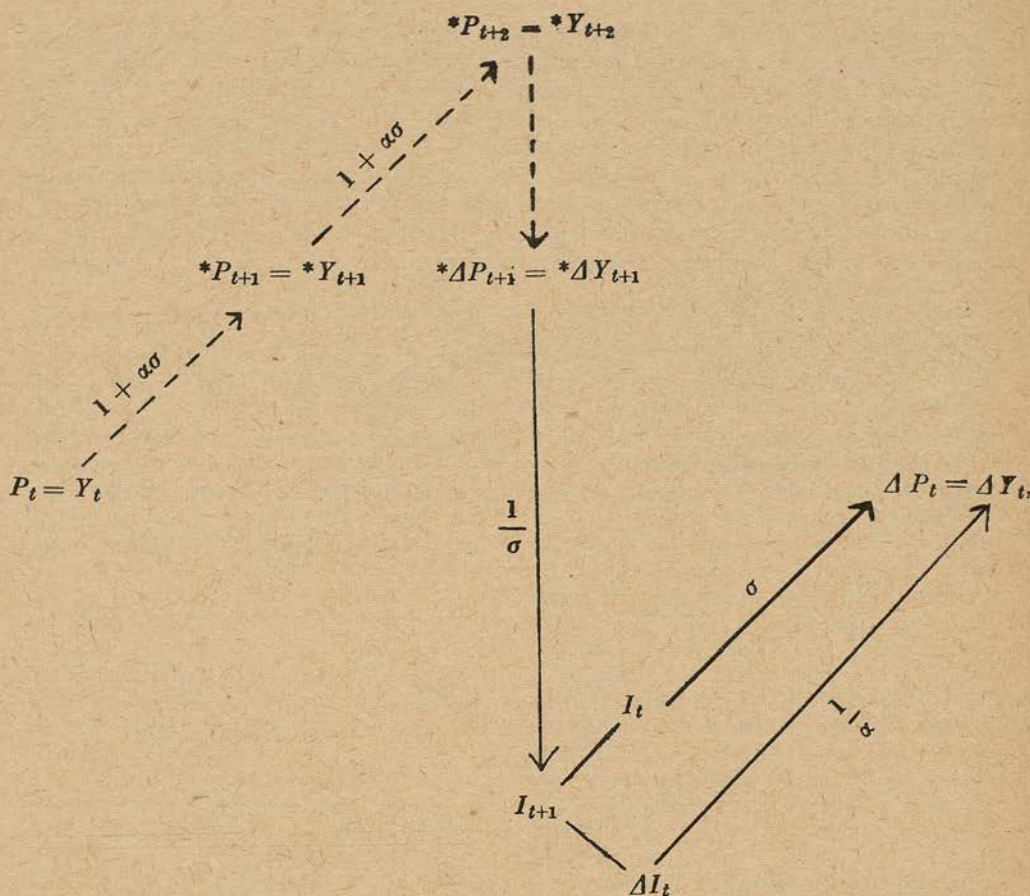
který ukazuje, v jaké podobě působí v Domarově modelu akcelerátor.²⁸

Vraťme se teď ke schématu (I) a pokusme se přizpůsobit jej rovnici (5c). V podstatě jde o změnu investiční funkce, která je v prvním schématu vyjádřena transformací $Y_{t+1} \rightarrow I_{t+1}$. Jenže podle (5c) $I_{t+1} = \frac{1}{\sigma} (*Y_{t+2} - *Y_{t+1})$. Tak dostaneme schéma (II):

²⁷ Například pro I_2 bychom dostali $\frac{1}{\sigma} (Y_2 - Y_1)$, což se rovná 1,025, tedy I_1 .

²⁸ Kromě toho lze ukázat, že i postup ad 3,2 implikuje určité akcelerační elementy.

kteřé ukazuje, že chceme-li určit $I_t + 1$ ve chvíli, kdy faktem je teprve Y_t , musíme předvídat na dvě údobí dopředu.

Vcelku jsme tedy dospěli k tomuto výsledku:

Jestliže v prvním případě (část 3.2) je závislost investic na pohybu národního důchodu vyjádřena v pojmech sklonu k úsporám (tedy veličiny, jejíž zvrtnou hodnotou je multiplikátor), odvozují se v druhém případě (vzorec 5c) investice od přírůstku národního důchodu pomocí konstanty, která je zcela jiného světa: je to zvrtná hodnota potenciální společensky průměrné produktivity investic (tedy akcelerátor), veličina daná převážně technicky.

3.4

V části 3.1 jsme měli co dělat se systémem o čtyřech prvcích (Y, P, I, S),²⁹ dvou systémových vztazích (α, σ) a jedním (výsledným) vztahem mezi vztahy ($\alpha\sigma$). V částech 3.2 a 3.3 k nim přibýly prvky další: $*Y$ a $*P$, případně $*Y'$ a $*P'$. Tak jsme od popisu chování „objektu“, jehož každý stav je už hotovou skutečností, přešli k popisu cílevědomého procesu, probíhajícího za účasti předvídajícího a jednajícího „subjektu“, který si „pamatuje“ své dřívější stavy a „projektuje“ své stavy budoucí, tedy procesu, v němž se idealizovaná skutečnost sama rozestupuje na vrstvy minulého, přítomného a budoucího, na „skutečnost“ a „ideál“, plán, cíl. Ale nejen to: právě predikce, očekávání, předpověď se stává vlastním původcem, „motorem“ celého pohybu.

Subjekt ovšem jedná podle zcela přesného algoritmu. Jeho chování je jednoznačně určeno systémem samým: od systémových vztahů neexistují žádné odchylky, které by byly podmíněny vnitřní strukturou prvku samého. A právě proto, že je „subjekt“ určen jen zvenčí, nikoli také sám sebou, může jít o systém stroze determinovaný: transformace, které v něm probíhají, jsou jednoznačné a uzavřené.³⁰ Dále jej můžeme charakterizovat jako izolovaný³¹ a ve formálním smyslu dynamický.³² Prochází však jen růstem stejnoměrným — nejprostším typem růstu vůbec.

(Pokračování v příštím čísle)

²⁹ Investice a úspory, jakož i národní důchod a výrobní kapacita jsou si podle předpokladů modelu navzájem rovné. To však neznamená, že bychom měli co dělat jen se dvěma prvky, $I = S$ a $Y = P$. UP a Y to je nabílední, protože ty představují nabídku a poptávku, tedy dva póly trhu, jehož rovnováhu má systém zajistit. Něco podobného platí i pro I a S .

³⁰ Transformace je jednoznačná, jestliže převádí každý operand (předmět transformace) pouze na jeden obraz (výsledek transformace). Transformace je uzavřená, neobsahuje-li množina obrazů ani jeden prvek, který by nebyl obsažen v množině operandů.

³¹ V této stručné charakteristice abstrahuji od otázky, zda konstrukce systému implikuje nějaké prostřední vnitřní.

³² Někteří autoři, například R. G. D. Allen, soudí, že „teorie Harroda—Domara nevedou k oscilaci, protože v nich nevystupují opoždění, a proto nejsou vskutku dynamické“. (*Ekonomia matematyczna*, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1961, 77/78). Kromě toho Domarův systém nevyhovuje tomu kritériu dynamičnosti, podle něhož lze o dynamickém systému mluvit jenom tehdy, jestliže jej charakterizují prvky a operace, na nichž nelze definovat vztah totožnosti. Viz Vojtech Filkorn, *Úvod do metodologie vied*, Bratislava 1960, 173, 174.

Zprávy

Niektoré poznatky z cesty do NSR

Skupina vedeckých pracovníkov Ekonomického ústavu SAV navštívila začiatkom decembra 1966 Nemeckú spolkovú republiku na pozvanie p. Dipl. Kfm. W. Otta, gen. riaditeľa Wickmann-Werke vo Witten-Annen, ktorý bol na jar 1966 v ČSSR so skupinou učiteľov a študentov z univerzity v Innsbrucku.

Slovenskí ekonómi navštívili Mníchov, Böblingen, Wuppertal a Witten-Annen. Cieľom ich cesty bolo študovať otázky oblastného rozvoja a priestorovej i komunálnej politiky a otázky riadenia podnikov, najmä z hľadiska technického rozvoja.

Počas mníchovského pobytu navštívili vedeckí pracovníci hlavne Seminár pre hospodárstvo a spoločnosť východnej Európy na univerzite a Inštitút pre východnú Európu (Ost-Europa Institut).

V Seminári pre hospodárstvo a spoločnosť východnej Európy sa zúčastnili na prednáške a diskusii na tému *Oblastné plánovanie v NSR*. Prednášateľ dr. N. Schudlach z mníchovskej univerzity v úvode prednášky rozobral vznik a vývin regionálneho problému v NSR a tendencie jeho riadenia. Riešenie oblastného problému sa v NSR stalo naliehavším roku 1958, keď sa v západnom hospodárstve po zlikvidovaní povojnových hospodárskych ťažkostí dosiahla v podstate plná zamestnanosť. Útek obyvateľstva z vidieka do miest, ktorý sa začal okolo roku 1948, pokračoval aj po roku 1958, takže vznikla nereálna hrozba prílišnej koncentrácie obyvateľstva v mestách. Na druhej strane tu bolo nebezpečenstvo, že vznikne škodlivý úbytok práceschopného obyvateľstva na vidieku.

Po stručnom prehľade o organizácii oblastného plánovania v NSR zaoberal sa

dr. Schudlach podrobnejšie otázkou regionálneho plánovania v Bavorsku. Uviedol hlavné črty riešenia problému osobitne pre tento účel vytypovanej oblasti východného Bavorska, ktorá susedí s ČSSR a má 780 tisíc obyvateľov. Ide o územie hornaté, s vysokým percentom neúrodnej pôdy, riedko obývané, hospodársky zaostalé, s pomerne vysokými demografickými prebytkami a s vysokou emigráciou obyvateľstva. Hoci sa tu už začala industrializácia, priemyselná výroba je slabo rozvinutá. Veľké percento mužských pracovných síl z tejto oblasti odchádza na sezónne práce do ostatných častí Nemecka, predovšetkým v stavebníctve. Ale v zime sa vracajú a poberajú podpory v nezamestnanosti. Poľnohospodársku výrobu za týchto okolností vykonávajú v značnej miere ženy; poľnohospodárske zárody nepresahujú zväčša 5 ha pri priemernom hrubom výnose asi 3000 DM/ha (celoštátny priemer v NSR je 5500 DM/ha).

Na riešenie problematiky rozvoja tejto oblasti sa vytvorila osobitná pracovná skupina pri plánovacom útvare bavorskej krajskej vlády, na čele s prof. Möllerom. Dvojročná práca tejto skupiny mala dve hlavné etapy. Predovšetkým išlo o vypracovanie prognózy budúceho ekonomického vývoja oblasti do roku 1980 na základe podrobnej analýzy predchádzajúceho vývoja a súčasného stavu, a to za predpokladu, že by tento vývoj prebiehal podľa doterajších tendencií, bez nových štátnych zásahov. Podľa záverov tejto prognózy pokračovala by industrializácia i naďalej. No predsa by sa do roku 1980 nepodarilo úplne eliminovať migráciu obyvateľstva, ktorá by podľa uvedeného predpokladu dosahovala roku 1980 asi 15 % populačného prebytku.

Pretože tieto perspektívy vývoja nemožno považovať za uspokojivé, v druhej etape prác sa hľadala formulácia cieľov oblastného rozvoja a stanovenie politiky, ktorá by tento vývoj, v podstate živelný, orientovala na uvedené ciele. Pôvodný maximalistický cieľ, t. j. pri zintenzívnenom procese industrializácie úplne zastaviť do roku 1980 emigráciu pracovných síl a zabezpečiť 9800 DM priemerného ročného príjmu na pracovníka v oblasti, musel sa opustiť v priebehu prác. Jeho dosiahnutie by si totiž bolo vyžadovalo neúnosne vysoké investície do modernizácie a koncentrácie poľnohospodárskej výroby vo výške dvoch miliárd DM. Skupina sa teda priklonila k záveru, že sa treba aspoň čo najviac priblížiť k tomuto cieľu, a preto odporúča niektoré opatrenia, najmä na vytvorenie priamych i nepriamych stimulov na podporovanie hospodárskeho rozvoja oblasti. Je to napr. sústava daňových úľav a priamych podpôr tak pre poľnohospodárstvo, ako aj pre priemysel, inštalujúci sa v oblasti, úverové zvýhodnenie pri investíciách, tarifné úľavy, podpora cudzineckého ruchu a vytváranie životného prostredia v oblasti. Všetky opatrenia sa majú zamerať skôr na kvalitatívnu než kvantitatívnu stránku oblastného rozvoja. Napríklad netreba sa usilovať o zvýšenie zamestnanosti vôbec, ale o zvýšenie zamestnanosti osobitne mužov alebo žien, podľa konkrétnych prípadov atď.

V diskusií k prednáške dr. Schudlacha slovenskí ekonómi sa snažili objasniť si niektoré konkrétne body prednášky, napr. otázky integrácie oblastného plánovania na úrovni krajín s plánovaním na celoštátnej úrovni, otázky použitia exaktných metód pri vypracúvaní projektu atď.

Zaujímavá bola v Mníchove aj návšteva inštitútu pre východnú Európu. Na ústave prijal slovenských vedeckých pracovníkov p. prof. dr. Hans Raupach, ktorý pôsobí na univerzite a je -aj vedúcim činiteľom tohto ústavu. Krátko oboznámil delegáciu s činnosťou ústavu. Ústav sa čoraz väčšmi zameriava na štúdium ekonomiky socialistických krajín. Pred niekoľkými rokmi sa sústreďoval viac na historické problémy. No predovšetkým je ústav dokumentačným strediskom, zameraným na socialistické

krajiny; má veľkú knižnicu s 8000 zväzkami. Služi predovšetkým výskumným pracovníkom, študentom vysokých škôl, podnikateľským kruhom a na požiadanie aj širokej verejnosti, ktorá môže nazrieť do katalógov a konzultovať s pracovníkmi ústavu v osobitnej čitárni. S pomerne malým kádom pracovníkov podarilo sa im vypracovať vyspelú sústavu anotácií na spracovanie knižných a časopiseckých materiálov. Popritom robí ústav aj vlastné výskumy.

V Mníchove existujú teda prinajmenšom dve pracoviská, ktoré sa snažia postaviť výskum socialistických krajín, a najmä ich ekonomiky na vedecký základ. Z rozhovorov s pracovníkmi obidvoch inštitúcií vyplynulo, že predpokladajú pre viac-menej blízku budúcnosť rozšíriť ekonomické vzťahy medzi NSR a socialistickými krajinami a chcú k tomu prispieť svojou výskumnou prácou. Vyšiel už celý rad knižných i diplomových prác o ekonomických otázkach socialistických krajín. V prácach donedávna veľmi výrazne prevládal záujem o SSSR, ale v poslednom čase sa začína venovať zvýšená pozornosť najmä Poľsku a ČSSR.

Seminár na univerzite vydáva najnovšie sériu publikácií „Gegenwartsfragen der Ost-Wirtschaft“. Prvé dva zväzky sú Jürgen Nötzold *Möglichkeiten und Grenzen des Aussenhandels mit den europäischen Ostblockstaaten* a Heinrich Vogel — Heinz Kontetzki — Peter Schüllerle *Betrieb und zentrale Planung in der UdSSR nach der Wirtschaftsreform vom Herbst 1965*. Už vyšli a dali ich delegácii k dispozícii. Treťou zväzok vyjde s titulom *Die Wirtschaftsentwicklung der UdSSR im Jahre 1965*.

Otázkam oblastného rozvoja a regionálnej politiky venovala delegácia pozornosť aj v Böblingen a vo Witten-Annen, a to najmä v rozhovoroch s hlavnými mešťanami oboch týchto miest a s generálnym riaditeľom Wickmann-Werke p. W. Ottom. Z hľadiska skúmaných otázok si uvedomila viditeľný rozdiel medzi dynamickou, prudko sa rozvíjajúcou aglomeráciou Stuttgartu (do ktorej patrí aj Böblingen) na jednej strane a „starnúcou“ oblasťou Porúria, v strede ktorého leží Witten-Annen. Svoju pozornosť zamerali slovenskí ekonómi najmä na otázku, či a do akej miery súčasná

etapa rozvoja vedy a techniky si vynucuje štrukturálne zmeny v ekonomike Porúria, ktorá doteraz spočívala takmer výhradne na uhlí, a ako vznikajú tieto štrukturálne zmeny.

Ide o problematiku veľmi „mladú“. Sústavnejšie sa začala riešiť v NSR až po vydaní zákona o priestorovom usporiadaní hospodárstva roku 1965. Hoci nemecká ekonomická veda mala v tejto špecifickej disciplíne veľkých predchodcov A. Webera a A. Lösch, nedospeli súčasní západonemeckí ekonómi k nijakým závažným poznatkom, ktorými by boli schopní ovplyvniť vývoj súčasnej nemarxistickej regionálnej vedy. Pokiaľ ide o regionálnu politiku, jestvuje síce sústava inštitúcií, ktoré sa zaoberajú na rôznej úrovni oblastným plánovaním hospodárstva, no vzhľadom na povahu spoločensko-ekonomického zriadenia NSR sa existencia týchto inštitúcií dosiaľ neprejavila v dostatočnej miere v praktických hospodárskopolitických opatreniach v tejto oblasti. Spoločensko-ekonomické zriadenie NSR, ako partneri v rozhovoroch viackrát zdôrazňovali, je založené na decentralizácii aj v oblasti hospodárstva a centrálné orgány nezasahujú do záležitostí nižších teritoriálnych zložiek.

Prehliadku Technickej akadémie vo Wuppertale, a najmä návštevu Wickmann-Werke vo Witte-Annen využila delegácia na štúdium otázky riadenia podnikov, predovšetkým z hľadiska technického rozvoja.

Technická akadémia vo Wuppertale bola založená roku 1948. K jej technickému oddeleniu pribudlo roku 1951 oddelenie pre vedecké riadenie práce, ktoré sa roku 1959 rozšírilo na oddelenie pre štúdium ekonomických, spoločenských a pracovných otázok. Roku 1964 začal pracovať „Inštitút pre náuku o riadení“ ako tretie oddelenie. Od roku 1961 je Technická akadémia akousi filiálkou (Aussen-Institut) porýnsko-westfálskej Technickej vysokej školy v Aachene a od roku 1963 sa zaoberá aj výskumom otázok vzdelávania na úseku riadenia a organizácie.

Pokiaľ ide o školenie z ekonomickej oblasti, spájajú sa v kurzoch odborné vedomosti s otázkami riadenia. Tematika zahŕňa najširšie otázky spoločenské, psycho-

logické, manažérske. Medzi stále témy patria otázky z pracovného a hospodárskeho práva; stále novšie kurzy sa týkajú ekonomiky podniku, organizácie, elektronického spracúvania informácií a operačného výskumu. Najmä v oblasti spoločenských a ekonomických vied je veľká „konkurencia“, pretože napríklad iba v rámci tzv. „Wuppertalského krúžku“ (pomenovaného podľa miesta prvého stretnutia vedeckých a vysokoškolských pracovníkov z Porúria a Porýnia) je asi 45 „všeobecne prospešných“ inštitúcií, ktoré pomáhajú zvyšovať kvalifikáciu a doškoľovať pracovníkov z malých a stredných podnikov. (Veľké koncerny si doškoľujú odborníkov samy alebo v postgraduálnych formách štúdia na vysokých školách, a to vo veľkej miere v zahraničí.)

Slovenskí ekonómi navštívili obidva západonemecké závody firmy Wickmann-Werke (vo Witten-Annen a Böblingen). Výrobný program zahrnuje energetické rozvodné stanice pre vysoké a nízke napätie, poistky všetkého druhu, elektródy a iné zariadenia pre neónové osvetlenie, rozličné elektrotechnické zariadenia.

Je zaujímavé, že v materskom podniku venujú pri celkových nákladoch asi 20 miliónov DM vyše 2,5 milióna DM na výskum a vývoj. Majú vybudované relatívne veľké výskumné a vývojové oddelenie, spojené s projekciou a konštrukciami, na ktoré nadväzuje výroba prototypov, špeciálnych výrobných zariadení a nástrojov pre vlastnú potrebu vo vlastných mechanických dielňach a v nástrojárni.

Vlastná výroba špeciálnych strojov sa zdôvodňuje jednak tým, že zdokonaľovanie techniky je najúčinnejšie v úzkej spätosti s jej realizáciou v praxi, jednak ťažkosťami pri obstarávaní dodávateľov za primerané ceny a v vhodných dodacích termínoch, a napokon aj záujmom o utajenie patentov. Firma má značné príjmy aj z predaja licencií v 9 európskych a zámořských krajinách. Okrem toho Wickmann-Werke A. G. má dohodu s americkými firmami Littelfuse Inc., Des Plaines (slaboprúdová elektrotechnika) a J. R. Kearney, St. Louis (silnoprúdová elektrotechnika), podľa ktorej ide o vzájomné výhradné zastúpenie partnera vo vlastnej

krajine, o rozdelenie odbytových sfér na zahraničnom trhu, ale aj o odsúhlasenie vývojových programov a úplnú výmenu technických noviniek a vývojových skúseností (podľa princípu „know-how“).

Predseda predstavenstva pán Otto uplatňuje moderné metódy riadenia. Snaží sa, podľa vlastného tvrdenia i podľa informácií jeho spolupracovníkov a zástupcu zamestnancov, viesť podnik manažérskymi metódami, vytvárať „zdravé pracovné klíma“ a pestovať „human relations“. Pravda, využíva konjunktúru a teoretické poznatky i praktické skúsenosti.

Nebolo, žiaľ, možné v časovej tiesni dopodrobna študovať v uvedených podnikoch otázky organizácie a riadenia, technického pokroku, mzdovú a sociálnu politiku a pod. No naši pracovníci sa presvedčili, že

sú to podniky dobre organizované a usilujú sa zvyšovať výrobu pomocou technického pokroku a skvalitňovania práce.

Počas niekoľkých dní pobytu v NSR slovenskí ekonómi získali pomerne veľa poznatkov a dojmov. Jedným z tých, ktoré prekračujú hranice profesionálnych skúseností, bol vo všeobecnosti protimilitaristický a zmierlivý tón hostiteľov. Účastníci tohto pobytu sú im vďační za umožnenie cesty, a najmä za to, že sa hostitelia nevyhýbali diskusiám o teoretických a iných problémoch, na ktoré mali slovenskí ekonómi často celkom protichodné názory. Snaha poznať a pochopiť opačné stanoviská je dnes pre upevňovanie mierového ovzdušia veľmi potrebná.

-ik-

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Ш и к у л а М и л а н, О предмете и методе политической экономии социализма	489
Й и р г е с М и л о с л а в, К о р б а ч к а Т е о д о р, Монополь и конкуренция в моделях социалистического хозяйства	508
Т и к а л С в а т о п л у к, К потенциальным последствиям западно-европейских интеграционных группировок	525
С о б е к О т о, Дополнение к методике составления территориальных совокупных финансовых балансов	547
А д а м е ц Ш т е ф а н, Теория экономического роста Г. А. Фельдмана и технический прогресс	556

Консультации

П о к о р н ы Д у ш а н, К познавательному характеру макроэкономической модели	569
--	-----

Сообщения

Некоторые познания из поездки в Зап. Германию (-ик-)	585
--	-----

CONTENTS

Articles

Š i k u l a M i l a n, O n t h e O b j e c t a n d M e t h o d o f P o l i t i c a l E c o n o m y o f S o c i a l i s m	489
J i r g e s M i l o s l a v, K o r b a č k a T e o d o r, M o n o p o l y a n d C o m p e t i t i o n i n M o d e l s o f S o c i a l i s t E c o n o m y	508
T í k a l S v a t o p l u k, P o t e n t i a l C o n s e q u e n c e s o f W e s t E u r o p e a n I n t e r g r a t i o n G r o u p i n g s	525
S o b e k O t o, T o t h e M e t h o d o f T e r r i t o r i a l S u m m a t i o n F i s c a l B a l a n c e s	547
A d a m e c Š t e f a n, G. A. F e l d m a n ' s T h e o r y o f E c o n o m i c G r o w t h a n d T e c h n i c a l P r o g r e s s	556

Consultation

P o k o r n ý D u š a n, O n t h e G n o z e o l o g i c a l N a t u r e o f M a c r o e c o n o m i c a l M o d e l s	569
--	-----

Reports

S e v e r a l E x p e r i e n c e s f r o m t h e T r a v e l l t o t h e G e r m a n F e d e r a l R e p u b l i c (- i k -)	585
---	-----

Autori článkov tohto čísla: Milan Šikula, Ing., pracovník Katedry politickej ekonómie Vysoké školy ekonomickej v Bratislave — Miloslav Jirges, doc. Ing., CSc., vedúci Katedry politickej ekonómie na Stavebnej fakulte SVŠT v Bratislave — Teodor Korbačka, Ing., CSc., pracovník Katedry politickej ekonómie na Stavebnej fakulte SVŠT v Bratislave — Svatopluk Tíkál, dr., pracovník Ekonomického ústavu ČSAV v Prahe — Oto Sobek, Ing., CSc., docent na Katedre financií Vysoké školy ekonomickej v Bratislave — Štefan Adamec, Ing., pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Dušan Pokorný, dr., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave

---

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV — Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XV, 1967, číslo 6 — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. — Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/50-III/2. — Rozširuje poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 45,—, jednotlivé číslo Kčs 4,50. — © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967 — K-09*71176